

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

(Сезона 1933-34)

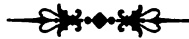
ИЗДАЈЕ

А. БЕЛИЋ

УРЕЂУЈУ

А. БЕЛИЋ, СТ. М. КУЉБАКИН, СТ. ИВШИЋ и ФР. РАМОВШ

КЊИГА XIII

ШТАМПА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
БЕОГРАД, 1933-4

Источноцрногорски дијалекат

— С картом уз текст —

Увод

Мало је области наших које су тако недовољно научно испитане као што је то случај с Црном Гором. У току XIX и почетком овога века неколико познатих научника, наших и страних, обилазило је ту покрајину ради научног испитивања земље и народа. Али се остало у многим гранама још и данас на самом почетку. Језик специјално, исцрпно није проучаван. Задржавање Вука Караџића и Ровинскога на тим питањима није дало много. Проф. Решетар се, истина, у својим делима *Der štokavische Dialekt* и *Die serbokroatische Betonung* пушта у излагања језичких особина црногорских говора, и за науку је још увек меродавно оно што се код њега налази. Нека се Решетарева дела узму као сасвим поуздана и уколико се односе на ове говоре, по свему се јасно види да је он имао материјал само из крајева западно од река Зете и Мораче, а територија одавде на исток остала је до данас готово сасвим непозната. Тога ради ја сам, на основу материјала који сам у току дуже времена прикупљао, покушао да дам преглед говора источнога дела Црне Горе. На оним фонетским, морфолошким и синтаксичким особинама које су овима заједничке са млађим дијалектима и књижевним језиком нашим, нећу се задржавати, већ ћу само подвлачити разлике које их карактеришу. Код акцентуације се међутим мора дати потпуна слика дијалекта као засебне говорне јединице. На трећем месту, лексички материјал, који није неинтересантан, али који захтева још времена за прикупљање, — сасвим је изостављен из овога рада.

Територију на којој сам скупљао дијалекатски материјал за проучавање језичких особина најзгодније је било назвати источном Црном Гором, јер лежи уз источну границу бивше краљевине

Црне Горе, пре њеног проширења из 1913 год. Ова дотадања политичка међа је и природна граница која крајеве до ње дели од осталих области на истоку; иде од Скадарског Језера испред Хумског Блата, данашњом границом према Арбанији, Проклетијама и руговским планинама, па даље према североистоку. Тако природне границе према осталим крајевима Црне Горе нема. Црногорска племена — на њих је одавна издељена ова покрајина — су мале засебне етничке целине, или бар носе извесна етничка обележја по којима их једно од другог одликујемо. Поред осталог, међу њима постоје извесне разлике и у језичким цртама. У једном племену, било оно мање (од свега једне општине) или више (од неколика среза) — не рачунајући одиве и досељенике из других племена — и за оштро ухо и добро језичко осећање разлике су незнатне. Ова се околност згодно искоришћава за поделу говора у мање дијалекатске групе и за одвајање од крајева који припадају другим дијалекатским областима. У нашу област улазе: Зета с Подгорицом и Љешкопоље, Пипери, Кучи, Братоножићи и Васојевићи. С југа опет природну границу чини Скадарско Језеро. Западна граница иде реком Морачом, па њеном притоцицом Ситницом, иза Вељег Брда на Спуж; од Спужа на север, с врло благим скретањем према североистоку, између Црнаца и Копиља (пиперских) и Мартинића (бјелопавлићких), западно од Радовча преко планине Каменика скреће јаче на североисток, испред Трмања (ровачког), преко реке Мораче и планина северозападно од Братоножића — истим правцем иза Птича и Штавња, развођем између Морачине притоцице Сјевернице и Таре, западно од Матешева између Букове Пољане (васојевићке) и Речина (колашинских) — на Јеловицу. Најзад, са севера, управо североистока, биорска брда, ретко насељена, и то муслиманским становништвом, опет донекле одвајају берански крај од Новопазарског Санџака.

Не може се рећи да су племена обухваћена обележеним границама сваки пут у јачој вези међу собом него са осталима племенима преко тих граница, али је тачно да сва имају заједничких типичних особина које оправдавају њихово издвајање у једну дијалекатску целину. Разлози су веома јасни и разумљиви. Црна Гора је дуго времена била изолована од осталих крајева српских, и оно становништва што се тамо стекло иза пропасти српских земаља није имало прилике да се меша са становништвом других области наших. У новије време прилива у Црну Гору није било

никаквог и црногорски су говори живели засебним животом, те не знају за многе особине које су се у најновијој епоси развитка појавиле у нашем језику.

Приступ утицајима је био могућан једино са западне стране, па га извесно и постоји; са источне стране, међутим, преко онаквих граница, како је речено, утицаја нема никаквог, изузев врло мало на североистоку према Санџаку. Сем тога, ни утицаји из западних крајева наших нису тако значајни и били су немоћни да продру у област источне Црне Горе, те сви говори њени чувају доста значајних архаичних особина. Најважнија дијалекатска особина је чување у изговору старог полугласника *ь*, који се скоро увек потпуно развио у пун вокал. Затим, доследна замена старог кратког *ѣ* иза консонанта *р* вокалом *е*; редуцирање или потпуно губљење сугласника *ј* у једном и, обрнуто, развијање овога гласа и тамо где га није било — у другом случају; сугласници *џ* и *џ*, које не познаје књижевни језик; врло касно јотовање у групи уснени сугласник + *ј* (од кратког *ѣ*); претварање сугласника *ћ* и *ђ* на крају речи у *ј*; сажимање вокала према претходном; завршавање особених имена типа *Василије* на *-ија* место на *-ије*, и у вези с тим друкчија промена њихова; завршетак *е* у вокативу особних имена женског рода типа *Мара*; генитив множине с наставком старог локатива и употреба таквог облика и у значењу локатива множине; чување старих енклитичних облика *ни* и *ви* (датов) и *не*, *ве* (акузатив); инфинитив без наставка *и*; употреба предлога *у* и *на* искључиво с акузативом, а предлога *о* с локативом; стара акцентуација од два низлазна акцента, и с новим превлачењем кратког акцента с крајњег слога речи — обично под утицајем аналогije. Поред набројених има још велики број мање знајних, а ипак карактеристичних црта, од којих су неке познате у једном, а непознате удругом крају означене територије.

Идући за дијалекатским разликама између појединих крајева, целу ову групу говора можемо поделити у четири говорне гране:

- a) зетскоподгоричку¹⁾,
- b) пиперску,
- c) кучкобратоножићку и
- d) васојевићку.

Зетскоподгоричку грану чини говор становништва у равници око доњег тока реке Мораче и са северне стране поред Скадар-

¹⁾ Назив је незгодан услед тога што су се зетским досад у науци звали сви говори црногорски, али пошто је он једино тачан, ја га зато и узимам.

ског Језера — у Подгорици, Зети и Љешкопољу. Становништво је мешавина староседелаца и досељеника из многих крајева Црне Горе, а последица тога — мешање дијалекатских црта скоро свих тих крајева. Најзнатнији су утицаји западноцрногорских говора и огледају се у нарочитом преношењу акента, претварању зубних пискавих сугласника у шуштаве и чувању сугласника *x*. Типичне црте староседелаца су: замена полугласника вокалом *a* и врло мек сугласник *ʎ*.

Пиперска грана обухвата само племе Пипере и најмања је. Без знатних утицаја са стране, она најдоследније чува архаичне особине и друге дијалекатске црте које карактеришу целу групу источноцрногорских говора.

Кучкобрашножићка обухвата племена Куче и Братоножиће и протеже се од Ђемовског Поља: на западној страни до реке Мораче, а на север до Вјетрника, обухватајући и Брскут. Источну границу јој чини граница према Арбанији. Суседство с Арбанасима је донело понеку црту из њихова језика; назалност полугласника у отвореном крају речи је најинтересантнија. Од претходне и следеће ова се грана одликује још меким *l* и недовољним осећањем разлике међу њим и сугласником *ʎ*.

Остали простор на север и североисток до обележених граница припада последњој и највећој грани — *васојевићкој*. Само, потребно је нагласити, плавскогусињски крај на том простору, пошто је највећим делом насељен становништвом кучкога порекла, сачувао је и све специјалне одлике кучкобратоножићке говорне гране. Али отворен према Васојевићима и упућен на њих, примио је и све дијалекатске одлике које карактеришу њихов говор. Даље, околина Берана, Полимље и Велика насељени су становништвом из разних крајева Црне Горе. Ипак релативно највећи део становништва у оба прва насеља порекла је васојевићког, а треће насеље опет је у сваком погледу с Васојевићима чинило и чини једну заједницу. Уз то заједнички живот од близу 250 година (скорашњи се досељеници, који су и сасвим малобројни, не узимају у обзир) учинио је да се дијалекатске разлике донесене из матичиних крајева изгубе. Највише ћемо и на коју црту што су је дошљаци собом донели, па је уопштена. Нешто, врло мало, оваква мешавина, а нешто утицај санџачких говора учинили су васојевићку грану донекле различном од осталих; а скоро све разлике су из области акцентуације и тичу се преношења кратког акента с последњег слога речи, јављања у том случају

нових узлазних акцената и неких дужина, непознатих на територији осталих трију грана.

Као основица за проучавање целе ове дијалекатске области послужио ми је говор најближе околине у Стијени у Пиперима, где сам рођен, и у Врбици у Кучима, где сам знатан део свога детињства проводио. За битним говорним особинама те околине трагао сам дуго на целој територији у напред изложеним границама. Летње месеце год. 1926, 27 и 28 проводио сам у тој области прикупљајући дијалекатски материјал и у ту сврху обишао сам: Подгорицу, Момишиће, Љешкопоље, Дајбабе, Српску, Махалу, Шабановиће, Голубовце, Горичане, Бериславце и Матагуже (у области моје зетскоподгор. гране), Спуж, Рогаме, Потпеће, Стијену, Црнце, Копиље, Радећу, Петровиће, Близну, Сеоца, Ријеку, Мрке (у области пиперске гране), Дољане, Врбицу, Медун, Коће, Затријебач, Убле, Биоче, Орахово, Монче, Клопот, Пелев Бријег, Вјетрник, Брскут (у области кучкобрат. гране), Јаблан, Лијеву Ријеку, Верушу, Јабуку, Матешево, Букову Пољану, Баре, Краље, Коњухе, Ђулиће, Цецуне, Андријевицу, Слатину, Полимље, Велику, Плав, Гусиње, Војносело, Мартиновиће, Брезовицу, Трешњево, Трепчу, Виницу, Буче, Доњу Ржаницу, Беране, Лужац, Петњик, Будимље, Полицу и Горња Села (у области васојев. гране). После сам 1929 и 1930 год., опет истих месеца, ради употпуњавања материјала и проверавања уочених факата, поново обишао сва та места.

Насупрот ономе што се данас у савременој науци чини, ја у своме раду поред примера нисам бележио места одакле су примери узимани. Јесам једино у случајевима где наилазимо на особености, било да се оне само као такве јављају, било да су карактеристичне за поједина места. Оправдање томе налазим у чињеници што међу говорним претставницима појединих места једног црногорског племена, како сам већ напред нагласио, знатне разлике у говору не постоји и што се племена углавном поклапају, са мојим дијалекатским гранама; а разлике међу овима су увек јасно наглашаване и бројним примерима поткрепљиване. Те разлике међу појединим гранама нису безначајне, али оне, према заједничким дијалекатским особинама, опет нису, по моме мишљењу, толике да би онемогућавале посматрање свих ових говора као једне целине. Колико је ово оправдано, закључиће се из изнесеног материјала.

І Фонетика

Вокали

§ 1. *Полугласник*. Сви дијалекти нашег језика сем македонских, који се развијају у донекле засебном правцу још од доласка њихових претставника на Балканско Полуострво, познају само један полугласник, односно један рефлекс његов. У старим споменицима нашим оба полугласника свела су се на један, бележила су се једним знаком и није, мисли се, међу њима било никакве разлике у изговору и кад су се употребљавала оба писмена знака. Касније, у замени њиховој, опет, нема трага некадањој разлици тих звукова; у готово свим дијалектима полугласник је замењен вокалом *a*, а у незнатном делу њих вокалима *e* и *o*. Али, познато је, има дијалеката који су до данас у изговору сачували стари полугласник. То су две групе говора које леже на два различна краја наше територије и којима је ова заједничка особина случајна. С обзиром на положај у коме се налазе говори источне Србије према говорима Црне Горе, и с обзиром на чињенице да њихови претставници ни раније нису могли живети заједничким животом, по одвајању од претставника других крајева, да ти говори нису могли узајамно утицати једни на друге и да нису никада били изложени истим утицајима са стране, — јасно је да је сваки од њих ову старину засебно очувао. Поред чувања те архаичне црте и говори источне Србије и говори Црне Горе познају више нијанса полугласника, — ови последњи свакојачко много мање.

Док је у свестрано проученим говорима источне Србије (књига г. проф. Белића: „Дијалекти источне и јужне Србије“) и партија о полугласницима исцрпно обрађена, питање природе њихове у непроученим црногорским говорима сасвим је неразјашњено. До данас су се у науци одржала нетачна мишљења о томе где је и уколико је полугласник замењен пуним вокалима и, што је значајније, о вокалској боји његовој. А таква мишљења су могла бити примљена због недовољног познавања ових дијалеката. Оно што се налази код проф. Решетара прво је недовољно, јер се односи на говоре најстарије Црне Горе, а затим, чини ми се, и не одговара правом стању ствари.¹⁾

¹⁾ У мом раду говори се о дијалектима источног дела Црне Горе, а Решетар није, изгледа, располагао поузданим материјалом отуда; сем тога ја сам био и у западним крајевима, па сам, и тамо, особине полугласника схватио нешто друкчије него што је то код нашег уваженог научника претстављено.

§ 2. Говори црногорски од Бара и Котора до иза Берана чувају изговор старог полугласника *ь* (јер), иако не на целој територији и са истом доследношћу, у свим случајевима где је овај у осталим дијалектима прешао у пун вокал:

дѣн,¹⁾ пѣс, ѿнь, шѣв, шѣс(ш), сѣч, лѣнѣц, конѣц, сѣарѣц, јарѣц, зубѣц, сѣуйѣц, кривѣц, ѿшѣц, мѣмѣк, вѣсѣк, мѣзѣк, пѣшѣк, десѣшѣк, удовѣц, нѣвѣц, пѣльѣц, шрѣшѣк, шѣнѣц, шѣчѣк, чѣшьѣ, вѣлѣшѣр, свѣкѣр, шрѣнѣшѣк, оснѣшѣк, додѣшѣк, задѣшѣк пѣјѣсѣк, слијѣшѣц, шѣрѣц, покровѣц, скѣкѣвѣц, јѣзѣвѣц, конѣшѣц, пѣсѣшѣрѣк, ошѣшѣкѣ, одлѣмѣк, сѣсѣшѣнѣк, мѣрѣшѣв, грѣдѣн, дѣжѣн, нѣзѣк, шѣжѣк, жѣчѣн, жѣрѣн, бѣдѣн, (х)лѣдѣн, пѣмѣшѣн, пѣкосѣн, зѣдовѣлѣн, врѣјѣдѣн, кѣрѣсѣн, дѣгѣчѣк, бѣјѣдѣн, ѿдѣлѣн, несрѣшѣнѣ; бѣчѣва, мѣла, шѣмѣ, шѣмѣнѣца, мѣсѣка, чѣс(ш); јѣдѣн, сѣдѣм, ѿсѣм; сѣнем, омѣкнем, зѣшѣкнем, сѣнѣшѣ, омѣј, (омаѣи), зѣшѣј, (зѣтаѣи), сѣчѣвам, сѣнѣм, сѣсѣшѣвим, разѣнѣм, изѣзѣвѣм, сѣчѣвѣшѣ, сѣнѣшѣ, сѣсѣшѣвѣшѣ, разѣнѣшѣ, изѣзѣшѣ, изѣшѣкѣшѣ, сѣшѣгѣ, пѣблѣгѣ^а, ошѣкѣ, исѣкѣ, шрѣсѣ, мѣкѣ, рѣкѣ, ошѣшѣ, шрѣгѣ, кошѣ, пѣсѣ, свѣјѣшѣ, лѣвѣ, чѣлѣ, лѣвѣвѣ, сокѣлѣвѣ, нѣсѣлѣ, брѣдѣ, кѣѣ, дѣнѣс, ноѣс, кѣшѣкѣд, нѣкѣд, кѣд, сѣд, шѣ, овѣ, вѣс, — и у свим речима где је у старом језику био, —

било по пореклу, било секундарне природе.

§ 3. Има и једна категорија облика где се полугласник налази, иако у ранијим епохама на овом месту није био тај глас, већ самогласник *е*. Та је особина новијег датума, створена у времену засебног живота ових дијалеката. Ван сваког је спора, није могла постати гласовним путем, већ једино утицајем аналогije. После замене старог вокала *ѣ* генитив множине у речи заменичке промене добио је наставак *ије(х)*; а будући да су ови говори и код именица за ген. множине примили наставак локатива *ь^а(х)*, па пошто заменице и придеви већ стоје уз именице — именички наставак потиснуо је наставак својих атрибута, те су место крајњег *е* примили *ь^а*. У *свѣје(х) сѣрѣнѣ*, рецимо, *свиј* — се осећало као основа речи, а само *е* као наставак за облик. То *е* је према именичком наставку истога облика замењено наставком *ь^а*: *свијѣ^а сѣрѣнѣ^а, шѣјѣ^а сѣлѣ^а, онѣјѣ^а брѣдѣ^а, свѣкијѣ^а добѣ^арѣ^а, нѣкијѣ^а рѣѣкѣ^а, дѣбријѣ^а кѣѣ, вѣликијѣ^а шѣнѣѣвѣ^а, кѣкѣвијѣ^а, нѣкѣквијѣ^а, свѣкојѣкијѣ^а, ишѣијѣ^а, сѣшѣдѣнијѣ^а, врѣѣијѣ^а, невалѣалијѣ^а, несрѣшѣнијѣ^а* итд.

§ 4. Неколика усамљена случаја у којима се претежно изговора *а* место *ь*: *лажѣш* — *лажѣ* (али *лѣжа, лѣжѣшѣвѣц, не лѣжи*)

¹⁾ Вокалску боју овде не означавам зато што ће се сви примери понављати кад се о њој буде говорило.

лѡв, лѡвица, лѡвљѡ, лѡн, лѡњени (уз *лѡн, лѡњени*), *бѡш* (ретко *бѡш*), интересантни су уколико су необјашњиви, али малобројност њихова умањује им значај. Они се свакако не могу сматрати почетком замењивања полугласника пуним, односно одређеним вокалом.

§ 5. Ако и има претставника на терену простирања црногорских дијалеката, па и читавих крајева, који место полугласника изговарају *a*, не значи то да се он самостално развио без утицаја суседних говора; *a* бјелопавлићког и пјешивачког, које одговара полугласнику скоро свих осталих говора Црне Горе, свакако је утицај херцеговачког, из којег су и многе друге језичке особине прешле у ове говорне гране и тим их направиле у многоме различним од групе источноцрногорских говора, с којима се опет увелико слажу. Тако исто, у беранском крају случајеви замене полугласника вокалом *a* јавили су се у суседству с говорима Санџака, под утицајем отуда. Том утицају подлегла су углавном насеља у околини Берана. Замена полугласника протеже се уз Лим до на неких 8 км. испред Андријевице, до села Трешњева. Тако ова важна и најбитнија особина свих тих говора у васојевићкој грани није подједнако распрострањена. Доследно чување с југа и југозапада простире се до ове границе, а одавде, идући насупрот поменутом утицају, к Беранама и даље, наилазило на замену полугласника. Трепча и природом тога гласа претставља међу свим црногорским говорима нарочиту особеност и о њој ће ниже бити речи. Једино у Виноцикој у томе крају изговор је полугласника доследан. У оно неколико осталих села, непосредно у долини поред реке, где је становништво васојевићког порекла, полугласник је врло редак: у ген. множ. у радном придеву и, изузимајући показне заменице *овѡ^a, шѡ^a, онѡ^a* — уопште на крају слога и у корену речи; поред: *козѡ, куѡ, њивѡ, водѡ, сѡнѡва, кѡнѡ, сѡла, нѡшиѡ, свѡјѡ, дѡбриѡ, дошѡ, изѡшѡ, ушѡка, сѡшѡ, ѡсѡ, кошѡ, дѡн, шамниѡца, сѡн, бѡчѡва*, — чују се гдекад примери са полугласником. Ако се овај налази у наставку за творбу речи, или уопште у затвореном слогу на крају, он се редовно изговара: *мѡмѡ^eк, ѡшѡ^eц, кѡнѡ^eц, круѡжѡ^eк, одлѡмѡ^eк, ѡшѡбѡмѡ^eк, шѡнѡ^eц, сѡлѡ^eн, шѡужѡ^eн; дѡнѡ^eс, сѡдѡ^eм, јѡсѡ^eм*. Једино у овој позицији још чува се у неवासојевићког¹⁾ становништва којему углавном припадају насеља по планинским косама, даље од Берана и реке Лима. У Лубницама (Горња Села), Заостру, Полици и Калудри,

¹⁾ То становништво се досељавало од пре 200 и више година из појединих црногорских и херцеговачких племена и несумњиво је ово последње, својим непознавањем тога гласа, припомогло његово замењивање вокалом *a*.

изузев у последња два насеља од недавно досељених васојевићких породица, код којих је употреба много шира, може се чути само у бројевима: *јѣдѣн*, *сѣдѣм*, *дсѣм* (наравно и у: *јѣдѣ^анѣс*, *сѣдѣ^амнѣс*, *осѣ^амнѣс*) и у помоћном глаголу: *јѣсѣм*. Оваква поступност у нестајању јасно нам и сведочи о реченом утицају.

Ни говори црногорских градова не могу се сматрати типичним, јер је *а* у њих ушло из школско-административног језика, а најближа околина градова примила је *а* као нешто модерно, варошко. Отуда се не питамо зашто се у Подгорици место *ѣ* изговара *а* које употребљавају скоро сви њени становници. Готово редовни такав изговор суседних села, Рогама и Момишића, примљен је из града.

§ 6. Дата ограничења, по свему судећи, не важе и за говоре данашње Зете. Чување полугласника и замена његова у свим зетским селима тако је измешана да је апсолутно немогуће одредити под каквим се условима полугласник чува, а под каквим је прешао у пун вокал *а*. Та мешавина последица је опет мешања становништва овога краја; највећи део зетског становништва досељен је са стране. У свим већим и мањим селима има по неколико породица које су се за последњих педесет и нешто више година доселиле из осталих крајева Црне Горе. Досељеници чине знатан, свакако већи део укупног становништва Зете. Нема сумње, они су морали сачувати нешто од говорних особина крајева из којих су дошли, али су, извесно је, примили више оних што су типично зетске. Ако се има на уму да су највећим делом из Пипера, Куча, Братоножића и југозападне Црне Горе, где се полуглас доследно чува, а да је незнатан број породица из Бјелопавлића и једва која из Херцеговине, откуда би замена полугласника могла доћи, јасно је да је најстарије становништво *ѣ* морало изговарати као *а*. Ову особину новији досељеници нису донели, а говор овога краја је осталим црногорским говорима одвојен од других дијалеката нашег језика и замена полугласника му није могла доћи са стране, већ се у њему самостално развила, — да ли овде или у некој другој постојбини, то је друго питање.

Колико је мени познато, из долажења у додир не само с образованим људима него и с простијим светом, говор наших Зећана и овом и другим особинама једнак је са говором скадарских Срба и оних што живе у српским селима изнад Скадра. Уосталом, ни по менталитету ни по ма којој етничкој особини не постоји разлике међу Србима с једне и с друге стране Хумског

Блата. Шта више, врло често неки од наших Зећана припадају једној истој породици са онима за арбанском границом. И говори целе зетске равнице од Скадра и с њим, уколико има нашег живља у њему и око њега, до Подгорице чине једну целину, рекли смо напред, засебну грану источноцрногорског дијалекта и одликују се од осталих говора његових заменом полугласника вокалом *a*. Да у Подгорици полугласник не изговара нико ко се у њу није доселио у најновије време свакако је узрок то што је у њој већина најстаријег становништва пореклом из Зете. А да немање полугласника захвати и Љешкопоље опет је много помогло суседство Подгорице и тежња да се подражава „варошки“ начин говора.

§ 7. О употреби полугласника у Зети може се казати да га је скоро досељено становништво донело из својих матица, али га је, што се у сличним случајевима најчешће дешава, изговор староседелаца потиснуо, те се доста ретко чува. Обилазећи зетска села закључио сам да те употребе има у свим, — нема ни једног у коме нисам бар неки пример забележио и то понекад и код староседелаца, који су га јамачно примили од дошљака. Пада у очи да је чешћи у непроменљивим речима: *кѣаш*, *сѣаш*, *нѣкѣаш*, *ниѣкѣаш*, *дѣаш*, *ноћѣаш*, *шѣаш*, *јесенѣаш*, *кѣаш*, *сѣаш*; у скраћеном облику глагола *јесам*: *кѣаш*, *сѣаш*, *бѣаш*, *дошаш*, *ја сѣаш* *ши казаш*; у префиксима: *сѣаш*, *изѣаш*, *сѣаш*, *сѣаш*; и, најзад, некипут у затвореном слогу на крају речи: *дѣаш*, *сѣаш*, *Црнодрѣаш*, *момѣаш*, *сѣаш*, *пѣаш*, — некако све испред или иза сонората. У насељима где преовлађују староседеоци никако полугласник нисам чуо у радном придеву или ген. множине. Редовно се каже:

дошаш, *пошаш*, *ошаш*, *сѣаш*, *пошаш*, *завѣаш*, *обѣаш*, *брѣаш*, *кѣаш*, *оваѣаш*, *пѣаш*, *вѣаш*, *дѣаш*, *кѣаш*, *сѣаш*, *(х)ѣаш*, *сѣаш* итд.

Примери: из *Голубовѣаш*, *дѣаш*, *пѣаш*, *идшаш*, *кѣаш*, *кѣаш*, *кѣаш*, *рѣаш*, *ушаш*, *осѣаш*, *кошаш*, бележени су у Дајбабама, Махали и Голубовцима, где је мали број становника староседелаца. Ипак, и у тим местима бројнији су примери изговора са *a*. Ваља напоменути да је полугласник у Зети редуциранији, тј. његова је полугласност већа него у осталим говорима источноцрногорским, који га доследно чувају. То се види из горњег означавања вокалске боје његове¹). Разлику у полугласности зетског

¹) Ја сам узео Белићев начин обележавања: већу полугласност вокалом чије је боје доле, а мању полугласност тим вокалом горе.

и осталих говора црногорских ја објашњавам чињеницом што прави претставници првог нису знали за тај глас. Кад га је новонасељено становништво под утицајем месног изговора почело замењивати вокалом *a*, постепено се губило осећање за његов „правилаан“ изговор и он се осећао као један врло редуциран глас *a*. На тај начин му је и вокалска боја остала искључиво тога реда.

§ 8. Питања полугласности и вокалске боје у говору Зете карактеристична су, дакле, према осталим говорима источноцрногорским, али су у целој овој групи дијалеката та питања много карактеристичнија према ономе што се о њима досад мислило. Прво питање овамо заправо није питање полугласности већ неодређене вокалности, а полугласник — тако ћемо га и даље звати иако он то није — је потпуно вокализован звук, један средњи, неодређени вокал између *a* и *e*. Један нарочити случај асимилације ових говора у резултату је дао изврстан пример за објашњење вокалске природе тога гласа. У бројевима од 11—19 извршило се стапање *a* и *e*, али само упола, тако да су оба самогласника сачувала понешто од својих вокалских елемената и дала глас свим особинама једнак полугласнику: *једь^aнъ^aс(ш)*, *дванъ^aс(ш)*, *шри-нъ^aс(ш)*, *четрнъ^aс(ш)*, *пешнъ^aс(ш)*, *шеснъ^aс(ш)*, *седь^aмнъ^aс(ш)*, *ось^eм-нъ^aс(ш)* и *дешнъ^aс(ш)*. Одавде је јасно да је вокалска боја нашег полугласника на средини између самогласника *a* и *e*, те да може бити и једног и другог реда, — и разумљиво је да је онима што нису имали прилике да га осете ту боју тешко одредити. Али ја сам на основу тачно бележених примера дошао до одређеног закључка: да је она, (боја нашег полугласника) супротно у науци већ примљеном, углавном реда *a*, само у извесном, нешто мањем броју случајева реда *e*. Утврдио сам, чини ми се, и погодбе које условљавају једну или другу самогласничку нијансу.

§ 9. Суседни вокали — нису од знатног, ни сугласници — нису ни од каквог значаја по вокалску боју полугласника, што није случај у оној другој групи дијалеката наших који чувају полугласник (види А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, стр. 46 и 71). А као у њој, и још важнију улогу игра наглашеност и ненаглашеност полугласника и уопште његов положај у извесној речи. Из примера:

здашъ^aк, *додашъ^aк*, *осѣашъ^aк*, *десѣшъ^aк*, *пѣшъ^aк*, *четврѣшъ^aк*, *удовъ^aц*, *покрѣвъ^aц*, *слиѣйѣвъ^aц*, *шѣрѣвъ^aц*, *зубѣвъ^aц*, *поганъ^aц*, *сѣуйѣвъ^aц*, *ѣдѣйѣвъ^aц*, *јунъ^aц*, *мрѣшъ^aц*, *кѣлѣвъ^aц*, *крѣвъ^aц*, *момъ^aк*, *ѣијесѣвъ^aк*, *ошъ^aц*, *соколѣвъ^aц*,

Долъ^ац, оснушъ^ак, шренушъ^ак, башъ^ак, иашъ^ак, замошульъ^ак, јемъ^ац, конъ^ац, лонъ^ац, боръ^ац, жижиъ^ак, држиъ^ак, вршиъ^ак, кружиъ^ак, ра-жъ^ань, јечъ^ам, лучъ^ац, двизиъ^ац, дубъ^ак, реиъ^ак, ујъ^ам, зјъ^ам, ијъ^ам, маць^ак, сиручъ^ак, овъ^ас — види се да је полугласник, без обзира на претходни слог, а и иза непчаника и меких консонаната увек вокалске боје *а*, јер је под акцентом.

§ 10. У истом положају и у исте категорије речи, ако слог с полугласником није под акцентом већ иза њега, онда је овај затворенији и вокалска боја његова је реда *е*:

ошйадъ^ек, одлмъ^ек, поседъ^ек, наръмъ^ек, иашоръ^ек, шрдшъ^ек, шдчъ^ек, ндвъ^ец, скакавъ^ец, јазбавъ^ец, сшаръ^ец, шанъ^ец, иалъ^ец, чешъ^ель, жалъ^ец, кашанъ^ец, кондиъ^ец, вљешъ^ер, шдчъ^ек, Пешъ^ер, ддъ^ер, свекъ^ер, свесшанъ^ек, дъ^ень, осдлъ^ек, помдлъ^ек, наръмъ^ек, подбрдъ^ек, издъанъ^ек, ойъанъ^ек, јаръ^ец, Примдръ^ец.

Понеки пут код примера ове врсте чује се у изговору потпуно одређен вокал *е*. Забележио сам: *пошйлек, зашйлек, навйлек, обдјек, раздвдјек, иробдјец*. Свуда претходи умекшан сугласник. Значи да је он у тим случајевима природом својом потпомагао потпуно изграђивање палаталне нијансе овога звука. И у овом случају, као уосталом и у неким другим, непчаници: *ш, ж* и *ч* сачували су особине некадашње своје умекшаности. И иза њих обично овај глас губи своју неодређеност и изговара се као *е*: *шрдшек, кдшек, кадшел, шронджец, шдчек, Црногдрец, јарец, бјело-кдрец*. Овде је гласовна одређеност тога звука мање доследна него иза *љ* и *ј*, што потврђују горе наведени примери.

Пун паралелизам имамо у примерима код придева:

дужъ^ен, шужъ^ен, јадъ^ен, гладъ^ен, дивъ^ен, красъ^ен, ситъ^ен, крдшъ^ек, нйзъ^ек, заслужъ^ен, дугъачъ^ек, њежъ^ен, крашъ^ек, шежъ^ек, мучъ^ен, мйръ^ен, будъ^ен, (х)ладъ^ен, круиъ^ен, кршъ^ен, обичъ^ен, сшршъ^ен, од-личъ^ен, иакосъ^ен, радосъ^ен, сладъ^ек, иамешъ^ен, сръмъ^ен, немошъ^ень, срешъ^ень, несрешъ^ень, (х)рабъ^ер, дръ^ен, ддбъ^ер, вљеръ^ен, грешъ^ен, сръмшъ^ен, иразъ^ен, погдъ^ен, незгдъ^ен, иријашъ^ен, жедъ^ен, кд-рисъ^ен, мрчъ^ен, мрсъ^ен, биједъ^ен, једъ^ер, вриједъ^ен, злбъ^ен, ведъ^ер, лдмъ^ен, скрдмъ^ен, —

како у овим тако и у оним где је умекшаност консонанта утицала на стварање потпуно одређене природе тога гласа: *сјајен, ддвољен, идвољен, задовљен, дужен, шужен, заслужен, мучен, кршен, вљерен*. Само, овде ваља нагласити да је овај појав иза *ж, ш, ч* и *р* доследан у примерима према којима напореда имамо пасивне партиципе глагола изведених од дотичних придева (*дужен* од

дужйти, *шужен* од тужйти, *мучен* од мучити, *вјерен* од вјерити и сл.). Тамо где те напоредности нема, сасвим као код именица чује се и једно и друго: *њѣжсьен* и *њѣжен*, *шѣжськ* и *шѣжек*, *дбичьен* и *дбичен*, *ддличьен* и *ддличен*.

§ 11. Што се код придева у већем делу дијалекта готово изгубила боја звука *a* — очувала се само у неких: *мршѣав*, *кадѣар*, *шуйѣаљ* — није узрок везивање вокалске једнобојности полугласника за дату категорију речи, већ преношење акцента с крајњег слога према почетку. У једном случају¹⁾, једног само дела ових дијалеката, кад се акценат одржао на своме старом месту, на крајњем слогу с полугласником, овај је сачувао боју коју има свуда под акцентом: *младѣан је*, *жѣдѣан је*, *грдѣан је*, *прѣзѣан је*, *мирѣан је*, *ружѣан је*, *шуйѣаљ је*, *спрѣшѣан је*, *биѣсѣан је*, *вриѣдѣан је*, *смиѣшѣан је*, *сјаѣан је*, — остао је реда *a*.

§ 12. Исти закључак ће се извести из односа у примерима осталих врста речи: *сѣдье*, *дсье*, *нѣкье*, *нйкье*, *ја сье* према: *дѣаньас*, *јесеньас*, *ноћьас*, *једѣан*, *измѣај* (измаћи), *измѣакнем*, *зашѣај*, *зашѣакнем*, *промѣај*, *промѣакнем* итд.

Разлика између крајњег неакцентованог и других полугласника осећа се каткад и у примерима који имају и један и други: *Скѣадѣр*, *оѣаньек*, *издѣаньек*, *кѣашкѣш*, *кѣ(д) сье* дошѣ, *сѣ(д) сье*, ма да је изузетно у овим случајевима боја претходних утицала на последњи полугласник и међу њима се обично не осећа никакве разлике. У придеву *шѣаньак* на целој територији боју полугласника нисам могао осетити друкчије него је овде претстављена.

§ 13. У префиксима, ако нису под акцентом, ма да су испред њега, вокалска нијанса полугласника је опет палаталне боје:

изьшкѣш — *изьшкѣм*, *разьгнѣш* — *разьгнѣм*, *сьмљѣш* — *сьмљѣљем*, *ськрѣш* — *ськрѣјем*, *сьзѣш* — *сьзѣјем*, *сьчѣвѣш* — *сьчѣувам*, *сьсѣвѣш* — *сьсѣвѣвим*, *ськѣшѣш* — *ськѣшѣим*, *сьвѣш* — *сьвѣјем*, *сьбѣш* — *сьбѣјем*, *сьшѣш* — *сьшѣјем*, *разьзнѣш* — *разьзнѣм*, *одьзѣш* — *одьздвем*, *одьгнѣш* — *одьгнѣм*, *разьбрѣш* — *разьбрѣрем*, *сьзнѣш* — *сьзнѣм*; —

као и: *сьбрѣње*, али *сѣабран*, *сьбијѣње*, али *сѣбѣш*, *разьѣѣш*, али *разьѣнем*, *одьѣѣш*, али *одѣѣнем*, *сьзрѣш*, али *сѣзре*, *сьшрѣјеш*, али *сѣшре* и *сѣшрш*, јер је код придева и у презенту ових глагола полугласник у префиксу наглашен. Тамо где се " с крајњег повлачи на претходни слог, а основни део речи је једносложен, те

¹⁾ Види у одељку о акценту под којим се условима у грани васојевићкој акценат чува на крајњем слогу.

акцент доспе на префикс полугласник у њему мења вокалску боју: *с̣ь^амлѣш*, *с̣ь^акриш*, *с̣ь^азуш*, *с̣ь^азнаш*, *с̣ь^алиш*, *с̣ь^ашиш*, *с̣ь^азваш*, *од̣ь^агнаш*, *од̣ь^азваш*, *раз̣ь^агнаш*, *раз̣ь^абраш*, према презентима: *с̣ь^емѣлѣм*, *с̣ь^екрѣјем*, *с̣ь^езѣјем* итд. При истим условима врши се и обрнута промена. Нестајање акцента с крајњег слога у њему условљава померање гласа *ь^а* у правцу *ь^е*, те према: *јѣд̣ь^ан*, *душ̣ь^ак*, *руч̣ь^ак* тамо имамо: *јѣд̣ь^ен*, *душ̣ь^ек*, *руч̣ь^ек*, *дуб̣ь^ек*, *круж̣ь^ек*, *удов̣ь^ец*, *луч̣ь^ец*, *сли̣ѣй̣ь^ец*, *шрен̣уш̣ь^ек*, *зад̣аш̣ь^ек*, али не баш редовно тако. Непосредно иза узлазних акцената наилазимо чешће и на примере с полугласником исте вокалске боје коју има под акцентом. Ја сам забележио: *по̣чѣш̣ь^ак*, *јун̣ь^ац*, *син̣ов̣ь^ац*, *свѣш̣ь^ац*,¹⁾ *шрен̣уш̣ь^ак*, *ост̣аш̣ь^ак*, *јѣс̣ь^ам*. Појављује се може објаснити двама околностима: аналогично према случајевима кад акцент у истим речима није пренет: *синов̣ь^ац* ми (*је*), *по̣чѣш̣ь^ак* је *доб̣ь^ер*, и тиме што процес преносења акцента још није потпуно завршен.

Вокалска боја зависи у првом реду од акцента и отуда у једносложним речима искључиво:

м̣ь^ац, *с̣ь^ац*, *и̣ь^ас*, *ш̣ь^ас(ш)*, *ч̣ь^ас*, *ш̣ь^ав*, *и̣ь^ањ*, *с̣ь^ан*, *д̣ь^ан*, *м̣ь^а(х)*, *ц̣ь^ањ*, *к̣ь^ад*, *с̣ь^ад*, *м̣ь^ај* (маћи), *ш̣ь^ај* (таћи), *с̣ь^ам̣ь^ај*, *ш̣ь^а*; —

у вишесложним не само под акцентом као у:

з̣ь^ава, *л̣ь^ажа*, *б̣ь^ачва*, *м̣ь^агла*, *ш̣ь^амн̣уца*, *в̣ь^азда*, *м̣ь^акнем*, *ш̣ь^акнем*, *с̣ь^акнем*, *с̣ь^агнем*, *ис̣ш̣ь^акнем*, *ом̣ь^акнем*, *по̣м̣ь^акнем*, *б̣ь^анем*, *изд̣ь^ане*, *ук̣ь^ане*, *ус̣ь^ане*, —

него, изузимајући сложене речи у префиксима, и испред акцента: *м̣ь^ас̣ь^ак*, *д̣ь^ан̣ь^ак*, *кош̣ь^ал̣ь^ац*, *и̣и̣и̣ь^ал̣ь^ац*, *д̣ь^ан̣ь^ас*, *д̣ь^ан̣ь^аш̣ь^аница*, *ис̣л̣ь^аг̣ь^ано*, *јѣд̣ь^ан̣ь^ак*, *с̣ь^амн̣уш*. *с̣ь^аин̣уш*; —

а у отвореном крајњем слогу речи и иза акцента:

и̣д̣с̣ь^а, *кош̣ь^а*, *и̣ь^ак̣ь^а*, *ви̣ш̣ь^а*, *о̣круж̣ь^а*, *с̣ви̣јѣш̣ь^а*; *по̣ш̣ь^а*, *о̣шиш̣ь^а*, *с̣и̣и̣ш̣ь^а*, *м̣д̣и̣ь^а*, *с̣ѣк̣ь^а*, *ш̣ѣк̣ь^а*, *с̣мр̣з̣ь^а*, *ис̣шр̣ѣс̣ь^а*, *дов̣ѣз̣ь^а*, *об̣у̣к̣ь^а*, *по̣бл̣ь̣ѣз̣ь^а*, *д̣и̣л̣ь^а*, *о̣ш̣ѣк̣ь^а*, *из̣и̣ш̣ь^а*, *по̣л̣ѣз̣ь^а*, *зав̣у̣к̣ь^а*, *ис̣ш̣у̣к̣ь^а*, *у̣и̣р̣ѣз̣ь^а*, *по̣р̣ѣс̣ш̣ь^а*; *ш̣ь^а*, *он̣ь^а*; *зуб̣ь^а*, *ѣк̣ь^а*, *и̣р̣с̣т̣ѣн̣ь^а*, *с̣т̣д̣л̣д̣в̣ь^а*, *в̣д̣л̣д̣в̣ь^а*, *д̣в̣н̣д̣в̣ь^а*, *к̣д̣н̣ь^а*, *ид̣л̣уб̣ь^а*, *ј̣ѣл̣ен̣ь^а*, *з̣ѣч̣ѣв̣ь^а*, *ѣ̣ив̣ол̣ь^а*, *бр̣д̣ь^а*, *с̣ѣл̣ь^а*, *ид̣л̣ь^а*, *ки̣ш̣ь^а*, *ид̣л̣и̣ц̣ь^а*, *кл̣у̣и̣ь^а*, *с̣ш̣у̣б̣ь^а*, *вл̣ѣѣж̣ь^а*, *д̣л̣ѣк̣ь^а*, *ов̣ь^ац̣ь^а*, *к̣д̣з̣ь^а*, *и̣ш̣ѣл̣ь^а*, *ил̣ани̣н̣ь^а*, *л̣д̣з̣ь^а*, *бр̣с̣ш̣и̣н̣ь^а*, *к̣у̣ѣл̣ь^а*, *л̣ив̣ад̣ь^а*, *в̣д̣д̣ь^а*, *к̣у̣ѣк̣ь^а*, *ки̣л̣ь^а*, *ј̣ѣб̣у̣к̣ь^а*, *сли̣в̣ь^а*, *и̣р̣ѣсли̣ц̣ь^а*, *бр̣ѣзд̣ь^а* итд.

Шта више, у речи које испред овог имају још један полугласник, и тај је с њим истога реда, макар да је иза акцента и у претпоследњем слогу: *о̣ш̣и̣д̣ь^ак̣ь^а*, *нар̣ѣм̣ь^ак̣ь^а*, *по̣л̣ь̣у̣б̣ь^ац̣ь^а*, *ск̣ѣк̣ав̣ь^ац̣ь^а*,

¹⁾ Два акценатска знака обележавају упола пренет акценат, тј. акценат који се делом пренео, а делом се чува на крајњем слогу.

*јазбавѣџѣ, кашѡнѣџѣ, удовѣџѣ, пошѡлѣѣѣ, затѡлѣѣѣ, обѡ-
јѣѣѣ, шренѡшѣѣѣ, оснѡшѣѣѣ, замошѡлѣѣѣ, шрѣшѣѣѣ, крѡ-
шѣѣѣ, крдшѣѣѣ.*

§ 14. Усамљени случајеви не нарушавају систему. И не може се рачунати с полугласником у речи *валѡшѡ*, где је, иако пред акцентом, полугласник често боје *е*: *вѣлѡш*, и даље, вокалност његова је каткад потпуно одређена: *велѡ*, ређе *валѡ*, у Црнцима: *волѡ* (види наредну главу). Овакву разнобојност срећемо још у — Бога ми: *Бѡѣ ми*, *Бѡѣ ми*, *Бѡге ми*, *Бѡго ми*, *Бѡгу ми*, а чуо сам и *кѣблѡћ*, поред *кѣблѡћ* и *каблѡћ*.

§ 15. Према изложеном, о вокалској боји полугласника у говорима источноцрногорским може се казати:

1) *иза акценѡа у крајњем слогу речи, али само ако је шај
слог затворен, и у префиксима ако ови нису под ма каквим акцен-
шом полугласник је реда е;*

2) *кад се испред таквог полугласника деси неки умекшани
сугласник, шим што умекшаношћу својом појачава ѡлашталну ни-
јансу, а некишѡ и под ушѡцајем аналогије, овај се изговара као
одређен звук е;*

3) *у свим случајевима изузев означене под 1) полугласник је
без изузетѡка реда а, — и*

4) *на померање вокалске боје полугласника овога другог реда
ни умекшани сугласници ни аналогија нису ни од каквог ушѡцаја¹⁾.*

1) Дата правила не могу се применити на стање тога гласа у васоје-
вићком селу Трѣпчи, чију смо интересантност у том погледу већ напред на-
гласили. Природа подугласника овде само се једним делом подударе са овим
што је већ изложено. Као непостојан глас, у наставку за творбу речи, он је
у свему онакав какав је у свим овим говорима. Ван тога положаја не по-
стоји данас сталности у његовој природи. Ништа више се не може узети
као одређено правило. Узрок је у наглум, готово насилном, губљењу полу-
гласника онаквог какав је ту изгледа доскора био у употреби. Против њега
је, и успешно, повела борбу школа, књига и лична воља сваког појединца.

Случајеви замене вокалом а ја сматрам вештачким, јер она није везана
за извесне позиције као у посредном суседству, у околини Беранској; ја сам
и код оно неколико старијих људи код којих сам нашао најтипичнији
тај глас чуо и бележио место њега а, било у коме се положају налазио:
*ѡла даѡа, сѡд, ѡдину даѡа, ѡдинѡ, ѡнѡра, сѡрац, даѡас, шѡ ма(х),
дошѡ, измакнѡш, изѡнаш, ѡса, ова ѡш, свѡкиа добѡра*. У истим позици-
јама и код истих претставника полугласник је често онакав какав смо већ
упознали: *Турѡѣѣѣ, ѡрѡѣѣѣ, кѡѡѣѣѣ, чинѡвѡѣѣѣ, ѡдѡѡѣѣѣ, дѡрѡѡѣѣѣ, мѡмѡѣѣѣ,
дѡѡѡѣѣѣ, шакѡвѡѣѣѣ, свѡѡѣѣѣ, мѡѡѣѣѣ, дошѡѣѣѣ, рѡѡѣѣѣ, ѡѡѣѣѣ, бѡѡѡѣѣѣ, сѡѡѡѣѣѣ*. Али, он
је најчешће потпун, јако затворен вокал боје гласа *е*: Та његова природа
најизразитија је на крају речи *шѡ ѡш, шѡ ма, шѡ ѡѡ, шѡ ѡѡѡ, шѡ ѡѡѡѡ* (крајње

§ 16. Своје закључке оснивам не само на сигурности осећања тога звука, него и на неким спољним особинама његовим које се подударају са својствима вокала *a*, а за које *e* никако не зна.

У радном придеву ових говора врши се асимилација крајњег *o*, што је постало од *л*, са претходним *a*: *чишâ*, *пйсâ*, *дрâ*, *пјѣвâ*, *глѣдâ*. То *o* међутим никада се не стапа са претходним *e* (испор.: *дѣео*, *јѣео*, *прдѣео*, *прдклео*, *завѣо*). Где претходи полугласник, асимилација се опет врши као у првом случају: *дошъ^a*, *ошишъ^a*, *шрѣсъ^a*, *ижлъѣъ^a* — без изузетка. Супротно правилу већине наших дијалеката, у источноцрногорском се стапање врши стално према првом гласу, како у примерима радног придева, тако и у свим другим случајевима кад је оно могуће: *пдсъ^a*, *кошъ^a*, *нâгъ^a*, *зъ^aва* (заова), *чдк* (преко *чојек* од *човјек*). И непотпуна, боље рећи своје врсте асимилација код бројева 11—19 учвршћује нас у уверењу да је вокалска боја полугласника ближе гласу *a*. Иако су, као што смо већ казали, оба вокала задржала понешто од својих гласовних елемената, — свакако ће се и ту једначење бити извршило на штету последњег. Даље, код оног, иако незнатног, дела претставника који знају за лабијализацију вокала *a*, лабијализује се и полугласник (види о том у наредној глави), — док *e* не познаје такву особину. И најзад, *л* црногорских дијалеката, које је двојако — релативно меко, онакво какво је обично *л* нашег језика испред палаталних вокала и тврдо испред свих осталих гласова (испор. напред у глави о природи сугласника *л*), — испред полугласника може бити и једне и друге природе; меко, у положају пред полугласником палаталне нијансе: *пâль^eц*, *жâль^eц*, *сйль^eн*, *дбил^eн*, иначе тврдо, као год и испред вокала *a*, ако је иза њега полугласник ове вокалске боје: *лъ^aк*, *лъ^aсно*, *пoлъ^aко*, *лъ^aжа*, *лъ^a-жль^eвъ^eц*, *Дoлъ^aц*, *кдлъ^aц*, *соколъ^aц*, *кошъ^aлъ^aц*, *пйпъ^aлъ^aц*.

e одговара њ^a и *a*), *30 бравѣ*, из *Плѣвâлѣ*, *30 робѣ*, из *Крâлѣ*, с *Лдйâшѣ*, од *Туръакѣ*, *мдмъакѣ*, *пâрѣ*, *пъадѣ*, *Климѣнъашѣ*, *илућѣ*, *ошишѣ*, *пжъѣгѣ*, *кошѣ*, *посѣ*, *овѣ*, *онѣ*. Ако је слог с полугласником затворен, он је, рекли смо, онакв какав смо бележили са њ^e. Исте је природе обично у корену речи: *дѣ^eн*, *Бъ^eл* (планина) *кѣ^eд*, *сѣ^eд*, *шѣ^eма*, *мѣ^eкни*, *мѣ^eла*, *бъ^eачва*, *измъ^eкдсмо* *смъ^eаче*, а понекипут и у отвореном крају речи: *50 идичъ^e*, *Климѣнъашъ^e*, *лйвâдъ^e*, *9 брашъ^e*, *мдгъ^e*, *дошъ^e*.

С једне стране овака разнострукост природе, а с друге факат што је случај ограничен искључиво на ово село — на једном крају у непосредном суседству Веницка не зна ни за један пример оваке природе полугласника, а на другом Трешњево само некад у показној заменици 2 л. *ше* — навели су ме да га издвојим и нагласим као усамљену и необјашњиву интересантност, и да независно од њега посматрам полугласник целе ове групе говора.

§ 17. Није неинтересантно да се задржимо и на физиолошкој страни овога гласа, иако је она углавном позната, јер је једна вештачки за њега везана особина у једног дела претставника источносрпскогорског дијалекта привидно тога карактера. Поред онога што се већ зна о полугласнику, да је средњенепчани звук средњег реда образовања, осетно се примећује неке врсте назалност његова. Истина та назалност није онаква каква се држи да је била назалност прасловенских *ξ* и *ϕ* или каква је у пољских назала *ξ* и *ϕ*. То је у извесном положају тесно спојен изговор полугласника с мање или више потпуним сугласником *н*.

У Кучима, Братоножићима, плавско-гусињском крају и понекад у суседном делу Васојевића¹⁾ иза сваког *ь* на крају речи чује се, помешан с њим доста јако изразит носни звук:

шѢан, овѢан, зѢан (зао), *идсьан, кошѢан, рѣкѢан, ошшѢан, сшѢан,*
исѢан, исѢан, зарѣкѢан, размѣакѢан, издѢан, осшрѢан, ошрѣ-
сѢан, завѣкѢан, ирѣан, ирѣан, дрѣан, лѣан, ѣкѢан, сшѢан,
лѣан, рѣан, кѣан, сшрѣан, ребѣан, брѣан, сшѣан,
Ѣан, Дѣан, кѣан, кѣан, сшѣан, дѣан, илѣан,
сшѣан, идѣан, кѣан, овѣан, мѣан, мѣан, јѣан,
дѣан, слѣан, ѣан, ирѣан, иѣан, лѣан,
шѣан, овѣан, овѣан, свакојѣан, иѣан итд.

Ово још неће бити потпуна назалност полугласника. Ни у једном од словенских језика и ни у којем од дијалеката српскохрватских нема трага, и никад у старијим епохама развитка није било основа да *ь* (јер) постане назалан звук, зато сам назалност о којој говорим назвао привидном и казао да је вештачки везана за полугласник. То се да закључити и по томе што, ако се полугласник налази у ма ком другом положају речи, носна дупља нема никаквог учешћа при изговору његову, већ цела ваздушна струја, потребна за изговор тога гласа, проструји кроз уста. Кад се иза полугласника деси сам носни сугласник *н*: *овѣан, ирѣан је, оѣан, зѣан, ирѣан, иѣан, кѣан, кѣан, иѣан, уѣан,* — сваки од тих гласова и *ь* и *н* задржава свој одређени звук, односно шум. Код првог појава, међутим, немамо одређене границе међу њима, него су се оба слила у један своје врсте назалан звук.

¹⁾ Трепча, која није у том суседству већ се налази одавде на североистоку, иза читавог низа насеља, те о утицају не може бити речи — делимично такође познаје ту особину. У радном придеву, али једино у том облику, али опет нередовно, иза полугласника се изговара глас *н*. Поред горе наведених облика без икаквог носног звука забележио сам тамо и: *дошѣан, ошшѣан, сшѣан, сшѣан, осшрѣан, извѣан, ирѣан, узѣан, зарѣан, исѣан.*

§ 18. Понекад само наилази се на истој територији и исти појав код самогласника *и* — услов је опет отворени крај речи: *ланџ^а*, *покрџни^а*, *џсџи^а*, *овџ^а*, *онџ^а*, *слџчни^а*, *џријешелскџ^а* — што је нов доказ да је назалност вештачки формирана. Али док је полугласник доследно такав у свих типичних претставника оних крајева, на случајеве назалисаног *и* се ређе наилази (све примере које сам чуо и навео сам их). Довољно је знати да означени крајеви леже уз арбанску границу, да на тој територији има и неколико потпуно или претежно арбанашких села (Затријебач, Коћи), да између српског живља тамо и Арбанаса има разних веза, да знатна већина нашег становништва говори лепо арбанашки, — па ће бити разумљиво да можемо наићи на говорне особине примљене из арбанског језика. Једна од таквих је несумњиво и назална природа *џ^а* у отвореном крају речи. Ја, на жалост, не знам арбанског језика, али ми је познато да у њему постоји помућено *џ¹*), с којим се полугласник црногорских говора изговором подудара и да је оно у суседству наших говора, у дијалекту северноарбанском, на крају речи назално. Било да је изворан или секундарне природе овај вокал је у примерима: *Не џуџ^а* (= једи хлеба); *а ро џ^а* (= једеш ли); *а та рџ џаџ^а* (= виде ли ми оца); *а та рџ џаџ^а* (= виде ли ми мајку); *џитџ^а џијели, е џатџ^а џана* (= дању сунца, а ноћу месеца); *џоке џорџ^а* (= пружи руку); *оџкуџ^а* (= отишао) и многобројним сличним, — могао утицати и извесно је утицао на формирање назалности полугласника у грани кучкобратоножићкој.

§ 19. *Лабијализација вокала а* и *џ^а* је доста интересантна, не и необична, особина ових гласова, позната на релативно малом простору. То баш је чини још интересантнијом.

У пиперском селу Црнцима свако *а* и сваки полугласник исте вокалске боје иза лабијалних консонаната и сонаната изговарају се са заокругљивањем усана, при чему се чује предзвук вокалске нијансе *о*, а по који пут потпун овај самогласник. Појав чудан уколико је залутао у дијалекте који апсолутно не знају за њега, али — физиолошки сасвим оправдан и довољно јасан. При изговору лабијала, усне се као најважнији орган за њихов

1) Помућено *џ* црногорских суседа Арбанаса, чију сам помућеност бележио са *џ* изнад, као најзгоднијим знаком, не одговара рецимо немачком помућеном *ä*, већ се и бојом и тоном, па чак и местом образовања подудара са *џ^а* источно црногорског дијалекта. Тога ради његова назалност се, мислим, и могла раширити у првом реду на одговарајући му звук.

p + a: *pʲānik*, (*x*)*pʲānǎ*, *pʲāna*, *pʲālo*, *pʲāpa*, *pʲābd̩ša*, *pʲād̩nik*,
pʲād̩d, *pʲād̩dule*, *pʲād̩dovǎn*, *ipʲād̩d*, *brʲāš*, *vrʲāg*, *mrʲāk*, *mrʲāz*,
s̩tʲrʲāsh̩l̩jv, *ipʲābl̩jv*, *ipʲāb̩š*, *ipʲāv̩š*, *pʲāst̩āv̩š*,
pʲāzb̩j̩š, *ipʲrʲāv̩n̩j̩š*:

p + ʷ: *čvǝrʲʷək*, *dvǝrʲʷəɥ*;

n + a: *nʲāsl̩dn̩*, *nʲār̩d̩d*, *nʲār̩d̩mʲək*, *nʲāld̩g*, *nʲālm̩š*, *nʲākl̩d̩*, *nʲād̩-*
niša, *nʲāip̩rava*, *nʲāvl̩aka*, *nʲāf̩faka*, *nʲā puš*, *nʲāgla se*,
nʲād̩šla ga, *nʲāj* (наћи), *nʲāl̩d̩j*;

n + ʷ: *ip̩jzn̩ʷəniša*, *konʷəɥ*, *jed̩ʷək*.

§ 21. Из наведених примера може се утврдити:

а) У једној речи јавља се свега један лабијализован вокал — обично први по реду: *gl̩āva*, *sl̩āva*, *nʲāip̩rava*, *pʲāv̩d̩*, *sl̩āma*, *l̩āmiā*, *nʲāip̩d̩s*, *ip̩nāmd̩*, *bd̩ba*, *sl̩āba*, *mr̩āmʷəɥ*. У случају да тај први самогласник не дође иза уснених сугласника већ иза *p*, *l* или *n*, а да му у неком другом слогу сем последњег претходи који лабијални консонант, онда се лабијализује тај, а не први самогласник: *razb̩d̩č̩š*, *nab̩d̩č̩š*, *nai̩p̩l̩j̩š*, *l̩āip̩aviša*, *namʲā-*
m̩j̩š, *nai̩p̩d̩š̩j̩š*.

в) Ниједан вокал у отвореном крају речи не лабијализује се ма какав му сугласник претходио и ма који вокали били у претходним слоговима: *g̩ūba*, *s̩t̩ūba*, *gr̩ub̩ā*, *suṽā*, *s̩ṽā*, *ž̩ṽā*, *kr̩ṽā*, *gl̩uṽā*, *š̩ūma*, *s̩ūma*, *g̩ūma*, *j̩āma*, *kuṽā*, *s̩āma*, *s̩ ũma*, *š̩āp̩d̩*, *k̩āpa*, *š̩t̩āmiā*, *s̩d̩šona*, *Gord̩āna*, *Iš̩āna*, *b̩un̩ā*, *b̩ūra*, *č̩ūva*, *s̩iḷa*, *ž̩iḷa*, *sv̩iḷā*, *k̩iḷa*.

И да се понови, чудновато је откуд та гласовна црта у свега једном, истина, овећем селу, а ван њега не наилази се на примере овакве лабијализације.¹⁾ Није невероватна претпоставка да је примљена из арбанског језика, јер у њему постоји вокал једнак нашем лабијализованом *a*, с којим се напред упознасмо [испор. арбанско *ā* у примерима: *pāpa* (= мајка), *hāne* (= месец), *kāmba* (= род), *bāp* (= чини) *thānē* (= кажу), *tā* (= још) и сл.]. Али, с једне стране, таква природа овога вокала у арбанском није условљена истом позицијом; а затим, сем овога, у арбанском језику постоје и други вокали са истом особином. Даље, насеље наших претставника с лабијализованим вокалима одвојено је читавим низом других од арбанских насеља и пре ће бити тачно да је порекло ове особине у неком нашем дијалекту на истоку, с које стране је знатан део црногорског живља у даљој прошлости овамо досељен.

¹⁾ Чуо сам једино *ip̩zār* у многим насељима васојевићке гране и *ip̩mōāga* ви *Bōg* од неколика особа у Плаву.

§ 22. Замена *с* старог вокала *ѣ*. Прелаз овог некадашњег самогласника у нове гласовне вредности извршио се свакако у епоси заједничког развитка црногорских са осталим дијалектима нашим. Замена његова је углавном као у свим говорима на тој страни. Према томе изгледало би да је довољно само то констатовати, али, неједнакост гласовне вредности, с обзиром на квантитет слога с тим вокалом и с обзиром на суседне гласове који тачност замене чине колебљивом, а цело питање сложеним, изискује да се ипак штогод каже. У свим говорима које је још Вук, с недо-вољно оправдања, назвао јужним, *ѣ* је прешло у *је* или *ије*, зато назив *јекавски*, односно *ијекавски* не само да је zgodнији од првог него је зацело тачан. Неоправданост једног и оправданост другог назива овде је споредна, а главна је ствар да се утврди: уколико и где има отступања, од простог правила да свако *ѣ* даје *је*, а свако *ѣ̄* — *ије*; у којим случајевима је *ѣ* дало неку трећу вредност, и све упадљиве разлике од књижевног јекавског изговора.

§ 23. Према ономе како цело питање стоји у говорима источно-црногорским због његове једноставности много га је zgodније било из њих узети за основицу књижевног језика него из других дијалеката. Идеално правило *ѣ̄ = је*, *ѣ̄ = ије*, нарушено аналогijом и променом квантитета слога с *ѣ̄*, остало је овамо с најмање необјашњивих отступања:

- а) *бр̄ијег*, *св̄ијеш*, *сн̄ијег*, *сн̄ијеш*, *цв̄ијеш*, *кл̄ијеш*, *бр̄ијес(ш)*, *др̄ијен*, *гр̄ије(х)*, *в̄ијек*, *кдр̄иен¹⁾*, *ӣиесѣ^ак*, *слӣеиѣ^ац*, *бӣедѣ*, *р̄ијека*, *с̄шри-
^елѣ*, *свӣеѣѣ*, *ср̄иједа*, *с̄ш̄ијена*, *цӣенѣ*, *лӣескѣ*, *врӣемѣ*, *млӣекѣ*,
глӣешѣ, *дӣешѣ*, *порӣеклѣ*, *с̄ијено*, *цӣевѣ*, *в̄ијеѣ*, *ждрӣелѣ*,
б̄иједѣ^н, *цӣјеѣ^н*, *б̄ијесѣ^н*, *лӣјеи*, *врӣједѣ^н*, *слӣјеи*, *лӣјен*, *цӣе-
ӣиш*, *с̄шрӣелѣиш* (од *бр̄ѣ*, *св̄ѣш*, *сн̄ѣш*.... *б̄ѣда*, *р̄ѣка*, *с̄шр̄ѣла*....
вр̄ѣме, *мл̄ѣко*.... *б̄ѣдѣн*, *ц̄ѣѣен*.... *ц̄ѣиш*, *с̄шр̄ѣлаиш*), итд. — и
- б) *вл̄ѣра²⁾* *м̄л̄ѣра*, *ӣл̄ѣна*, *ѣ̄ѣца*, *л̄ѣиош̄а*, *м̄л̄ѣсец*, *вл̄ѣш̄ѣр*, *с̄ѣме*,
м̄л̄ѣшто, *ӣјѣсма*, *с̄ѣдник*, *с̄ѣвер*, *о̄ѣѣло*, *гр̄ѣшник*, *ѣ̄евѣјка*, *б̄л̄ѣжѣиш*,
с̄ѣс, *с̄ѣј*, *л̄ѣраиш*, *с̄ѣкаиш*, *вл̄ѣнчѣиш* (од *в̄ѣра*, *м̄ѣра*, *д̄ѣца*, *л̄ѣиоша*,
м̄л̄ѣсец итд.)

§ 24. Благодарети пасивности у промени дужина после губљења и испадања полугласника (види главу о прив. скраћивању, § 497) у примерима типа *разм̄јѣрка* не можемо ни очекивати *ије*

1) Види главу о несложним звуцима.

2) У глави о јотовању.

јер *ћ* није било ни по пореклу, а ни касније никад није постало дуго. С друге стране, за употребу прилога прошлог знају само људи из школе, што значи да су га примили из књига и, можда, из других дијалеката, па су, природно је, копирали и квантитетску вредност његових слогова. У народном говору та конструкција је непозната (детаљније о том у одељку о синтакси), те о вредности *ћ* у примерима категорије која не постоји, или је само вештачке природе, није потребно говорити. Једино у генитиву множине где је не *ћ* већ касније рефлекс његов постао дуг, имамо слагање са свим јекавским дијалектима: *мљѣрѣ^а*, *вљѣрѣ^а*, *пљѣнѣ^а*, *с.мљѣшѣ^а*, *кѣљѣнѣ^а*, *љѣшѣ^а*. У понеком усамљеном случају могла је аналогија утицати на промену гласовне вредности овога вокала: *ћѣвѣ* (према *ћѣвојка*), *црѣѣд* (према *црѣпѣља*), *сѣка* (према *сѣкавица*) — где је дужина новообразована за обележавање деминутивног значења односне речи.

§ 25. Колико је квантитетска разлика условљавала разлику новим гласовним вредностима *ћ*, лепу слику даје стари предлог *ѣрѣ*, који је у служби префикса био јако продуктиван. У предлошкој употреби самогласник је остао какав је и по пореклу био — увек дуг, те данас у свим јекавским, па и овим говорима, гласи *ѣрѣје*. У служби префикса, међутим, није увек једнак:

а) код глагола дужина се скраћивала и вокалска вредност *ћ* постала је *ѣ*;

ѣрескочѣш — *ѣрескѣчѣш*, *ѣрѣвѣрѣш* — *ѣрѣвѣрѣш*, *ѣрѣнѣјеш* — *ѣрѣнѣсѣш*, *ѣрѣлеѣѣш* — *ѣрѣлѣшѣш*, *ѣрѣшрѣчѣш* — *ѣрѣшрѣчѣш*, *ѣрѣѣрѣчѣш* — *ѣрѣѣрѣчѣш*, *ѣрѣломѣш* — *ѣрѣлѣмѣш*, *ѣрѣдвоѣш* — *ѣрѣдвѣѣш*, *ѣрѣѣлѣс* — *ѣрѣѣлѣшѣш*, *ѣрѣшрѣс* — *ѣрѣшрѣсѣш*, *ѣрѣорѣш* — *ѣрѣѣрѣш*, *ѣрѣкоѣш* — *ѣрѣкоѣш*, *ѣрѣсукѣш* — *ѣрѣсѣчѣш*, *ѣрѣноѣш* — *ѣрѣнѣѣш*, *ѣрѣѣѣш* — *ѣрѣѣѣш*, *ѣрѣѣѣш* — *ѣрѣѣѣш*, *ѣрѣѣѣш* — *ѣрѣѣѣш*, *ѣрѣѣѣш* — *ѣрѣѣѣш*, *ѣрѣѣѣш* — *ѣрѣѣѣш*, *ѣрѣѣѣш* — *ѣрѣѣѣш*, *ѣрѣѣѣш* — *ѣрѣѣѣш*, *ѣрѣѣѣш* — *ѣрѣѣѣш*, *ѣрѣѣѣш* — *ѣрѣѣѣш*, *ѣрѣѣѣш* — *ѣрѣѣѣш* итд.

в) код именица дужина самогласника у префиксу се чувала и његова је вредност двосложна:

ѣриѣлѣѣз, *ѣриѣесѣшѣш*, *ѣриѣекѣр*, *ѣриѣекѣлѣд*, *ѣриѣедѣлѣг*, *ѣриѣелѣлѣд*, *ѣриѣесѣд*, *ѣриѣенѣс*, *ѣриѣеѣѣк*, *ѣриѣеѣѣс*, *ѣриѣесѣѣк*, *ѣриѣешѣдѣш*, *ѣриѣеѣѣр*, *ѣриѣевѣљѣс*, *ѣриѣевѣдѣз*, *ѣриѣеѣдѣн*, *ѣриѣекѣдѣш*, *ѣриѣелѣдѣш*, *ѣриѣеѣдѣш*, — али доследно у свега неколика примера; у свима тек код појединца. Иако је слог у префиксу дуг, тај префикс је на целој тери-

торији у несразмерно већем броју примера једносложан. Једино: *п^ри^еш^дк*, *п^ри^ек^др*, *п^ри^ек^лд* — само тако, а сви остали обично: *п^рел^дз*, *п^реш^шу*, *п^ред^лд*, *п^рел^лд*, *п^рен^дс*, *п^рей^лс*, *п^рес^кк*, *п^реш^ди*, *п^реш^кр*, *п^рев^лдс*, *п^рев^дз*, *п^рег^дн*, *п^рел^дм*. Број глагола сложених са овим префиксом много је већи од броја именица, а ове последње су девербативног порекла — изведене су од глагола — и јасно је да се особина многобројније пренела на малобројнију категорију, тј. именице су усвојиле глаголски префикс *п^ре-*. Уз то, примећује се да је код старијег нараштаја, који не општи с књигом и мање има прилике да долази у додир с претставницима екавског изговора, код свих именица без разлике обичнији двосложни префикс, а по томе би се рекло да је давно утврђено правило *Ѣ = ије*, нешто раније било у оним крајевима и идеално применљиво.

с) *П^рв* је, исто тако, сложено и с придевима. У глаголским, имали они предикативно или атрибутско значење, слог у префиксу је, разуме се, увек кратак:

п^рек^рд^жен, *п^рен^ешен* (и *п^ренеш^н*), *п^рев^ежен*, *п^рев^ден*, (и *п^ревед^н*), *п^рей^ечен* (и *п^рейеч^н*), *п^рев^арен*, *п^реш^реш^н*, *п^реб^лен*, *п^реш^уч^н*, *п^рей^ол^дв^лен*, *п^рер^учен*, *п^рев^арен*, *п^рес^длен*, *п^реб^ачен*, *п^реоран*, *п^рев^джен*, *п^рек^опан*, *п^рес^ечен* (и *п^ресеч^н*).

Изведени пак од именица понашају се као речи од којих су постали; *п^ри^ес^шу^ие^н*, *п^ри^ек^др^ье^н* и *безп^ри^ек^др^ье^н*, нешто се чешће чују, бар код најтипичнијих претставника, него у облику са префиксом *п^ре-*. Остали су обични једино овако: *п^рел^дз^ье^н*, *п^рел^лд^ье^н*, *п^рев^дз^н*.

§ 26. Казали смо већ да је аналогија омогућила *ѣ* (дуго *е*) у овом префиксу. Иначе свако *рѣ* је фонетским путем давало *рије*, као што је некадашње *рѣ* у свим случајевима доследно дало *ре* (о том процесу види у глави о јотовању). Једнако са: *врѣћа*, *мрѣжа*, *брѣме*, *рѣја*, *брѣгови*, *дрѣнови*, *врѣмена* (од *врѣћа*, *мрѣжа* итд.), како је у свим дијалектима без разлике, каже се и: *грѣшник*, *грѣш^ье^н*, *грѣшница*, *идгрѣшка*, *реч^иш*, *реч^ица*, *грѣвош^д*, *грѣшник*, *Реч^ине*, *Кдренићи*, *нарѣч(ј)е*, *горѣш*, *св^ггорѣш* *нагорѣш*, *ст^дрѣшина* (гдеко и *ст^дри^ешина*), где се књижевном јекавштином пише *рје*. А и суседним говорима саме Црне Горе, бјелопавлићком и западноцрногорском, нарочито овом првом, *рје* је једино познато. С обзиром на везе које ове говорне групе имају с источноцрногорским и с обзиром на остале велике дијалекатске подударности, сасвим је за дивљење колико је тежак, стран и немогућ изговор групе *рј* у источним крајевима.

§ 27. Познати екавизми јекавских дијалеката, лако објашњиви у неодређених заменица и прилога: *неки*, *некад* и др. — и необјашњиви у усамљеним примерима: *зеница*, *дзледа*, *цѣста*, *цѣриш*, *целивѣш*, *дбедвиѣ* — и овамо су уопштени.

§ 28. Поред *ије*, *је* и *е* вредност *ѣ*, у зависности од положаја у ком се наводи може бити и *и*. Опет као у свим јекавским говорима *ѣ + j* и *ѣ + o* > *иј* и *ио*:

вијаш — *вијем*, *сијаш* — *сијем*, *гријем*, *смиѣш се* — *смиѣм се*, *смијем* (од смјети), *вијање*, *сијање*, *гријање*, *смијање*, *видио*, управо с развијањем несложног звука између *и* и *о* (види главу о несложним звуцима): *видио*, *умијо*, *желѣјо*, *волијо*, *горѣјо*, *оголијо*, *разболијо*, *шријо*, *лешијо*, *дијоба*; —

а различно од осталих овога типа, *ѣ* источноцрногорских дијалеката испред *ђ* и *љ* дало је гласовну вредност коју има у сваком другом положају: *сијѣђѣш*, *блијѣђѣш*, *сеђѣш*, *усеђѣлица*, *бјелѣг* или *бљелѣг* (према томе како се уопште изговара група *бј*), *бјелѣга*, *бјелѣшка*, *бјелѣжница*, *бјелѣжииш*. Додуше, ни *биљѣг*, *биљѣшка*, *биљѣжнѣк*, *убиљѣжииш*, нису непознати, али су доста ретки, у народу по мало необични, а у употреби само код оних што теже да говоре „госпоцки“.

§ 29. Карактеристични су и, на први поглед, доста интересантни икавизми једног дела овамошњих говорних претставника. Подгорички муслимани и све оне муслиманске породице које су још остале у понеком зетском селу, као и муслимани Плава и Гусиња, свако *ије* (од *ѣ*) изговарају као дуго *и*:

биѣс (*бијес*), *виѣк*, *шриѣс*, *лиѣк*, *бриѣг*, *бриѣс(ш)*, *свиѣш*, *сниѣг*, *дриѣн*, *ждриѣдѣц*, *иѣсѣк*, *слиѣц*, *ѣриѣдѣд*, *вриѣмѣ*, *глиѣдѣ*, *клиѣшѣдѣ*, *сиѣно*, *диѣшѣ*, *млиѣкѣ*, *шиѣло*, *биѣдѣ*, *колиѣвка*, *звѣздѣ*, *миѣнѣ*, *свиѣкѣ*, *сѣриѣдѣ*, *ѣинѣ*, *сѣина*, *риѣка*, *сриѣда*, *биѣлиѣш*, *биѣљѣш*, *диѣлиѣш*, *криѣиѣш*, *миѣсиѣш*, *миѣшиѣш*, *сѣѣђѣш*, *блиѣђѣш*, *сѣвѣш*, *снѣвѣш*, *ѣолиѣвѣш*, *разлиѣвѣш*, *умѣмо*, *риѣзумѣмо*, *блиѣд*, *лиѣ*, *свиѣша*, *слиѣ*, *ѣили*, *сид*.

Изузетно, ако *ије* дође на крају речи, онда остаје неизмењено: *ѣрије*, *ѣдслиѣе*, *овудѣје* (али *овудѣнѣк*); у *некија*, *свија*, *овѣја*, *дѣбрија* и иначе се *и* не може очекивати, јер је *ије* (у глави о полугласнику, смо видели којим путем) променило своју гласовну вредност.

О овим икавизмима говори у познатој дијалектолошкој студији *Der štokavische Dialekt* (стр. 79-80) проф. Решетар, али се, по моме мишљењу, не може примити оно што се тамо о њима налази. И сасвим независно од овога ја ћу изложити своје мишљење о тој појави.

Има читав низ дијалеката између ових и правих икавских говора Босне, Херцеговине и Далмације. Сам тај факат говори против претпоставке да су удаљени, босанско-западнохерцеговачки и далматински говори, преко источнохерцеговачких и јужнодалматинских, те преко говора западне Црне Горе (Бјелопавлићког и бокелско-катунског) могли својим утицајем тако далеко досегнути, а да на територији која их дели од источноцрногорског нигде не оставе трага. Али друга једна, врло позната, чињеница да је на разлику вредности старог *ѣ* утицала верска разлика становништва у икавским крајевима, с обзиром на то што се изговор само муслимана црногорских подудара с изговором њихових једноверника у Босни, говори за претпоставку да је на неки начин морало бити угледања на икавске говоре. Оно мало заосталих муслимана у градовима црногорским (а највише их је у Подгорици) обичајима и начином живота слично је са босанским муслиманским становништвом. Ја верујем да ту има нешто намештености, тј. да су се ови малобројнији поводили за својом верском браћом. Питање је још, уколико су и на који начин с њима долазили у везу. Главно занимање црногорских муслимана, и раније је било, и данас је трговина. Трговачку робу добављали су највише из „Аустрије“ — из Трста, Ријеке, Сарајева и др. градова на тој страни. Тамо су долазили у додир с босанским муслиманима. Сем овога постоји и родбинских веза. Један стари муслиманин у Подгорици причао ми је да се његов отац доселио негде из околине Јајца и да има још њих пореклом отуда. Већ женидбене везе, биле су и раније, и сада су доста честе. Најзад у току XIX века и пре за војевања црногорских с Турцима било је врло честог мешања војске скадарских и босанскохерцеговачких паша. То значи да су имали довољно прилике за међусобно упознавање, па није немогуће да су једни настојали подражавати друге и у говору.

По мојој претпоставци ово је подражавање само помогло један уочљиво гласовни процес. У *ије* немамо пун, него само мање или више редуциран глас *ј*, често једну врсту несложног *џ*. Ова несложност некипут је апсолутна да се између *и* и *е* не чује никакав глас, а иза ове редукције последњи је вокал у *ие* према првом могао добити нешто затворенији карактер — прећи у одређен глас *и*, а овај ће дублет, природно је, дати једно врло дуго *и*, какво и јест оно у икавизмима црногорских муслимана. За поткрепљење ове тезе служи сам факат што *је* (од *ѣ*) нигде није дало *и*.

А потврде јој налазимо и код самог Решетара. Он је у Махали, зетском селу јужно од Подгорице, чуо неку вокалску удвострученост, са редуцираним другим вокалом: *razdŕ'lim¹*, *dvŕ'*, *uvrŕ'dim*, а поред тога у више примера: *dŕ'li*, *cri'va*, *mŕ'ha*, *rŕ'č*, *posi'dŕo*, *sni'g*, *svi't*, *uvrŕ'dim*, *zvi'zde*, *ždri'bàc*. По ономе што сам ја утврдио ово је само упола, уколико се тиче примера са *i'*, тачно. Дужина *ŕ* је претерано дуга, ненормална; у неким случајевима се, уистини, још осећа своје врсте двогласност и гласовну вредност би можда тачније било бележити знаком *u'* него обичним *ŕ*. Али ти случајеви нису они које наводи проф. Решетар већ двосложне речи што сливањем ова два вокала постају једносложне: *brŕ'c(š)*, *šŕŕ'c(š)*, *bŕ'c*, *snŕ'g*, *svŕ'š*, *snŕ'š*, *vŕ'k*, *drŕ'n*.

Да би се могао објаснити г. Решетаров закључак односно оне друге групе примера са *i'*, с којим се ја уосталом не слажем, ваља нагласити следеће. Само старије становништво и оно што не излази из својих махала старога дела вароши има типичан изговор. У млађег света, који је већ свуда, сем у цркви, заједно с православним живљем, данашња вредност *ŕ* није ни *ŕ* ни *u'*, а ни *u'*, него исто оно што код њихових православних суграђана — *ије*, *и'е* или *ие*, према томе да ли је глас *j* јак, слабији или потпуно редуциран. Не може се спорити да се *и* енергичније изговара него *е*, те је стога, можда, г. Решетар на другом месту осетио неки призив, а не потпун вокал *е*.

§ 30. Ваља истаћи да је у заменичким и придевским облицима датива, инструментала и локатива множине: *нџшџма*, *вџшџма*, *овџма*, *онџма*, *свџкџма*, *свџма*, *нџкаквџма*, *нџкаквџма*, *дџбрџма*, *џџмешџнџма*, *невалџљџма*, *жџшџма* — *џ* у наставку од *ŕ* код муслимана постало као у осталим случајевима — није то особина других јекавских дијалеката, да у реченим облицима поред *ије* имају и рефлекс *и*. Источноцрногорски ту зна искључиво за *ије* и сем муслимана сви изговарају:

нџши'ема, *вџши'ема*, *овџјема*, *онџјема*, *свџки'ема*, *нџкакви'ема*, *нџкакви'ема*, *свџјема*, *злџјема*, *дџбри'ема*, *црњи'ема*, *вџлики'ема*, *дебџљџи'ема*, *лукџви'ема*, *слџвни'ема*, *глџвни'ема*, *мџдри'ема*, *слџби'ема*.

§ 31. Аналого, од итеративних глагола који познају двојаке облике: *снџваши* и *снџјџваши*, *залџваши* и *залиџџваши*, *џролџваши* и *џролиџџваши*, *разлџваши* и *разлиџџваши* тамо су у употреби само последњи: *снџ'свџш*, *зали'евџш*, *џроли'евџш*, *разли'евџш*. Према

¹⁾ Курзив је г. Решетара, као и примери.

овима, и неки изведени на *ив* дуго *и* замењују са *ије*: *ѵочи'евѡш*, *ѵокри'евѡш*, *ѵрекри'евѡш*, *откри'евѡш*, *осни'евѡш*, *цели'евѡш*.

§ 32. Има извѡстан број именица у којима налазимо однос: *ије* према књижевном *и*. То су најпре неколике словенског порекла, али је више оних што су узете из страних језика; *и* које ће бити замењено са *ије* налазило се у наставку за основу испред *р*. Појав није нимало чудан; напротив, врло је лако објашњив, како по случајевима у домаћим тако и по оним у страним речима. Прасловенско *kosěрь* морало је у овом, као у свим говорима ијекавског типа, дати *kocūјер*. Но, у прасловенском је ова реч била позната и у облику *kosīрь*, те је од таквог облика добивено екавско *kōсир*. За овим су се могли повести: *ѵасѡшјер* (често се каже *ѵасѡшир*) од старога *пастърь*, *ѵушѡјер* (од *ѵушир*), *водѡјер*, — и ако је још која слична. Идентичан је однос овдашњег *кондѡјер* (сасвим тачно од прасловенскога *konděрь*) према екавском и уопште књижевном *kōндир*, што опет не мора бити и није икавизам, већ последица еластичности сложеног елемента у овом положају да од *ѡ* постане *и* и обрнуто *ѡ* од *и*. Интересантно је да те еластичности нема у ненаглашеним слоговима. Ако не тим, не знам чим би објаснили *мѡнасѡшир* (никад *мѡнасѡшијер*) и *вјешрошир*.

§ 33. У речима страног порекла: *факѡјер*, *колѡјер*, *ѵанѡшјер*, *офиѡшјер*, *командѡјер*, *брегадѡјер*, *инѡлиѡјер*, *ѡѡлиѡјер* -*ије* одговара вредности некадањег *ѡ* (испор. талијанско *panziere*, франц.: *collier*, *officier*, *ingenieur*, итд.)

§ 34. Напомена. У речим узетим из туђих језика могуће су и честе гласовне промене које се не даду подврћи ни под један познати закон специјално наше фонетике. Најбројније су те промене у речима позајмљеним из талијанског. Односе се углавном на замену романског *о* нашим *у*: *бѡшѡшун* (тал. *bastone*) = штап, *бѡкун* (тал. *bosccone*), *бурѡѡла* (тал. *bordello*) *бушѡшѡ* (тал. *bottega*), *кѡлур* (тал. *colore*), *веладѡн* или *веледѡн* (тал. *vellado*), *марѡгѡн* (тал. *morangone*), *ѡѡрун* (*rigone*), *шѡшѡшун* (*spione*), *шѡшѡшунѡш* или *шѡшѡшунѡшѡш* (*spionare*), *ѡѡлиѡшѡка*, *ѡѡлиѡшѡчѡн* (*politica*), *ѡулицѡја*, *ѡулицѡмѡн* (франц. *police*), *наѡулиѡн* (фр. *parolėon*), *ѡѡвулиѡн* (тал. *tavolino*), *ѡѡѡулиѡн* (тал. *taccolino*) итд. Тако исто, само много ређе, и остали вокали у оваквим речима могу бити промењени у друге њима још мање сродне гласове: *кошѡшѡњ* (*castagno*), *бешѡѡш* (*biscotto*), *кѡмара* (*camera*), *ѡѡмидѡѡра* или *ѡѡмидѡѡриѡја* (*potodoro*), *ѡѡѡкара* (*chicchera*), као и нешто горе наведених: *веледѡн* и *наѡулиѡн*. Из оволико примера немогуће је извести неки одре-

ђени закључак о таквој промени вокала у страним речима. Тек кад би се имао цео лексички материјал, све туђе речи, што се тамо употребљавају, могла би се утврдити нека система. Пошто је овај рад без тога материјала, морамо се задовољити овом напоменом.

Сугласници

§ 35. *Природа гласова ј и в* — Несложни звуци *ј* и *в*. У вези са слабом природом њиховом, често се дешава да се сугласници *ј* и *в* у извесном положају изговарају као мање-више редуцирани звуци, или и да сасвим ишчезну, — и обрнуто, да се понекад развију тамо где их није било.

У средини речи, између самогласника *ј* се, ако су иза њега палатални вокали *и* и *е* изговара као редуцирано, несложно *и* (¹): *каџем се*, — *каџеш се*, — *каџе се*, *вљѣруџем*, *шриџџем*, *куџџем*, *сџанџџем*, *џдџем*, *џродџџем*, *џладџџем*, *џбрџџем*, *џњџџем*, *џсџвџџем*, *џдџџем*, *џдџџем*, *џшџџем*, *џсџџем*, *џбрџџем*, *џзџџем*, *џрџџем*, *џсџџем*, *џдџџем*, *џдџџем*, *џдџџем*, *џкрџџем*, *џндџџем*, *џндџџем*, *џпреџџем*, *џпреџџем*, *џпреџџем*.

§ 36. Редуција може бити и потпуна — између два *и* као општедијалекатски (види примере компаратива у глави о придевима), иначе више као индивидуалан појав. Чешће испред самогласника *и*, а каткад и испред *е ј* се, а ни ма какав несложни звук, не чује у изговору:

џрдџем, *џндџем*, *џдџем*, *џдџем*, *џбџџем*, *џосџџем*, *џзџџем*, *џџџем*, *џпреџџем*, *џзџџем*, *џдџџем*, *џшџџем*, *џсџџем*, *џџџем*, *џџџем*, *џџџем*, *џџџем*.

Скраћен облик 3 лица једнине глагола *џџем* као енклитика акценатски чини целину са речју која јој претходи, и *ј* је сасвим редуцирано, ма који му вокал претходио:

Он ми 'е *џџем*. Ко ти 'е *џџем*? Што 'е *џџем*? Ко 'е то *џџем*? Колико 'е *џџем* за *џџем*? Обећа 'е да ће *џџем*. Стара 'е *џџем*, Коју 'е *џџем*. Понекад само место *ј* се чује врло слабо несложно *џ*.

§ 37. Разумљиво је, а и из претходне главе нам је познато да је *ј* и у *џџем* од *џџем* унеколико редуцирано. И у овом је случају као у осталим индивидуална особина да ли ће *ј* бити јаче или слабије. Ипак, овде је лакше него у ма ком другом случају одредити кад је овај глас јачи а кад слабији. У речима са акценатом на непосредно претходном *и* он је потпунији, а у речима у којима тај слог није акценатан, између оба вокала чује се само несложни звук. У примерима:

свијеш, клијен, дрїјен, брїјес(ш), вијек, снїјег, свијес, свијеш, бијес, брїјег, шрїјес, косїјер, водїјер, офшїјер, командїјер, кумїјер, колїјер, рїјек, сїјено, сїїјена, лїјей — лїјейа, слїјей, (али сли'ейа), шїјем, свијем, онїјем, овїјем, развїјем (од развїјаш), двїје, кудїје, орудїје, онудїје, оваквїје, онаквїје, шаквїје — *j* је на јачем ступњу, свакако стога што нагласак непосредно преда њ пада, те настаје извештан, иако тешко приметан, прекид који омогућава пуноћу овом сугласнику. Међутим:

би'едд, сви'екд, сшри'елд, ври'емд, ди'ешд, ждри'елд, бли'едд, глв'ешд, кли'ешшд, при'ешдк, при'еклд, дбедви'е, оби'едш, окри'ейш, оби'елиш, проми'енш, усшри'елиш, осли'ейљш, разди'елиш, посц'еђш.

Уземо ли друге облике истих речи — вокатив на пр. од именица и инфинитив глагола — у којима акценат при повлачењу доспе на слог непосредно испред *j*, природа његова је наравно, као у претпоследњој групи примера: *дијеше* (вок.) према *ди'ешд*, *сшријело*, према *сшри'елд*, *промијеним* — према *проми'енш*, *сїјевам* према *си'евш*, *сшријелам* према *сшри'елш*, *мијелам* према *ми'ењш*, *цијелам* према *ци'ейш*, *сријекем* према *сри'ешш* итд.

Дато је система, а у појединаца, као скоро свуда, има отступања. Отступања се крећу само у једном правцу — у правцу редуције, а не и пуноће гласа *j*. Зацело, али само као индивидуална црта, *j* може бити јаче редуцирано у сваком положају и без обзира на акценат.

§ 38. Чињеница да је сугласник *j* у данашњој вредности *ѣ* пун, а при истим околностима и између оба палатална вокала на исти начин распоређена, ако то није рефлекс нашег старог вокала — редуциран: *ви'ем* — *нави'ем*, *ши'ем* — *св'ши'ем*, *би'ем* — *разви'ем*, *ли'ем* — *разли'ем*, *кри'ем* — *скри'ем*, — говори да је слаба природа овога гласа наслеђе из ранијих епоха развитка језика, а у касније време, од XIV века на овамо, образовано *j* могло је бити пуније.

§ 39. Појав овај у свим наведеним примерима условљен је сродношћу консонанта *j* са наредним вокалима, тј. њиховом заједничком палаталношћу. Немање, међутим, сугласника *j*, које је апсолутно и доследно код свих претставника, изузимајући оно мало муслимана, у презенту глагола са *a* у обема основама (3. л. множине.):

чишд, иљвау, шрѣбау, чѣкау, свирау, знд, имау, нѣмау, цршау, койд, иримау, скидау, свиѣау, скишау, ирпчау, ручау, оснијевау,

снїјевау, сїјевау, покрїјевау, ошкрїјевау, закшїјевау, зїјевау и свима овога типа —

гласовним путем немогуће је објаснити. Та ће особина, по свој прилици, бити развијена посредством аналогije истога облика имперфекта, у којег се тамо скраћује позната дужина испред наставка — *у*, и тим потпуно нестаје сваке разлике између ова два облика.

§ 40. Насупрот редукацији, условљено нешто друкчијим међувокалским положајем познато је и развијање сугласника *ј* тамо где га по пореклу није било. У позицији између два *и*, као и између *и* на првом и задњенепчаног *о* на другом месту, преко несложног *л*, на којем се некипут остаје, развија се пун глас *ј* — испред *о* и у засебним речима, а испред *и* само између две речи кад оне чине свега једну акценатску јединицу:

Кажй *ји(м)* [Кáжи им], Виђе ли *ји(х)*? [Виђе ли их], Пдзнаде ли *ји(х)*, Рёци *ји(м)*; Дође и *јдн*, И *јдет*, И *јнда*, И *јчи*: и *јопъньк*, И *јостáви ји(х)*, И *јовй* ће дбј.

Ова особина се најлепше огледа у радном придеву, *бїјо*, *шїјо*, *крїјо*, *водїјо*, *ошворїјо*, *уморїјо*, *изгубїјо*, *догонїјо*, *чъастїїјо*, *мáсшїїјо*, *шостїїјо*, *рдїїјо*, *возїјо*, *носїјо*, *клонїјо*, *заклойїјо*, *зашворїјо*, *поклонїјо*, *уморїјо*, *развлїїјо*, *јáвїјо*, *ушочїјо*, или: *ддни'о*, *пдни'о*, *прдни'о*, *ддби'о*, *пдби'о*, *шзв'гнї'о*, *сшáви'о*, *слáви'о*, *ошáви'о*, *шостáви'о*, *заборáви'о*, —

само с несложним *л* између два последња вокала, очевидно зато, што је акценат даље, а не непосредно пред њим — још један доказ да је изговор сугл. *ј* формираног у засебном животу ових дијалеката иза акцента интензивнији.

§ 41. За овим случајем, где је зацело било услова за формирање сугласничког елемента испред *о*, повели су се примери којима такви услови недостају. Аналогijом према *їјо* подгорички муслимани, а и понеко од православног становништва Подгорице и целе зетске равнице говори и *јјо*:

смакнјјо, *сшрекнјјо*, *съязјјо*, *објјо*, *сркнјјо*, *банјјо*, *увенјјо*, *ушонјјо*, *пошонјјо*, *расшгнјјо*, *прошгнјјо*.

Па за чудо и: *пљуснујо*, *күцнујо*, *звекнујо*, *клёкнујо*, *лелёкнујо*, *пáнујо* — иако акценат није на претпоследњем, већ на неком од краја даљем слогу.

§ 42. Исти су појави, и под сличним погодбама се јављају, слабење до ишчезавања сугласника *в* и његово формирање у положају где га није било. Али с првима нису узели исте размере

у погледу територије на којој су познати. Становништво у Зети, нарочито у Матагужима, Бериславцима и другим селима, где је више староседелаца него новонасељеног живља, који је ову специфично зетску особину мање од свих других примио, — између два самогласника кад је од њих први *о* или *у*, ни једно *в* не изговара потпуно; у том положају овај глас је нека врста прелазног звука, несложног *ц*, или и сасвим ишчезава:

Лџко^ићи, Појд^ићи, Дрџд^ићи, мајко^ићу, волд^и, овнд^е, рддо^е, дџро^е, гџдо^е, свџшо^е, угошд^иш, гошд^и су, плџсто^и, пџшо^и, свџшо^и, шрџо^и, коџш, окоџ га, осноџш, куџоџш, пош-коџш, закоџш, окоџш, шрџоџш, оџроџш, оџмо, оџко, с оџ страну, оџдије, дуџнџ, суџ је (сува је), глџш су.

Из примера ће се закључити да се прелазан звук чује ако је акценат непосредно или уопште испред њега, а нема никаквог звука кад акценат пада иза места на коме се иначе развија. Има истина случајева да иза акцента између два односна вокала сваки глас ишчезава, али ће ту по среди бити аналогија; према: *осноџш* и *дсноан*, *џрекоџш-џрекоан*, *дароџш-дџроан*, *пошкоџш-пџшкоан*. Тако исто, и оно неколико примера инфинитива с акцентом на првом слогу могло се угледати на бројније примере тога облика којима је наглашен последњи слог. Ја бар мислим да се због тога између *о* и *а* не осећа никаквог звука у примерима: *пџслоџш, пџшшоџш, исџдслоџш, рџдоџш, обрџдоџш*, и сл.

§ 43. Сасвим је ограничен број речи у којима је на целом терену простирања источноцрногорских говора *в* редуцирано; *џа^ољџ* (и *џаољџ*), *крџосица*, *чџек* (стапањем према првом *чџк* — у пиперској грани, а стапањем према другом вокалу *чџк* — у зетској и кучкој), како сам могао утврдити усамљена су три примера који се могу за ово навести.

§ 44. Међутим, сасвим је уопштен обрнут појав — формирање прелазног звука или потпуног гласа *в* између вокала на месту изгубљеног *х*, или и тамо где није постојало никаквог сугласничког елемента:

гревошџ, дџвџш, здџвџч, сувошџ, нџ^ооди, на ^усџшџ (отуда у појединаца *вусџшџ*), *у^ш очи, нџ ^уље, нџ ^оочи, зџ ^оочи, нџ ^ооро, на^ш џмио, нџ^оџако, у^шџџ^анке, у^шџџр* (понегде и *воџџр*).

После изложеног јасно ће бити откуд то да се место једног развије други од ових гласова; у *брџјање ј* се, будући иза *и*, редуцира, а место њега се, испред вокала *а*, развија прелазан звук *в*: *брџвање-брџваш*.

§ 45. *Јошовање*. Иако је јотовање чисто фонетска особина и један од најзначајнијих појава те природе, а гласовне су промене о којима ће на почетку ове главе бити речи сасвим другог карактера, ипак их је, држим, згодније ставити на то него ма које друго место. Значај аналогije, доста велик у нашем језику уопште, у овим говорима је много већи и, чини ми се, а то ће се још често понављати, аналогija је овамо знатно више реметила утврђене системе у свим областима говора него што је то случај са ма којим од других дијалеката српскохрватских. Стога је, мислим, најзгодније уз сваки појав навести истородне резултате до којих се њеним посредством дошло.

Источноцрногорски говори, опет више од свих осталих, обилују умекшавањем сугласника до којег је долазило фонетским путем, преко процеса јотовања, где је то било могуће, или просто угледањем на такве случајеве. Познато из осталих дијалеката и из књижевног језика није потребно наводити; довољно је напоменути да се меки и непчани сугласници налазе у свим положајима где у другим говорима — а важно је истаћи оно у чему су ови отишли мимо остале.

§ 46. *а)* У облицима учесталих глагола на *-иваши* (односно *-оваши* и *-еваши*) и од њих образованим именицама основни сибиланти *с*, *з* и *ц* умекшавају се, ма који им вокал следовао у простим глаголима од којих су изведени:

пререживаши — прережујем — пререживање (према *пререзиваши — пререзујем — пререзивање*), *разрешиваши — разрешујем — разрешивање*, *каживаши — кажујем — каживање*, *прикаживаши — прикажујем — прикаживање*, *увеживаши — увежујем — увеживање*, *завеживаши, надовеживаши, превеживаши*; *замаживаши — замажујем — замаживање*, *премаживаши, размаживаши, ојашиваши — ојашујем — ојашивање*, *расјашиваши, зайашиваши, зайишиваши — зайишујем — зайишивање*, *исјишиваши, ојишишиваши, претишиваши, расјишиваши, затишиваши — затишујем — затишивање*, *разбачиваши — разбачујем — разбачивање*, *избачиваши, забачиваши, убачиваши, набачиваши, пребачиваши, одбачиваши —*

ван сваке сумње према истим оваким речима изведеним од простих глагола са *и* у основи презента (испор. са: *зарађиваши, забрањиваши, исцеђиваши*).

§ 47. *б)* Из учесталих, али само оних који су изведени наставком *а*, враћа се, тако можемо казати, умекшан сугласник у њихове основне глаголе:

*йушѣиш, расйушѣиш, исйушѣиш, найушѣиш, йриушѣиш, за-
йушѣиш, йрейушѣиш* (према *йушѣаш, расйушѣаш* . . .)

с) Специјално у трпном придеву умекшавање сугласника *з* и *с* проширило се на све случајеве где у том облику иза њих дође вокал *е*:

*шрѣшѣн, ошрѣшѣн, пошрѣшѣн, исшрѣшѣн, расшрѣшѣн, донѣшен, по-
нѣшен, разнѣшен, нанѣшен, йренѣшен, сйашѣн, йашен, найашен,
вѣжѣн, навѣжѣн, довѣжен, навѣжен, грйжен, угрйжен, разгрйжен.*

§ 48. На умекшавање у примерима под *а*) могао је утицати и сугласник из презента њихових основних глагола (испор.: *йре-
рѣжем, увѣжем, кѣжем, замѣжем, ойѣшем, зашѣшем*), исто онако
као што се, по моме мишљењу, презентатски умекшани конзонант
неких глагола III врсте пренео у инфинитив и облике образоване од
његове основе. Из: *крѣкѣм, мѣкѣм, йрѣкѣм, лѣкѣм* — *к* и *ћ* су ушли у:

*крѣкѣаш, мѣкѣаш, йрѣкѣаш, жвѣкѣаш, йрифѣкѣаш, размѣкѣаш, за-
йрѣкѣаш, сврѣкѣаш, обрѣкѣаш, заврѣкѣаш, доли'екѣаш, йроли'екѣаш, ло-
ћаш, олоћаш, йрелоћаш* итд.

§ 49. Док се прво од ова два умекшавања ограничило на
сибиланте, друго важи само за дентале *д* и *ш*. Али сем те потребно
је нагласити још једну разлику; прво се врши у претставника на
целој територији, а друго, како сам утврдио, стално је и доследно
у Зети и Кучима, а почесто се на њега наилази у Подгорици,
Љешкопољу, Братоножићима и Васојевићима. У Пиперима је апсо-
лутно непознато, а нисам га чуо ни у многим селима Васојевића.

§ 50. Старе групе *шш* и *жд* јављају се двојако умекшане:
као *шш* и *жд* ређе, а као *шћ* и *жћ* чешће. Облици:

намљѣшѣаш и *намљѣшћаш*, *йушѣаш* и *йушћаш*, *сйушѣаш* и
сйушћаш, *ойушѣаш* и *ойушћаш*, *йройушѣаш* и *йройушћаш*, *кршѣа-
вѣш* и *кршћавѣш*, *ойрѣшѣаш* и *ойрѣшћаш*, —

поједнако су данас чести, али се ипак може рећи да су код
типичнијих претставника обичнији последњи. С више разлога се
то може тврдити за облике трпног придева: *йушѣен, сйушѣен,
йройушѣен, кршѣен, ойрѣшѣен, намљѣшѣен* — једино се тако упо-
требљавају, уколико: *йушѣен, кршѣен, йрекршѣен* из књиге и школе
не улазе у народ.

§ 51. Једна од многих особина које су овим говорима наслеђе
из давне прошлости је и то што су раније умекшани консонанти
ж, *ш* и *ч* сачували својства некадашње природе своје. Као год

што у старом језику *j* није могло стајати иза ових сугласника тако се овамо и данас губи у њима:

бѡжи — бѡжа, врайчи — врайча, ѡвчи, лисичи, вучи (Вучи до), *гушчи, шйчи, мйши, остѡѡже, оруже, Залѡже, Забрѡже, Побрѡже, поднѡже, обљелѡже, ораше, нарѡче, подрѡче, облице.*

§ 52. Чувањем ове особине код консонанта *p* да се лако објаснити вредност *ѳ* у положају иза њега. Да је ово својство лепше очувано него у свим другим дијалектима доказ је то што свако *pѳ* доследно даје *pe* (види напред главу о вредности *ѳ*). И у случају где се између *p* и *j* налазио полугласник после његовог испадања нестало је сугласника *j*. Примера, истина, с тим појавом је мало; једино се *Зайѡре* и *Прймѡре* тако изговарају. Реч *йриѡворје* тамо нисам могао чути, као ни *борје* (у значењу последње употребљава се реч *борйче*). *Јавѡре* је познато у овом облику, свакако стога што је особна именица, име планине у колашинском крају, па се тачно копирана реч пренела у источне крајеве Црне Горе. Збирна именица према заједничкој *јѡвор* не употребља се.

§ 53. У прастаром језику свако *sj* давало је *ш*, а свако *zj-ж*. У новије пак време ове групе у једним дијалектима су могуће и остају неизмењене, а у другим, међу које дође и источноцрногорски, дају нове гласове непознате у књижевном језику српскохрватском. Ти консонанти су врло меко *ш* (*с*) и врло меко *ж* (*з*). Местом образовања и природом својом ипак су ближи сугласницима *ћ* и *ђ*, па се и дешава да каткад код појединаца и пређу у те гласове. Изговарајући *ћ* и *ђ* врх језика јако прибијамо на алвеоле, а при изговору *с* и *з* притисак је врло слаб, да се додир једва осећа. Ако *j* долази непосредно иза *с* и *з* јотује их, — прво у свим случајавима макар којег датума била та веза:

йросѡк, сѡш (сјати), *обв^есѡш, сѡј^ен, и^аси, и^ас^аљ^ук, ѡсе, клѡсе, ирѡсе, с^уштра, сѡме, сѡкѡра, Сѡница, бѡседа, усѡђѡлица, сѡс, бѡсѡдиш, сѡдник, сѡдишше, сѡнка, сѡвер, сѡцање, сѡшиш се, осѡшиш, засѡј, расѡј, иосѡј, осѡњаш, осѡшљив, осѡчь^ек, осѡћање, диѡсена, усѡв, усека, сусѡд, сусѡство, гуѡсеница, кѡселица, укѡселиш, засѡнь^ек, засѡсѡда, сѡн, Миѡ, Маѡ, Гаѡ, Саѡ,* —

и после испадања *v* између *с* и *j*:

сѡдѡк, сѡдѡч^{ан}швѡ, осѡдѡчиш, иосѡдѡчиш, сѡдѡчиш, сѡшовѡш (али *свјѡшѡвни*, односно *свљѡшѡвни*, а не *сѡшѡвни* како би очекивали); —

з се, међутим, јавља условно. Кад иза групе *zj* дође неки од палаталних вокала, у њој се врши процес јотовања:

kǝ̌ʷi — *kǝ̌ʷa* (*kǝ̌ʷa* понекад) — *kǝ̌ʷē, iʒǝ̌ʷs* — *ʷzede, ʷzedna, ʷzēlā,* — а кад јој пак следује ма какав други глас, она остаје неизмењена: Поред *iʒǝ̌ʷiʷʃ, razǝ̌ʷsniʷʃ, iʒǝ̌ʷdǝ̌ʷʃ, iʒǝ̌ʷdʷʃ,* где и иначе нема услова за јотовање (испореди: *iʒǝ̌ʷdnǝ̌ʷiʷʃ, razǝ̌ʷǝ̌ʷiʷʃ,*) јер граница и природна пауза иза *iz- raz-* томе сметају, — каже се *ʷzǝ̌ʷʃ-ʷzǝ̌ʷa* (а не *ʷzǝ̌ʷʃ- ʷzǝ̌ʷa*). Што придев у женском роду од *kǝ̌ʷa* гласи *kǝ̌ʷā,* значи да се готова ова промена пренела из мушког и средњег рода. Отуда, а и зато што је група *zj* у нашем језику ређа, примера за *ʒ* не можемо много навести, док су примери за *ʒ* многобројни.

§ 54. Не само у резултату јотовања већ и у резултату једначења сугласника сретамо *ʒ* и *ǯ,* иако не увек подједнако одређене. Позната је особина да *s* и *z* испред непчаника прелазе у *ʃ* и *ǯ,* али ако су ти сугласници *h* и *ȟ,* у тежњи за што потпунијим изједначењем сибиланти овамо прелазе у њихове најсродније звуке, а то су као што смо раније казали: *ʒ* и *ǯ.*

z + h > ǯh: *uǯhǝ̌ʷraʃ, uǯhǝ̌ʷiʷʃ, uǯhʷiriʷǝ̌ʷʃ, uǯhʷiʷǝ̌ʷʃ, uǯhʷurǝ̌ʷʃ, raǯhǝ̌ʷraʃ, raǯhǝ̌ʷiʷʃ;*

s + h > ǯh: *ǯhʷiʷurǝ̌ʷʃ, ǯhʷiʷlǝ̌ʷʃ, ǯhǝ̌ʷid;*

z + ȟ > ǯȟ: *uǯȟǝ̌ʷlǝ̌ʷ, uǯȟǝ̌ʷnʷʃ, uǯȟǝ̌ʷkǝ̌ʷʃ, uǯȟǝ̌ʷvolǝ̌ʷiʷʃ.*

Код појединачца, а у неким местима и уопште, јаче је развијен фрикативни елемент од палаталног¹⁾:

ʃȟǝ̌ʷian, raʃȟǝ̌ʷraʃ, raʃȟǝ̌ʷiʷni ʃo, uʃȟǝ̌ʷiʷlǝ̌ʷo 'e, raʃȟǝ̌ʷerǝ̌ʷlǝ̌ʷi se, ʷǯȟ ǯǝ̌ʷola, uǯȟǝ̌ʷvolǝ̌ʷiʷʃǝ̌ʷa, ʷǯȟǝ̌ʷenu ʷliʷ, ʷǯȟǝ̌ʷaka ʷa.

§ 55. Јотовање најновијега датума, условљено везом сугласника *ð, ʃ, l, n,* са *j* од *je* (*ǝ̌*) врши се доследно на целој територији простирања источноцрногорских говора (то смо уосталом рекли и у глави о вредности *ǝ̌*):

ðje (од *ðǝ̌*) > *ǝ̌je:*

ǝ̌ǝ̌ð, ǝ̌ǝ̌ǝ̌, ǝ̌ǝ̌vǝ̌ǝ̌ǝ̌ka, ǝ̌ǝ̌ (од ʷðje), ǝ̌ǝ̌ǝ̌, niʷǝ̌ǝ̌je и niʷǝ̌ǝ̌je, ovǝ̌ǝ̌ǝ̌ и ovǝ̌ǝ̌ǝ̌ǝ̌, viʷǝ̌ǝ̌ǝ̌, siʷiʷǝ̌ǝ̌ǝ̌ se, bliʷǝ̌ǝ̌ǝ̌ǝ̌, ǯǝ̌ǝ̌ǝ̌, neǯǝ̌ǝ̌ǝ̌, ǝ̌ǝ̌vǝ̌r, ǝ̌ǝ̌ʃeʷliʷna, uʃȟǝ̌ǝ̌ǝ̌ǝ̌, ǝ̌ǝ̌koʷi, ǝ̌ǝ̌ʃiʷo, ǝ̌ǝ̌drǝ̌ǝ̌o, uǯȟǝ̌ǝ̌nʷʃ, siʷǝ̌ǝ̌ǝ̌ǝ̌, viʷǝ̌ǝ̌ǝ̌, siʷiʷǝ̌ǝ̌ǝ̌ se, ǝ̌ǝ̌ǝ̌ǝ̌ǝ̌, ǝ̌ǝ̌ǝ̌ðj, doʷrǝ̌ǝ̌ǝ̌, zaǯǝ̌s, oǯȟǝ̌nʷʃ, zaǯǝ̌viʷca, ǝ̌ǝ̌ʃiʷniʷsiʷvð;

ʃje (од *ʃǝ̌*) > *ke:*

keʃkoʷǝ̌, keʃkoʷbǝ̌, ʷðȟǝ̌ra, ȟǝ̌raʃ, uǯȟǝ̌raʃ, ʷroǯȟǝ̌raʃ, ȟǝ̌ʃiʷiʷ, uǯȟǝ̌ʃiʷiʷ, vřȟǝ̌ʃ, osiroǯȟǝ̌ʃ, leǯȟǝ̌ʃ, ʷǯuǯȟǝ̌ʃ, ʷroǯȟǝ̌lo se, buǯȟǝ̌ʃ, razbuǯȟǝ̌ʃ.

¹⁾ У Братоножићима и Ријечи Пиперској ово није индивидуална већ општа црта.

Уз примере са *ћ* од *шћ* наведимо и оне који су постали од *цћ*:
ћейџаница, ћедџло, ћевчица, ћелокџиљен, ћеџкаш —

и после испадања *в* између *ц* и *ћ*:

Ћешко, Ћешна, ћешдња, ћешџла, ћешарџца, ћешџс, ћешџш, ћешџћ, ћешџш, исћешџш, ироћешџш.

Африката *ц* садржи у себи две компоненте, од којих друга у вези с *ј* даје *с*. Ово *с* с првом, опет, компонентом, за коју знамо да је *ш*, стапа се у нову африкату. А као што је *с* средњи звук између *с* и *ш*, с јачом палаталном нијансом, нова африката је један умекшан средњи звук између *ц* и *ч*; дакле, није ништа друго до чист звук *ћ*.

лје (од *лћ*) > *ље*:

љейошџа, љешо, џрољџе, љџса, љекџр, љешњикдвџц, љџкови, љџвач, џљџва, љековиш, најљейшиш, љџшовџш, жџљџш, вољџш, бољџш, ддљџ;

нје (од *нћ*) > *ње*:

Њџемџчка, џџга, џџжџен, џџговџш, шњџжанџца, шњџжџен (ређе *сњџжџен*), *црвџџш, зелџџш, шарџџш* итд.

§. 56. Не знам или би тачније било назвати традицијом у развоју црта, или активношћу у вршењу гласовних промена — јотоване у групи *уснени сугласник + ј*. Особина да *бј, џј, вј, мј* дају *бљ, џљ, вљ* и *мљ* је наслеђе из прастарог језика, а вршење истог гласовног процеса у новије време сведочи о традиционалном чувању ранијих особина с једне, и о активности дијалекта у том правцу, с друге стране. Једно или друго, или обоје заједно тек свако:

бје (од *бћ*) > *бље*:

бљџжџње, бљџжџш, бљелџ, бљелџшка, бљелџшиш, бљелџга, дбље, обљерџчкџ, Бљелойџвлиџи, бљџше, обљџсиш, србљџш (наравно после испадања *в* између *с* и *р*), *зашрџубљџш, иребљџжџш, бљџжанџја*;

џје (од *џћ*) > *џље*:

џљџсма, џљџсмарџџца, џљџванџја, џљџсник, џљџвџш, Пљџшишџци, џљџена, џљџниш, џљџга, џљџџав, шрџљџш, досџљџш, ослиџеџљџш, кџљљџш, усџљљџш, иреџљљџш;

вје (од *вћ*) > *вље*:

вљџра, вљџнџџње, вљџшишџца, вљџшишџк, невљџсџа, свљџжинџ, вљџшџџер, вљџрениџк, вљџрениџца, вљџровџње, увљџрџџџ, вљџшала, невљџрџен, звљџрови, вљџш(ш), вљџшиш, вљџчиш, вљџчиш, жџвљџш, сџвљџш, сџвљџшовџш, ирвљџен ирвљџџ, џенска, оџлиџевљџш, невљџра,

поплављеш, вљѣћа, вљешромеш, зављешрина, зављеш, зављешина, вљештинџ, двљѣшта;

мје од мѣ > мље:

мљѣсто, мљѣра, прдмљена, прѣмљештај (и прѣмљешћај), замљерка, намљера, рѣзмљена, неумљешшина, мљешина, замљеник, свѣмљеш, разумљеш, премљѣштиш, загрмљеш, умљеш, измљѣриш, намљѣрно, занѣмљеш итд.

§ 57. Иако је ова особина обухватила велики део наше територије, није уопштена код свих претставника. На изговор група *бј, пј, вј* и *мј* није тешко навићи, и сви који су имали прилике да се науче књижевном изговору, било из књига било на који други начин, они су га и прихватили. Ипак, и онако како ствар сада стоји даје нам права за тврђење да се јотовање у великом вршило и било на путу да се уопшти, али нешто књига, а нешто мешање становништва с претставницима других дијалеката који за ову особину не знају, направили су запреку, те се данас горњи примери скоро подједнако употребљавају и у облику:

бјѣжѣње, бјѣжѣш, бјелѣи, дбје, Бјелойавлићи, бјѣше, објѣсиш, пјѣсма, пјесмарѣца, пјѣсник, пјеванѣја, пјѣна, Пјешѣвци, шрѣјѣш, вјѣра, вјенчѣње, вјѣштица, зѣвјеса, вјечѣшто, жѣвјѣш, вјѣшто, мјѣсто, мјѣра, прдмјена, намјера, рѣзмјена, мјешина, премјѣштиш итд.

§ 58. У Кучима, и Братоножићима и југозападним Васојевићима су чешћи примери без вршења икаквог процеса у групи уснени сугласник + *ј*. У овом погледу се отишло још и мало унатраг. Код многих становника ових племена веза сугласника *ј* с лабијалима не повлачи никакву гласовну промену ни онда кад је та веза створена испадањем полугласника испред наставка-*је*. У бјелопавлићком говору, који се по многим одликама разликује од групе ових говора, свако *љ* иза лабијала даје *ј*: *угрѣбјен, залѣубјен сѣбја, рѣбје, слѣвјен, уѣрѣвјаш, здрѣвје, дѣвјач, намѣмјен, слѣмјен, рѣмје, заклѣијен, скѣијен, дѣбји, пјѣчка, кѣије, сѣије* итд. Али, та се црта није одавде преко Пипера¹⁾ могла пренети, а да у њима не остави икаквог трага. Сем тога појав ове врсте у кучкобратоножићком познат је само у:

грѣбје, рѣбје, здрѣвје, кѣије, снѣије, дѣвји, рѣбји, лѣвји, —

па и у њима је чешћи глас *л* (види главу о сугл. *л*), те се не може сматрати да се развио под бјелопавлићким утицајем, већ свакако зато што *љ* у оваквом положају, испред *е* наима, није познато, а сродност између *ј* и гласа који се тамо изговара мала

¹⁾ Види карту.

је. Управо, чудо је откуда то да се место *j* употребљава сугл. *л*, утолико чудније, што се процес није могао вршити посредно преко *љ*, јер је непознавање овога гласа у тој позицији, несумњиво, старије од датума кад су се могла извршити најновија јотовања.

§ 59. *О сугласницима ħ и ђ* казано је у двама главама напред оно што је било потребно истаћи о најновијем формирању тих гласова. Али природа њихова у извесним положајима захтева да се још мало на њима задржимо. Проф. Решетар 'у већ цитираном делу наводи примере неизвршеног процеса у *дѡјдѡше* (забележио у Пиперима), *ојдѡх-ојдѡ* (опет у Пиперима) и *дјдем* (у Братоножићима). Према томе очекивали бисмо и *ѡјдем*, *најдем*, *ѡријдем* итд. Међутим, у свим примерима ове врсте, па и у првом од наведених код г. Решетара, једнако као и у штокавским говорима млађега типа, и тамо се каже: *ѡѡдем*, *наѡем*, *ѡриѡем*, а и *дѡдем* — *дѡѡше*. Усамљен је случај, уједно и уопштен, код свих претставника са примером: *дјдем* — *ојдѡ(х)* на целој територији. Узрок те издвојености је, по моме мишљењу, међудентални положај консонанта *j*. Од два узастопна дентала први је испао, и после тог испадања није било услова да се глас *j*, предајући умекшаност следећем сугласнику, изгуби, јер је после испадања првог дентала, кад је и добио консонантски карактер, припао првом слогу и међусложна пауза то није допуштала (процес је био: *о/ѡи/дем* > *о/и/дем* > *о/ѡ/дем* > *о/ј/дем* > *ој/дем*).

§ 60. Да ли треба сматрати неизвршеним процесом или прелажењем сугласника *ħ* и *ђ* у *j* случајеве у којима место тих африката имамо овај последњи глас? У глави о инфинитиву, одељак морфологије, видећемо како се од два инфинитивна облика употребљава само краћи, облик без наставка *и*, и према томе сви се глаголи у инфинитиву свршавају на *ѡ* или *ħ*. Ово се последње тамо уопште не чује, већ место њега консонант *j*:

дѡј, *ѡдј*, *нај*, *сѡиј*, *сѡѡј*, *ѡреѡј*, *уѡѡј*, *ѡрѡј*, *ѡрѡј*, *иѡљѡј*, *осѡј*, *ѡосѡј*, *ѡоѡј*, *уѡѡј*, *рѡј*, *ѡрѡрѡј*, *изрѡј*, *лѡј*, *ѡрилѡј*, *излѡј*, *разлѡј*, *ѡронѡј*, *изнѡј*, *омѡј*, *намѡј*, *смѡј*, *размѡј*, *ѡромѡј*, *ѡримѡј*, *ѡремѡј*, *ѡомдј*, *ѡоѡѡмдј*, *ѡоодмѡј*, *ѡовѡј*, *ѡревѡј*, *извѡј*, *зальѡј*, *зайрѡј*, *зайѡј*, *исѡј* итд.

Инфинитиви: *замрј*, *омрј*, *дѡј се*, *сѡѡј*, *забрѡј*, чести су и са сугл. *ħ*. Свакако зато што ови глаголи у тој форми и нису дијалекатски; они тамо иду с глаголима типа на *-ну* *замрħкнѡѡ*, *омрħкнѡѡ*, *дѡнѡѡ се*, *сѡѡħкнѡѡ*, *забрħкнѡѡ*. Облици на *ħ* биће вештачки

— развијени у употреби код света који је прошао кроз школу. Много рећи су примери изговора *ћ* у тој позицији код других категорија речи. Поред:

идмој, у помој, нђј, сђној, идндј, свѐмђј, ојли (од: *оћ ли*), *вѐј*, — чује се гдекад и *идмђћ, нђћ, сђноћ* итд., али јамачно само код оних претставника који се не могу узети као сигуран дијалекатски тип.

§ 61. Ни *ђ* се на крају речи не изговара, већ место њега исти глас: *кѹј, нѐкуј, нђкуј, кођј, дођј, кујђј, свѹј*.

§ 62. Намећу се, рекосмо, две могуће претпоставке. Будући да су умекшани, *ћ* и *ђ* су на крају могли појачати то својство губљењем фрикативног елемента и развијањем — на штету овог — палаталности до потпуног умекшавања и стварног прелаза у одређен глас *ј*. Није невероватно и да се има посла са редукијом крајњег сугласника, што се код глаголских примера да лако објаснити. Сугласничке групе, шуштави или пискави + праскави дентал, на крају речи су непознате, јер последњи од њих потпуно отпада. Сонант *ј* може имати у овом положају исто својство које имају прострујни дентали, тим пре што се и он образује, иако малим додиром језика, на зубима. Са: *миљђс(ш), жђљђс, пђкђс, рђђђс, сђђрђс, вљђс, (х)рђс, прђш, грђз*, или са инфинитивима: *изђс, ошђс, довђс, ѡвђс, изђс, ошрђс, ођљђс, омђс, навђз* — могу се поредити: *ђђј(ш), ђђј(ш), прђј(ш)* и сл., у којима је *ш* могло отпасти пре него се с његовом вредношћу помешала вредност сугласника *ј*. По овој претпоставци у времену пре XIV в., из тих примера, где је баш тада имао да се изврши процес од *јш* до *ћ*, та се особина могла пренети на остале, у којима је *ћ* већ било формирано, како у инфинитивима глагола: *рђћи, лђћи, шђћи, жђћи*, тако и у другим речима. Али, врло је тешко веровати да би се за свега неколико примера могао повести тако велики број њих другог карактера; не би ни у ком случају да *ћ* и *ђ* нису били склони умекшавању, те ми прва претпоставка изгледа много вероватнија. За њу говоре и случајеви промене истих сугласника у средини речи. У *могујсђвђ имујсђвђ, прђимујсђшђвђ, ѡкојсђшђво* (а од ових нису далеко: *мејђђн* и *мејђданђјја*) није могло бити никаквог дељења африкате *ћ* на њене саставне делове, а још мање испадања било којег од тих делова.

§ 63. Прелаз *ѡскавих с и з у шушђаве ш и ж* није особина ових већ суседних говора југозападне Црне Горе и црногорског приморја, из којих су је досељеници пренели у део дијалеката који нас овде интересују и тога ради је, ипак, не ваља мимоићи. Тако исто, ово није појав опште већ специјалне природе. Наиме, прелаз

*шâње, жви¹ездâ, шви¹еѣâ, (и жви¹језда, шви¹јеѣа), шви¹ѣê, шве-
једно, швêла* (од глагола *свêнуши*), —

једини које сам чуо, малобројни су према маси других у којима се за ову промену не зна. Па и из тако малог броја да се утврдити да сами набројени сугласници нису довољни да процес услове, већ им у томе, као год и сугласнику *л*, помажу предње-непчани вокали *и* и *е*, с разликом што и при том услову односне сугласничке групе много чешће остају неизмењене.

§ 66. У случајевима где се између консонаната чија веза доводи до горње промене налазе задњенепчаници *к* или *г* — она се једнако врши:

ижнâник, ижнâвйш¹), ражнâвйш, рашкнâзй¹о се, рашклй¹маш, шклйзйш, ражнâвйло се, ижнâвба се, йж нâвба, ш нâвдâња (йдем ш нâвдâња), иж Глйторије, ражнâвдâње, ишклйаш, ишклâзйш, ишклйзнуш, ишкнâваш, ишкнâвцаш, йшкле га.

Можда је и сувише произвољно тумачење, али ја у овом појаву, и поред ограничења испод текста, видим неко једначење по месту образовања. Консонантима *н*, *л* и *р* су пискави *с* и *з* много даље од шуштавих *ш* и *ж*; управо, ови се последњи са *н*, *л* и *р* образују на истом месту. Моћ сугласника *м* и *в*, који имају друго место образовања, да овако утичу на промену претходних гласова, по тој претпоставци добивена је преко њихове сонантске природе. Уосталом, допуштам да ће се на правом извору дате гласовне особине, из већег броја примера, извести тачнији закључак, јер ја имам материјал који сам прикупио само у Љешкопољу, Подгорици и Зети, од породица досељених из западне Црне Горе. Сигурнији сам кад закључујем да је ова особина у ишчезавању, бар овамо где је друкчији изговор потискује из употребе. Чува се само код старијих људи и уопште код особа које су везане за кућу и породичну традицију.

§ 67. Свега су три примера са обрнутим појавом, који се састоји у изговору *с* место *ш*, и то у једном од њих испред *љ*, а у друга два испред сугласника *ш*. Свугде где се ови дијалекти простиру каже се *слива* место *шлива*. Тако исто и *осириш* место *ошириши*. Последњи случај, у примеру *сиди*, познат је једино у кучкобратоножићкој грани.

¹⁾ *Љ* и *њ* утичу оним делом природе своје што им је заједнички са *л* и *н*, а не непчаним карактером њиховим, јер кад би ово последње било, ни у осталим гранама *г* и *к* не би спречавали прелаз сибиланата у шуштаве (испор. *шнъжъен, ражнъежйш ишд.*)

§ 68. Сугласник *л* је најчешће алвеоларни звук, не свугде потпуно истог места образовања и исте природе с тим консонантом у књижевном изговору нашем. Обичном *л* српскохрватског језика, тај глас одговара само у положају испред палаталних вокала: *и*, *е* и полугласника те вокалске боје:

*лијек, лиџ, лисица, лија, лис(ш) лишај, литица, вилица, стре-
лица, осдли, залл, лешо* (улаз на кошници), *илеш, лѣда,
клѣаш, клѣљем, лећеш, лешл, лѣд, леденица, илѣшиво, лѣшлр,
силѣш, свилѣн, осдљ^ек, сљ^ен, дбљ^ен, пљ^ец, ждљ^ец ишд.*

§ 69. У свакој другој позицији, он је веларне природе. Истина није онакав какав је пољски консонант *ł* (испор. *chłop, człowiek, tabędź, tatwość, tęk, dtug* итд.): није тврд колико руско тврдо *л*, али се од нормалног гласа нашег знатно разликује веларношћу својом. Оба ова гласа могу се образовати, један где и други, на зубима, иза њих и на алвеолима; — најчешће, како је већ речено, на овом последњем месту, али положај језика и запрегнутост његових мишића нису исти у оба случаја. Обични се образују прибијањем самог врха језика, с мало затегнутим мишићима, на алвеоле, а други приљубљивањем доње површине, нешто испод врха, нимало незатегнутог језика и разливањем по унутрашњој површини горњих зуба. За разлику од првог, то тврдо *л* бележићу знаком *љ* у следећим примерима:

*Лјазар, Лјазд, лјабуд, лјав, клјак, лјан^ац, клјан^ац, блјашо, слјаб,
слјад^ек, слјан, лјашко, лјава, слјава, слјама, лј^ак, лј^ако, пољ^ако,
кдљ^ац, кљла, жљла, свљл, сљла, Мљлош, Мљлован, лдв, лов^ац,
илдш, слдн, слдмљен, зљо, масшљд, крљло, слдво, дљово лдква,
лдшша, лодшша, слободд, Лљка, Лљкавица, Мљлушин, лљк, лљкв,
лљуљж, лљув, куљљк, клљико, клљб^арице, клљид, слљид, сломшш,
осљоншш, преиљовшш, уљовшш, лљобшш, уљавшш, лљјаш, наљак-
шш, слљкомишш, пољлшшш, слдвшш, лдчшш, лљшш, ољуљљшш,
разљуљш, закљошш, осљоншш ишд.*

§ 70. Изузетак чине примери у именима одмила. У њима је свако *л* обично, ма који вокал иза њега дошао: *Мјла, Мјлљ, Лјлљ, Лјјд, Лјкд, Лјла, Мјлд* (и *Мјло*).

§ 71. Овакво тврдо *л* познато је у неким другим говорима нашим, македонским, на пр., и војвођанским. Али, с обзиром на територијалну удаљеност црногорског од ових дијалеката, ја сматрам да је *л* у њему добивено према таквом сугласнику арбанског језика. Тамо где је узајамни однос ова два језика неопходнији, где је наш живаљ измешан са Арбанасима — бележио сам често

веларно *л* и *у* положају непосредно пред палаталним вокалима: *сѡкоље, код шкоље, мѡли су, биле* (Војносело код Плава) *сѡлѣ ми Бѡжѣ, 4 кѡље, мѡли се* (Коће у Кучима). То је разумљиво, јер у арбанском природу сугласника не условљава следећи вокал. Чудновато је само што становништво зетске равнице, која лежи одмах до арбанске границе, не познаје овај консонат, као што, уосталом, не зна ни за консонант *љ*. У изговору њених типичних претставника није могуће осетити ма какву разлику између једног и другог *л* и трећег гласа *љ*. За сва ова три гласа овамо је познат свега један који је нека средина између обичног *л* и *љ*, управо то је нешто умекшан консонант *л*, потпуно идентичан са, опет, арбанским меким *л*. У:

Блѡгоша, Блѡжд, Мѡлош, Милушѡн, лѡв, лѡнѡц, блѡшо, млѡд, слѡн, слѡшкѡ млѡкѡ, блѡгѡ злѡшо, кѡлѡц, пѡлѡко, лѡква, ѡлово, крѡлѡ, свѡлѡ, преклѡѡ,—

л је исто као испред палаталних вокала, у примерима:

лѡчѡш, лѡчѡш, лѡчѡш, слѡчѡш, клѡкнѡш, Клѡковац, лѡцѡ, лѡлек, вѡлѡ, Мѡлѡша, сѡле, свѡлѡ, леѡш, леѡкаш, лѡд, лѡдѡш се, лежѡш, лѡгѡло, пѡлѡц, сѡлѡн;

као што му је једнак и сугласник *љ*:

здрѡвле, Лѡбица, Лубѡ, клѡчѡница, лулѡшка, лѡђѡ, лѡбѡф, леѡшѡ, лѡшо, ѡролѡђе, влѡђѡ, зѡмѡла, лѡшник, шлѡме, кѡшал, блѡлѡг, пѡлѡсма, не(в)лѡсѡша, млѡшѡвина, пѡлена, пѡлѡва, млѡра, кѡлѡно, пѡлѡсмарѡца, рѡблѡ, грѡблѡ, кѡѡлѡ, зарѡблен, уѡшрѡблен, испрѡвѡла, сасѡвѡла, ѡлѡчкѡш, ѡмамѡлѡвѡш се, развалѡвѡш, налѡшѡш, облѡлѡжѡш, кѡшлѡш, ѡбѡлен заѡвѡлѡш, заѡвѡлѡн, облѡсѡш, облѡшен шѡд.

Примери веларног *л* и непчаника *љ*, који се могу чути у многим зетским селима (ја сам их бележио у Српској, Лајковићима, Махали, Голубовцима), а највише у Подгорици, не могу се узимати у обзир, јер се чују само код скоро досељених становника. Раније досељени су примили типични зетски изговор и лако је констатовати да се и код дошљака иде од разногласности (употребе сва три гласа) к уједначавању. Уз вредност некадашњег полугласника ово је најкарактеристичнија фонетска особина зетске гране према осталим, од којих суседна, кучкобраторножићка, на пола има исту особину.

§ 72. Истоветност два, у односу према суседству, три различна гласа може се објаснити преимућством осећања сличности над осећањем разлике њихове. Можда је баш отсуство осећања

разлике међу меким *л* и *љ* довело до врло интересантног стања ствари, да се оба ова сугласника у изговору узајамно замењују; понекад под апсолутно истим погодбама. У Кучима и Братоножићима свако *л* испред *и* изговара се као *љ*:

Велѝша, Велѝка, Иљѝја, Миљѝја, Маљѝша, Мѝљица, Иљинка, мољѝш — мдљѝм, ојкдљѝш — ојкољѝм, вдљѝм, кољѝк, вѝљикѝ, овољѝкѝ, шолѝкѝ, вѝ^аскољѝк, ѝљѝм — ѝљѝ, присѝљѝш — при-сѝљи, сокољѝш — сокдљѝм, ојкољѝш — ојкољѝше приљѝче ши, осолѝш — осдљѝм, намолѝш, замолѝш, ујѝљѝш, умолѝш, по-сѝљѝш се, обѝљѝш, остѝљѝ су, чѝљи су, кѝзѝљи су, ојрѝвиљи, сломѝљи, удкочѝљи;

не једино кад је следеће *и* део вредности старог *ѳ*; и тамо је: *млѝекѝ, лѝјейо, блѝјед, блѝедѝ, слѝјей, слиѝејѝ, слиѝејѝ^ац, блиѝе-сѝ^ак, блиѝескѝ, слиѝевѝш, облиѝећѝш, разлиѝећѝш, заилѝећѝш.*

§ 73. Међутим, *љ* је на своје правој месту, чак и испред *и*, непознато; управо, потпуно је једнако зетскоме мекоме *л*:

бдле, кдле, весдле, нѝсдле, здрѝвле, грдбле, сндѝле, кдѝле, ко-ндѝле (уколико се не каже здрѝвје, гробје шѝд.), закдли — закдлѝм, сѝален, остѝавлен, расѝавлен, осдлен, обѝален, огѝлен, ушдѝлен, заклѝдѝлен, глѝдблен, удрдблен, остѝавлаш, исѝрѝвлаш, лулѝшка, лулѝш, Лѝбѝца, Лубѝ, Милѝн, зѝмла, умилѝш, замо-ш улѝ^ак, ѝлѝ^ак, шѝлѝ^ак, каѝула, накаѝулѝш, мѝл, жѝл, жѝлеви, ожѝлен, колѝно, ѝдле, леѝошѝ, лѝса, ѝлѝва, лѝнав, лѝлѝн;

па и:

Влѝшрник, влѝра, млѝра, млѝшѝна, смлѝшѝна, блѝш (бежи) влѝ-шѝица, невлѝсѝта, увлѝрѝењѝ, влѝнчѝање, влѝнчѝала се; млѝсѝто, блелѝг, блѝешѝаши (бјѝешѝаши ли, што значи у дијалекту гојѝши ли се),

поред: *Вјѝшрник, вјѝра, мјѝра, мјѝшѝна*, — дакле, са *ј* иза лабијала, ако је ту био стари вокал *ѳ*.

Особином изговарања сугласника *љ* као врло меког *л* није овај говор усамљен међу дијалектима нашим. Та је особина, поред осталих на истој страни, карактеристична и за говоре Косова и Метохије, па је врло вероватно да је некад отуда овамо пренета. Интересантна је супротна околност што се место меког *л* изговара *љ*, утолико интересантнија што *л* меко тамо није ниуколико необично.

Овај полунепчани ликвид зетскоподгорички који се у кучко-братоножићком изговара само место сугласника *љ* физиолошки стоји на средини између овог и сугласника *л*. Положај језика при

његову изговору је као код консонанта *л*, а прибија се на предње непце, где и при изговору *љ*. Или обрнуто, место да се образује самим врхом језика на предњем непцу, што је свакако природније, може се образовати и прибијањем горње површине језика на алвеоле. Веларно *љ*, међутим, никад не мешају са овим већ га доследно употребљавају онако како је на почетку главе изнето. Изговор тих гласова овакав је у целом плавскогусињском крају, а често их налазимо такве још у Велици и Полимљу. То је, уосталом, врло разумљиво кад се зна да је у Плаву и Гусињу с околином скоро цело становништво кучког порекла и да је доста величких и полимских породица досељено из Куча и Братоножића.

§ 74. *Сугласник х* се, као у већем делу дијалеката наших, углавном не изговара. На његову месту најчешће нема никаквог гласа; понегде се место њега развија прелазни звук; понекад га замењује који сродни консонант, — и, напоследку, неки претставници једнога од ових говора га чувају у изговору. Значи, народ ни тамо није имао осећања за његов изговор па га је, с обзиром на положај који је у речи заузимао, најпросто испуштао, или га је замењивао неким другим гласом; у једном крају само примио је из суседства његову употребу.

§ 75. I а) У почетку речи сем у изузетним случајевима под III [тачка а) и б)], *х* се не изговара нити прелази у ма какав други звук: *ајдѹк*, *аљйна*, *арбѡш*, *ајаш*, *ајдучица*, *ајдѹчки*, *ајка*, *ала*, *аљѡшѡк*, *ан*, *ајса*, *анѡар*, *арѡм*, *араѡ*, *аѡд*, *аѡја*, *ашање*, *ајде*, *ајдуковаш*, *Ерѡеговѡ*, *ѡда*, *ѡрѡла*, *иљада*, *ишаш*, *ишѡр* — *ишра*, *лад*, *ладѡн*, *ладник*, *ладовина*, *ладиш*, *љѡб*, *љѡбѡ*, *љѡбар*, *одање*, *одиш*, *оди*, *орјаш*, *ѡа*, *ѡѡ*, *рабрѡс*, *раѡѡр*, *рѡм*, *ранишељ*, *рања*, *раја*, *рамаш*, *Рваш*, *Рисѡс*, *ришѡнин*, *рѡање*, *рѡа*, *рѡм*, *роѡѡ*, *ѡка*, *укшѡ*, *укшање* итд.;

б) на крају именица и свих других речи:

вр, *гра*, *грије*, *ѡа* (дах), *мѡа*, *ма*, *мије*, *крѡ*, *кожѡ*, *ора*, *ира*, *сшра*, *смѡје*, *сирма*, *шрѡѡ*, *ѡдма*, *овија*, *онија*, *шија*, *свија*, *каквија*, *шолѡкија*, *свакојаѡкија*, *моија*, *швоија*, *нѡшија*, *вѡшија*, *њишија*, *ѡѡбрија*, *зѡија*, *мѡлија*, *вѡлија*, *висѡкија*, *дебѡлија*, *зелѡнија*, *печѡнија*, *варѡнија*, *здрѡлија*, *једнија*, *дрѡгија*, *десѡшија*, *пешѡсѡшија*, *чѡ*, *виѡе*, *рѡко*, *ушѡко*, *исѡко*, *ижѡѡ*, *донѡсо*, *ошрѡсѡ*, *уграѡи*, *уфѡши*, *скоѡи*, *преѡѡчи*, *завѡкѡ*, *прѡчѡшѡ*, *узѡра*, *преѡѡѡ*, *ошѡѡѡ*, *наѡѡѡ*, *куѡѡ*, *прѡѡѡѡ*, *сврѡѡ*, *сѡрѡѡѡ*, *заѡѡшѡ*, *преѡѡшѡ*, *крѡѡѡ*, *донѡсѡ*, *прѡнѡсѡ*, *преѡѡѡѡѡ*, *ошѡѡѡѡѡ*, *ѡиѡѡѡ*, *иљѡѡѡ*, *граѡѡ*, *сѡѡѡѡѡ*, *сѡѡѡѡѡѡѡ*, *шрѡсѡѡѡѡѡ*, *ѡра*, *ѡѡѡѡ*, *ѡѡѡѡ*

*скида, зида, крѣла, ѿлешѣја, сндѡвѣ, куйдѡвѣ, узѣмѣ, завѣја, съ-
вѣја, грѣја, преидѣѡвѣ, чѡвѣ* итд.

с) У средини речи, ако испред или иза њега нису лабијални вокали *о*, *у* и палатално *и*, или иза њега палатално *е*, — *х* се такође не изговара:

*манѣш, манишдѡв, манишѡвѣ, манишѡвѣ, манишѡвѣ, сумѡнушдѡс,
сумѡнуш, мѡнуш, замѡнуш, омѡнуш, замаѡнѡвѣ, одѡнуш,
удѡнуш, издѡнуш, бѡнуш, размѡнуш, снѡа,¹⁾ узубѡа (изнебуха),
дѡа (ген. јед.) мѡа, орѡа ѡрѡа, грѡа, д(д) сѡра (од сѡраха),
с вѡра, сѡраовѣш, ѡлаовѣш, грѡорѡс, грѡовѣ, мѡѡовѣ, мѡовѣ, вѡовѣ,
мѡовѣна, орѡовѣна, грѡорѡина, маѡна, чѡјау, чишѡу, вѡјау, ѡлѡ-
вау, глѡдау, шресѡјау сиѡѡјау, вѡкау, грѡјау, налѡјау, дѡрау,
ѡлѡшѡјау, дочекѡвау, сриѡѡшау, кажѡвау, ѡребачѡвау, забачѡвау,
шрѡдѡвау, ошѡкоѡвау* (и тако у свим примерима овога облика).

§ 76. II а) После губљења консонанта *х* на његову се месту развио прелазни звук *в*, ако му претходи *у* и следује ма који други вокал:

дуѡвѡн, ѡуѡвѡш (место и са значењем *дуѡвѡши*), *дѡвѡш* (преко *жѡвѡ*, онај у коме је душа — добило је значење *здѡвѡ*), *уѡвѡшѡш*,
*ѡво, суѡвѡ, лѡуѡвѡ, суѡвѡшѡ, грѡвѡшѡ, ѡвода, јѡвѡ, рѡво, здѡвѡч,
малѡдѡвѡс, лѡуѡвѡћ, лѡуѡвѡшѡна*.

У *сѡвѡ* и *лѡуѡвѡ* — *в* се на крају није могло развити фонетским путем, већ се, несумњиво, развило према облицима косих падежа, утолико лакше што је у одређеном виду, као год у женском и средњем роду оба вида, у свим падежима условљен својим међувокалским положајем.

в) По ономе што већ знамо из главе о природи гласова *ј* и *в* разумљиво је и развијање консонанта *ј* место ишчезлог *х*. Из: *ѡждаѡѡ, чѡдѡ, орѡјау, шѡју* — *шѡје* — *шѡѡѡ, шѡѡѡ* — *кѡјаѡш, ѡѡѡѡш* — гласовним путем развијени глас *ј* пренео се и у: *ѡждаја, чѡја, шѡј* и остале облике у којима се фонетски није могао образовати.

§ 77. III Изузетне је судбине *х* испред сугласника *ш* и *в*, на почетку као и у средини речи.

а) У првом случају, испред *ш*, *х* прелази у себи најсроднији консонант *к*:

¹⁾ У примерима где се сродни или исти вокали, кад дођу један за другим, нису слили имамо јасан доказ да се *х* у ранијим епохама изговарало као и да је сваки траг тога гласа између ових вокала нестао у новије време, јер је тако само могуће објаснити неизвршено сажимање.

kħēš — kšūo — kħēle, kħēnē, ĩrokħēš — ĩrokħēnē — ĩrokħēlo se
drkšāš — drkšūm, drkšavišca, drkšānje, bʷakšānje, bʷakšāš —
bʷakšūm, — bʷakšānje, zakšūʷevāš — zakšūjevam, zakšūʷevānje.

Примери са *kħ* јасно говоре да се прелаз *x* у *k* извршио раније, пре формирања овога *ħ*. По ономе, међутим, што у истим примерима немамо свуда такву већ и нешто друкчију замену, и по односу примера једног према другом заменику, да се са сигурношћу утврдити да се ова замена вршила једновремено с процесом најмлађег јотовања. Знатна већина претставника их изговара, како је наведено с групом *kħ*, али у свим местима напоредо с таквим изговором срећемо и: *shēš* (односно: *čhēš*) *shēla, shēlo* (каткад и *shēo*), *ĩroshēlo se, shēnē, ĩroshēnē* — а према овоме *sh*, — неком повратом снагом аналогije (испор. *ĩostīš-ĩdšken, čʷstīš-čʷshken, krcīš-křšken*) код истих претставника у м. роду глаг. придева редовно се чује *š*-место *kš*-, дакле: *shēš* и *shēla, a šūjo*. Пре него је било замењено са *k*, налазећи се пред новообразованим *ħ*, *x* се једначило с њим. Преко умекшаног *xʰ* добивено је прво *čh*, а потом и *sh* (испор. *bāshem* и *dršhem* књижевног језика).

§ 78. Зетскоподгоричку грану и ова особина унеколико издваја од оне три друге. Док је у осталим несразмерно чешћи изговор групе *kħ* у овој се чује само код новијих дошљака са северне стране. Да ли се тамо дуже задржао изговор сугласника *x*, како би сачекао формирање најновијег *ħ*, с којим ће се изједначити у *sh*, или је по среди утицај са стране, не може се са сигурношћу тврдити. У западној Црној Гори чува се глас *x* готово у свим позицијама. Оно се изговара не само у 1 лицу аориста и имперфекта, у ген. множ. заменица, придева и бројева већ и, у истом облику, код именица: *људīx, жѣнбʷax, сīранбʷax, брдбʷax, кōнбʷax, овʷацбʷax, ĩрлбʷax, зуббʷax, лдвбʷax, рамѣнбʷax*, — не увек као задњенепчани, него више као недовољно одређени грлени звук. Дошљаци из тих крајева су га, као и више других говорних особина, донели у зетску равницу, те га и данас сви досељени с те стране изговарају. Штавише, изговор се помогнут употребом у школско-административном језику шири и код осталих претставника, уколико, — засад је немогуће тачно рећи. А сви они који *x* изговарају, с обзиром на закон о једначењу сугласника, у положају непосредно пред *ħ*, не могу ни имати *k*, него једино *sh* — односно *č*. Будући да је поред ових било и осталих са изговором групе *sh* у овом облику, природно је што је то уопштено на целој територији зетскоподгор. групе.

ф, кад је то у личним именима; тамо је обрнуто, *и* на крају непознато; *Јдсий* се, на пр., никад не каже већ увек *Јдсиф* и *Јдсифовић*.

§ 83. Попут њега, и звук *ц* се употребљава свугде где му има места. Доследни традицији у спровођењу појединих гласовних промена до најновијег времена ови говори консонантом *ц* замењују консонант *ж*: *цбун*, *цбањ* (место *жбун*, *жбањ*), *цбѣр* (поред чешћег *жбир*), — не једњачењем по звучности према *б*, какав је случај у *ошѣцбина* и *нарѣцбина*, јер је *ж* и само звучни глас, него угледањем на случајеве промене сугласника *ч*, која се врши у ова два последња примера.

§ 84. *Неколико сишњијих гласовних промена.* Интересантно је да се стара прасловенска африката *з* (дз) као општи појав наводи свега у речи *зглоб* (зглоб). Интересантно, не само због тога (испореди: *изгловѣш*, *разгловѣш*, *разгледѣш*, *разгласѣш*), него још више што је у том усамљеном случају имамо место сугласника *з*, а у њој *з* дође тек као друга компонента иза прве која и није *з* него *д*. У ствари ни у овом случају није то стари прасловенски глас, већ је негде у новије време добивен од сугласника *з*, његовом нарочитом артикулацијом. Утолико га с правом називамо старом африкатом што се обе компоненте у њој распознају онолико колико су се у прасловенском распознавале и што је, несумњиво, и местом изговора и целом својом природом оно исто што је у старом језику био — сливени консонант, звучни парњак муклој африкати *ц*.

Као индивидуалан појав срећемо *з* у многим местима. Појединци свако *з* артикулишу тако да ово у њихову изговору постаје звучна африката *з*:

бѣза, *бѣзѣк*, *бѣзѣн*, *безобрѣзѣк*, *звѣзѣдѣ*, *мнозѣна*, *брѣзѣнѣ*, *звѣдно*, *зѣдра*, *јѣзеро*, *зѣш*, *зѣб*, *озѣд*, *рѣзѣм*, *ѣрѣзор*, *зѣвѣш*, *рѣзѣлѣг*, *зѣзѣдр*, *разѣгнѣш*, *изѣзѣвѣш*, *разѣбрѣш*, *разборѣш*, *мрѣзѣн*, *избрѣзѣн*, *ѣзѣван* ишд.

Између првог усамљеног случаја и овог ја не осећам никакве разлике; и први је, мислим, био какав је други остао — индивидуалног карактера — па се касније уопштио.

§ 85. Очеvidно је различне природе један други, у резултату сасвим слични појав. Опет спорадички, и само као индивидуална црта познат је изговор африкате *ц* место сибиљанта *с*, и африкате *ч* место *ш*. Дакле, место зубних прострујних изговарају се зубни сложени звуци *ц* и *ч*, чије друге саставне елементе чине фрика-

тивни дентали који целе односне африкате замењују. Исто имамо у горњем параграфу — звучни прострујни сугласник *з* замењен звучном, наравно, африкатом *ѝ*, у којој је *з* на другом месту садржано. Али, док смо напред утврдили да је цела промена настала нарочитом артикулацијом гласа *з*, може се пратити цео ток процеса који је довео до гласовне промене у:

иџ, иџѣшо, иџина, иџешерина, иџоваш — иџује, лиџоваш — лиџује, шѣиџија, сииџија, ичениџа, ичениџни, лиџичѣ, љџичи — љџиче,
(од *ис, исѣшо ишениџа, лиџишѣ* итд.)

Иако није немогућ овај процес није ни толико прост. Напротив, доста је компликованог карактера. После изговора експлозивног *џ* при моментаном намештању говорних оруђа за изговор зубних сибиланата *с* и *ш*, а пре њих чује се више или мање редуциран звук *ш*: *иѣси, иѣсѣшо, иѣсоваш, шѣиѣсија, . . . иѣшениџа, љѣиѣши*. При изговору групе *ис*, односно *иш*, због наглог прелаза од усненог праска к зубној фрикации, осећа се неки мали напор. Инерција праска при формирању фрикативних сугласника на другом месту чини једну одређену средину између експлозије на уснама и фрикации иза зуба, и формира се у наведеним примерима у глас *ш*, који је праском сродан првом, а местом образовања другим сугласницима. Кад су се већ добиле групе *шс*, односно *шш*, немамо разлога да се питамо откуда место њих консонанти *ц* и *ч*. Одавде није далеко до процеса при обрнутом реду истих сугласника: *чиџун, чиџаш, чиагењаци, чиџи*. Само је ова, опет индивидуална појава, још много ређа.

§ 86. Овакве групе, не дају увек једнако — сливене звуке већ су код њих, зависно од положаја у коме се налазе, неколика различна процеса могућа. У једном случају, свакако најмањем и врло малом броју примера, дентал се чува; у другом се напросто губи; а у трећем тек, слива се са следећим сибилантом африкате. Ради јаснијег прегледа све случајеве ћемо поделити прво у две врсте — дентал у префиксима и на крају општег дела испред суфикса. У сваком опет од ова два положаја има по два случаја.

У префиксима:

а) дентал обично испада:

осѣшво, осѣшѣн, осѣшвоваш, ирѣшвава, ирѣшѣвљѣње, ирѣсѣшѣвник, ирѣшѣшѣваш, ирѣшѣвљаш, осѣчѣк, осѣј, осѣѣк, осѣѣшѣшѣ ирѣсѣдник, ирѣсѣдѣшѣшѣ, итд. и

б) ако би се испадањем дентала реч обликом својим изједначила с неком другом речју, те би и у значењу могла настати забуна, онда се тај дентал чува; речи:

пошсѣшиш, *ошседлаш*, *ошсамарш*, —

без *ш* значиле би: „направити неком посету“, а не — „скренути му на нешто пажњу;“ „ставити седло и самар“ а не „скинути их“.

Испред суфикса:

а) код именица дентал се јавља једино испред наставка *-шво*, па, налазећи се у посредном суседству с *ш* у суфиксу, природно је да се, ради избегавања нагомиланости дентала, потпуно изгуби:

срѣшво, *брѣшво*, *сусѣшво*, *војвдшво*, *јосидшво*, *јроклѣшвд*,
љушво, *боидшво*;

б) код придева, међутим, дентали се налазе у друкчијем положају — испред групе *ск*, и код њих се *д* и *ш* општега дела стапају доследно са сибилантом *с* у африкату *ц*:

љуцкѣ, *брацкѣ*, *грацкѣ*, *хрѣвацкѣ*, *свљѣцкѣ*, *вдјвоцкѣ*, *јмоцкѣ*, *зецкѣ*,
брцкѣ, *лојѣцкѣ*, *шумѣцкѣ*, *клојоцкѣ*, *гурбѣцкѣ*, *марифѣцкѣ* (прилог од *марифеш*).

§ 87. Као год дентали, и *ћ* се испред наставка *-ски* слива с првим следећим консонантом у сложен звук *ц*:

бљелдѣвлицкѣ, *нишлицкѣ*, *ћѣклицкѣ*, *јѣцкѣ*, *пошјѣцкѣ*, *јѣвковлицкѣ*,
ђурковлицкѣ, *маршјинлицкѣ*, *брајдвлицкѣ*, *јовандвлицкѣ*, *бождвлицкѣ*,
мијдвлицкѣ, *јешрдвлицкѣ*, *радѣцкѣ*, *лјјковлицкѣ*.

Једино се у *вдсојевички* на месту где би очекивали *ц* изговара глас *ч*. Свакако је по среди повођење за примерима код којих су у основној речи консонанти *к* и *ц* (испореди: *ждбљѣчкѣ* — Жабљак, *лѣчки* — Лукѣ, *орелѣчки* — Ђрја Лука, *рѣјечкѣ* — Рјјека, *јодидрички* — Подгдорица, *андрѣјевичкѣ* — Андријевица, *бјелѣчкѣ* — Бјелице, *кѣјички* — Кѣнице). Тако се, мислим, обрнут, опет усамљен, случај *мѣцкѣ* — Мрке повео за горњим примерима.

§) 88. *Промена задњеничаних сугласника у вези са наредним вокалима у наставку за основу*. По закону о тој промени место *к* и *ц* у присвојном придеву пред наставком *ин* стоји консонант *ч*. С обзиром на случајеве у којима се та промена врши према онима где основни консонант остаје неизмењен и с обзиром на територију где је једно или друго познато, у источноцрногорском се оба сугласника не понашају подједнако. У примерима изведеним од именица на-ца промена је великим делом извршена:

краљичин, царичин, баничин, богородичин, Љубичин, Миличин, Јаничин, Спашничин, Дваничин, Макичин, Дрзичин, лисичин, куничин, јаричин, мајоричин.

Основно *ц* чува се у придеву изведеном од особних именица с наглашеним другим слогом:

Маџин (од *Маџа*), *Миџин* — *Миџа*, *Циџин* — *Циџа*, *Цаџин* — *Цаџа*, *Даџин* — *Даџа*, *маџин* — *маџа*, *куџин* — *куџа*.

§ 89. Код друге групе, са *к*, наиме, у основи именице чију припадност казује дати придев, у североисточном делу, одређеније — у васојевићкој грани, место основног стоји консонант *ч* у придевима направљеним од особних именица. Као *мајчин*, *ђевдјчин* каже се и:

Тодбрчин, Збрчин, Васиљчин, Боричин, Јаглјичин, Анчин. Али у придевима који припадају двосложним именицама с кратким акцентом на крајњем слогу опет ни тамо не знају за промену основног сугласника: *Вукин* (*Вука*), *Ђукин*, *Спашкин*, *Ракин*, *Макин*, *Ђакин*, *Закин*, *бакин*, — као год што и направљени од именица истога типа, само мушког рода, чувају основни консонант, без обзира на број слогова и место акцента: *Вукин* — *Вука*, *Лукин* — *Лука*, *Миликин* — *Милка*.

У свим осталим гранама *к* је промењено једино у *мајчин* и *ђевдјчин*. Па и та оба примера нису необичнији у облику *мајкин* и *ђевдјкин*.

§ 90. Да се задржимо још на једној особини која се тиче промене задњенепчаног *к*, али не више испред наставка за образовање речи већ пред наставком за облик; другим речима, не промене у *ч* него у *ц*, — и то у свега неколико примера код придева и заменица: *јаци*, *једнаци*, *свиколици* (Да Бог да *јаци*. Сви сте *једнаци*. Дођите, вала, *свиколици*). У овој се особини, као, уосталом, и у многим другим, чува једна архаична црта нашег језика, јер се специјално у овим облицима искључиво основни вокал употребљава на своме месту још од XVI века.

§ 91. Групе *ск* и *шк*. Под утицајем сливања формираног *ц* пред *к* (испор. у глави о присвојним придевима) у неколика примера — никад у почетку речи — и само *с* у положају испред истог сугласника артикулише се као *ц*:

Ашанџко, шрџкаш, рџкаш.

У ова три примера појав је опште природе; а индивидуално, на исти начин, сад у сваком положају речи, група *ск* се изговара као *цк*:

*цкдш (скдш), зацкдк, зацкочила, цкакаш, уцкочила, цкројш, рац-
кројш, цкорд, цкдројевић, цкапаш, цкакавџ, цкиша, цкишница,* —
и то тачно у истих претставника који свако з артикулишу као *ж*.

§ 92. Потпун паралелизам чини претварање групе *шк* у *чк*:
чкбла, чкдлован, чкдловаш, чкањ (шкњ), чкакљив, — само што се,
потребно је нагласити, на њега нешто ређе наилази и, каракте-
ристично је, ти појединци код којих сам слушао наведене примере
стари су или старице од преко 60 година.

§ 93. С појавама ове врсте згодно је напоменути још једну
особину неких од ових говора. Раније умекшани сугласници: *ч,*
ж, ш, р и сугласник *џ*, изговарају се много експресивније, па се
доста разликују од самих себе при нормалном изговору. Давати
им и неки спољни знак за обележавање те разлике било би ипак
сувишно и довољно је, мислим, описати их физиолошки, да би
се имала јасна слика њихове експресивности. Мишићи језика су,
пре свега, при изговору њихову много напрегнутији, а и сам
положај је нешто друкчији. Познато је да се сви набројени кон-
сонанти образују врхом језика на предњем непцу, иза алвеола.
Кад се мишићи затегну, а врх језика издигне с малим враћањем
уназад тако да функцију врха преузме на себе доња површина, и
с разликом што не додирује непце, — па се при таквом положају
говорних оруђа изговарају, онда ће се добити нарочити гласови
тражене природе. Такав њихов изговор је опште локална црта у
Братоножићима и суседној Ријечи Пиперској, а осетио сам га и
у другим селима на оној страни: Мркама, Петровићима и Радећи.

§ 94. *Једначење сугласника по месцу образовања.* У глави о
јотовану, код сугласника *с* и *з*, дотакли смо то питање. Тамо
смо навели примере промене *с* и *з* у положају испред *ћ* и *ђ*. Ви-
дели смо да се у резултату једначења добива *ш* и *ж*, као у
књижвном језику, а и *с* и *з*, што је поред неких суседних говора
карактеристично и за источноцрногорске. Пискави дентали мењају
се доследно у шуштаве не само испред *ћ* и *ђ* већ и испред друга
два умекшана непчаника — *љ* и *њ*:

*ражљушш — ражљушим, ижљубиш — ижљубим, ижљџ —
ижљџосмо, ижљубави (су се узели), ижљџба, ижљуђи, иж
Љейаве, иж Љуба, иж Љубице, иж њџга, иж њџбџрџа,
шљџме, шљџз, шљџейло, пошљџдњи, нашљџдник, нашљџдно, шљџдује,
идшљџе, пошљџдица, шњџжни, шњџжњи, шњџжњица, сушњџ-
жшица, шњџшљив.*

Ако у појединаца и наиђемо на: *сњѣжни, сњѣжанџица, сусњѣжџица*, не значи да се код њих није вршило једначење већ да је посреди други један појав — разједначавање сугласника (види главу о дисимилацији). Уочљива је, иако бар мени изгледа необјашњива, неједнака склоност звучног и муклог сибиланта да се изједначе са следећим непчаником. Док з даје *ш*, како у префиксима тако и код предлога испред речи које почињу меким сугласницима *љ* и *њ*, *с* у овом последњем случају чешће остаје неизмењено:

с Њѣгушь^а, с Љубовџка, с љейошѣ, с љубѣви, с њџушке, с Њѣгосавѣ, с њѣга, с њѣгдџиць^а (а често и: *ш њѣга, ш њѣгдџиць^а*).

На неједначење у префиксу *сљушџиш* — *сљушџен* према случају једначења *шљубџиш* — *шљубџен*, — утицао је на блиском отстојању сугласник *ш*, управо, и да се једначење извршило, разједначавањем би се дошло на првобитно стање. Тако је, наравно, моћ дисимилације омела једначење у сложеним глаголима: *изљушџиш* — *изљушџен, разњѣжџиш* — *разњѣжен, изљџушџиш* — *изљџушџан*.

§ 95. У једначења ове врсте убраја се промена *н* у *њ*, према претходном *ћ*, у примерима: *џомоћњџик, кџћњџи, џошћџица*, — у којима се промена, уосталом, није на томе задржала, већ се *ћ* даље, опет дисимилацијом, мења у *ш*, те се сви јављају искључиво у облицима:

џомошњџик, кџшњџи, џошкџица, нџшњџи, ношњџик, немошњџик, немошњџица, нѣмошња, нѣмошњи (па аналогично и *нѣмошњѣњ*), *несрѣшњик, несрѣшњица, несрѣшња, несрѣшњи, несрѣшњѣњ, џмушњџи, џмушња, џмушњѣњ, џмџшњџи, џмџшњѣњ*.

§ 96. Зато што се *н* образује на алвеолима где и *ш*, а *м* на уснама, ово последње испред *ш* прелази у *н*: *џанћѣње, мончѣ, кџнче, џаншџиш* — *џаншим, мџлин ше, вџлин ше, кџмин ше, вџдин ше, џозџван ше, џрейоручџен ши, чџдин ши се*, — и обрнуто, *н* прелази у уснено *м* ако иза њега дође који други уснени сугласник: *штрамџушџица, сџџмбени, одбрџмбени, зелџмџџ, сџџм џолџко* итд.

§ 97. *Испадање и ошпадање консонанаша*. Испадање сугласника је обичан, а губљење с краја речи врло чест појав. О ишчезавању гласова *ј* и *в* између вокала било је речи тамо где се говори о природи њиховој, а додиривано је, али не с неким наглашавањем, и у положају до сугласника. Тога ради се на исто питање поново осврћемо. Иза *с* и *ц* испред *је* од, *ѣ* *в* често испада: *седџк, седџчаншџвџ, седџуба, седџчиш, сѣшоваш* (од *сѣџдок*), *Гѣшџко, Гѣшџна, ѣшџџња, ѣшџџља, ѣшџарџица, ѣшџџи, ѣшџџа* (од *Цѣшџџко*), *сљѣцџџи* (*свјѣшџџи*).

И не само из тог положаја, него испред сонаната, односно испред меких сугласника *ј* и *љ*, испадање гласа *в* је и иначе врло обично:

чдјек (специјално ова реч не чува се ни у том облику већ и *ј* испадне, па се иза тога врши стапање према првом у *чдк* или према другом вокалу у *чѣк*), *србљѣш* — *србѣи* (од *сврбѣш*....), *оѣѣ* (од *овдѣ*), *меѣѣд* (медвјед), *остѣѣлаш* (остављат) *најрѣља* (направља), *исѣрѣља* (исправља), *слѣсна*, *дљесѣна* (свјесна и двјеста), *сјѣши Бдѣже* (свјати Боже).

§ 98. Поред *р* најчешће испадају консонанти:

д: *ајмо* (ајдмо), *јр* (стари облик императива *удри*), *онѣ* (ондје), *оједнѣм* (одједном), *глѣај* (гледјај), *поглѣаш* (погледат).

к: *нѣа га* (нека га), *јрѣо*, *Нѣишиѣ*, *нѣишиѣкѣ*, *Нѣишиѣкѣ Пѣље*.

м: *црнѣца* (прво се, сигурно, *м* изједначило са *н* па се једно *н* изгубило у другом), *црнѣчки*, *ја нѣм* (у *ја мѣм* — *л* је прво дало *н* — о том даље — па онда преко истог процеса), *да ју кажем* (да им кажем), *кажѣи ју*, *јонѣси ју шо*, *јрдѣри ју*, — (*м* се у енклитичном облику датива плурала редовно губи, те се тако једначи с енклитичним обликом акузатива — *јеси ли ју каѣи*, као: *јеси ли ју вѣдиѣо*); — по значењу глагола могуће је одредити који од та два облика у датој прилици имамо;

н: *Кѣшадѣн*, *бушѣвник* (поред чешћег *бунѣвник*);

л — речце *ли* у упитном облику 2 лица презента ишчезава, а *и* се спаја с глаголским обликом и с њим чини једну реч:

љѣвѣши? (*пјеваш ли*), *рѣдшии*, *збѣришии*, *кажѣјѣши*, *чѣјѣши*, *шрѣсѣши*, *јрдѣѣши*, *вѣѣши*, *конѣчиши*, *чѣкаши*, *јлѣшиши се*, *чишѣши*, *идѣши*, *скѣчѣши* итд.

§ 99. Супротно испадању, срећемо се и с уметањем неких сугласника у извесне међуконсонантске и претконсонантске положаје. У групи *зр* и *жр* развија се, готово увек, звучни дентал *д*: *здрѣк*, *здрѣка*, *здрѣкнуш*, *ждрѣка*, *ждрѣкнуш*, *ждрѣкну*, *здрѣла*, *здрѣјо*, *јроздрѣш*, *наздрѣш*, *јрѣздрѣк*, *Оздрѣниѣи*, *оздрѣниѣки*, *Прѣздрѣн*, *јрѣздрѣнскѣ*, *јрѣздрѣк*, *здрѣкавѣѣц*.

§ 100. У страним речима често наилазимо на уметнуте носне сугласнике *м* и *н*:

фѣмбрувар, *окшѣмбѣр*, *комѣндија*, *комѣнѣсија*, *офинѣѣјер*, *ѣинѣѣр*, *полицѣнски*, —

отуда се у свим придевима на *-ски*, ако су само образовани од именица на *-ѣја*, испред тог наставка развило *н* место ишчезлог *ј*: *аушѣринскѣ*, *шумадѣнскѣ*, *мѣшѣнскѣ*, *чаршѣнскѣ*, *јолѣнскѣ*, *наѣнскѣ*, *јлашѣнскѣ*.

§ 101. Тренутни звучни консонанти, на крају речи акценатски самосталних, губе или напола редуцирају своју звучност. Од њих једино консонант *д* свуда потпуно прелази у себи сродно, али само мукло, *ш* :

граш, граш, комаш, (х)лаш, Мриш, Обраш, дбаш, а кв^аш, нйк^еш, найрйјеш, озаш.

Звучност консонанта *б* и *з* у претставника гране пиперске, кучкобратоножићке и васојевићке је само редуцирана. За њу ће, мислим, најзгодније бити следеће обележавање: *бдб^џ, грдб^џ, дрдб^џ, скрдб^џ, рд^џ, сшр^џ, д^џ, др^џ, сшрд^џ.*

У зетскоподгоричком редукција звучности и ова два, као год и консонанта *д*, је потпуна :

Бдк, бд^џ, брйјек, брл^џк, вр^џк, вршл^џк, идлу^џ, грд^џ, дрд^џ, др^џк, зд^џ, з^џ, кр^џк, рдк, скрд^џ, сшдк, сшр^џк, снйјек, гру^џ, сшрд^џк др^џк итд.

§ 102. Крајње *д* предлога уз речи које почињу неким ден-талом, или и африкатом у којој је први део дентал, потпуно се губи :

йр^џ шобом, йо шав^џном, йо шрй^џзу, йо шаулин, исйр^џ шебе, к^џ шй дд^џеш, н^џ шобом, исйре шорйне, йо шешко бр^џме, ко ш^џбе, исйре цркве, йоре цркве, с^џа ^џу, к^џа ^џеш, ко Ђур^џ, с^џа с^џм дош^џ, к^џа си ч^џо, исйр^џ села, йо сл^џмом, йо з^џрдк, исй^џ звона, ко З^џрйје, ко шк^џле, ко ж^џша, исйо ж^џш^џ.

§ 103. Што *д* предлога испред речи са почетним муклим консонантом, и сваки звучни сугласник на крају акценатованих речи пред енклитикама кад ове почињу муклим консонантом губи звучност, то је сасвим разумљиво.

§ 104. С изгубљеном звучношћу сугласник се с краја пренео аналогијом у косе падеже речи: *комаш^џ* (према *комаш*) — *комаш^џ љ*, *сдл^џша* — *сдл^џшу*, — као што се у косим падежима са муклим изједначени консонант преноси у номинатив: *сш^џ уй^џац* (према *сш^џ уй^џа*) или у мушком роду придева: *гл^џш^џк* (према: *гл^џшка, гл^џшко* и *гл^џшк^џ*), *сл^џш^џк* (према: *сл^џшк^џ, сл^џшк^џ и сл^џшк^џ*), *ж^џш^џк* (према *ж^џшк^џ . . .*), и као што је, према облицима средњег и женског рода опет код придева, у којима је још од прасловенске епохе *ш* немогуће испред *н*, тај дентал испао и из облика мушког рода, иако се не налази ни испред једног консонанта већ испред самогласника :

ж^џлос^џе^џн, й^џакос^џе^џн, р^џадос^џе^џн, н^џй^џас^џе^џн, к^џдрис^џе^џн, й^џзвр^џс^џе^џн, м^џлос^џе^џн, й^џд^џс^џе^џн, м^џрс^џе^џн, ч^џа^џс^џе^џн итд.

§ 105. С обзиром на број случајева промене и, уједно, на њено територијално пространство најосетљивији су дентали *д* и *ш*. Да таква осетљивост лежи баш у денталној природи њиховој јасно је и отуда што с краја речи, употребљене самостално, акценатски независно од осталих, или у акценатској целини с којом другом речју, — увек опадају, само ако испред њих стоје прострујни дентали *с*, *з*, *ш* и *ж* :

дџ^аж, *ивдз* (шума), *грдз*, *слџс*, *мџс*, *чџ^ас*, *рдџбс*, *жџлџс*, *нџидџс*, *ирдидџс*, *побџжнџс*, *сшрдџс*, *сшџрдџс*, *младџбс* *идџкџс*, *џрс*, *крџс*, *слџс*, *џбс*, *мрџс*, *владџс*, *кдрџс*, *мџс*, *кџџс*, *богаџџс*, *будалаџс*, *голџубџс*, *џрушџс*, *џушџс*, *мекоџушџс*, *баџџс*, *брџџс*, *жџџкџс*, *црвџнкџс*, *џџс* (краћи облик инфинитива *џасџи*), *сџџс*, *шрџс*, *ошрџс*, *џлџс*, *оџлџс*, *џрџс*, *оџрџс*, *мџз*, *помџз*, *јџс*, *изџс*, *једџ^анџ^ас*, *дванџ^ас*, *седџ^амнџ^ас*, *џриш*, *вџџш*, *нџвџџш*.

§ 106. *Мешашеза* и *дисимилација*. У области ова два појава нема ничега што не би било познато овом или оном дијалекту нашем. Зависни првобитно од психолошког стања и језичког осећања појединаца они су и остали таквог карактера, или су се раширили на мање и више дијалекатске области. Карактеристични су за ове говоре уколико се у њима чешће јављају него где другде.

§ 107. Први појав, метатеза, наима, ређе је општега, а чешће индивидуалног карактера. Скоро у свим местима од појединаца се чује :

џрџка, *нџмасџир*, *џџрџен*, *чџкџџа*, *чџкџџџш*, *фџџкџџо*, *фџџкџџџш*, *умрџешџн*, *коџровџ^ац*, —

обрнуто, индивидуални су облици у пиперској грани *џерџџан* и *чџкџџџар*, а уопштени с метатезом: *џенџџар* и *чџџкџџар*. Општедијалекатске су метатезе у примерима :

џџкаџш — *џџкам*, *џџкање*, *фрумеџџн*, *џловача*, *сџџма*, *бездџ^амниџа*. Сем тога, она је у неким од њих преплетена с другим језичким појавима, па је вероватно, који пут очигледно, да су они условљавали промену реда гласова у датој речи; *безднџ^аниџа* је преко *бездмџ^аниџа* добила облик *бездџ^амниџа*, — за доказ служи средњи облик који сам забележио свега на два места, оба случаја од врло старих људи, у Стијени пиперској и Клопоту братоножићком. Додајмо факат да реч *бездџ^ан*, било у значењу именице или придева, тамо није позната и биће нам јасно да у *бездџ^амниџа*, имамо и метатезу, а не само разједначавање сугласника, како се на први поглед чини. Мало компликован, а ипак краћи процес него у

речи *сумја*, у којој је, мислим, појав метатезе, промена места сугласника *ј* и *м*, новијег датума. Дисимилацијом *њ* у *љ* добивено је прво *сумља* од *сумња*. Према правилу да свако *љ* иза лабијала даје *ј* — и ако оно не важи за наше говоре, — добивен је, затим, облик *сумја*, какав се често и чује код оних претставника у којих важи правило *мљ > мј*. Кад је већ такав ушао у источно-црногорске говоре који, раније нарочито, нису знали за групу *мј* у много више случајева отишло се и корак даље — извршила се метатеза у *сумја*; врло ретко старо стање је сачувано, нешто чешћи је облик *сумља*.

§ 108. Дисимилација је општијег карактера. Готово редовно и многи претставници кажу:

дѣмно (место *давно*), *дамнѣшњи*, *дѣмно*, *слѣмно* (место *славно*),
рѣмно, *рамнѣца*, *рамнѣк*;

чешћи и доследнији је обрнут случај, јављање *в* место *м*:

гивнѣзија, *гивнѣзѣс*, *шѣвнѣца*, *шѣвнѣк*, *шѣвно*, *најѣвник*, *обрѣвница*, *гвнѣ*, *лѣвна* (место *лѣмна*):

А најчешћи, можда, су прелази ове врсте *н* у *л*, и *њ* у *љ* иза *м*:
млѣго, *млѣйна*, *млѣшѣво*, *умлѣжѣш се*, *намлѣжѣло се*, *помлѣжѣло се*, *помлѣжѣ шо*, *дѣмљѣк*, *димљѣник*, *сумљѣ* (уколико је у последњој очуван такав ред гласова), —

као и *б* и *ѣ* у *в* испред *с*, *з*, *ш*, и задњенепчаног *к*:

љѣвши, *ѣдљѣвши*, *овзѣвина*, *всѣ* (*ѣси*), *всѣје се* (*ѣсује се*) — *овзѣре*
шѣвсѣја, *кѣвча*, *ковчѣца*, *закѣчѣш*, *клѣвко*, *склѣвчио се*, *шивкѣње*, *шивкѣш*, *овколѣш*, *жѣвка*.

Овамо иду и примери: *лѣниѣ*, *лѣнѣѣер*, *лѣнѣѣон*.

Сви гласови који се међусобно замењују образују се на истом месту у устима: *м* и *в* су по месту образовања уснени сугласници с међусобном разликом што при изговору првога део ваздушне струје пролази кроз нос, — *м* дакле, није уснени, него усне-носносни сугласник, па је природно да испред *н* ради избегавања назалне нагомиланости пређе у сродни глас *в*. Тако исто, с једне стране *н* и *л*, а с друге *њ* и *љ* образују се, прва два врхом језика на алвеолима, а други прибијањем горње површине језика уз предње непце. Уз то, при изговору *н* и *њ* знатан део струје прође кроз нос; тј. *н* и *њ* су, за разлику од *л* и *љ*, носни. И у овом се случају разједначавање врши с истог разлога.

§ 109. *Сажимање вокала*. Наш језик уопште, а дијалекти о којима је реч напосе, и свакако још више, на разне начине: једначењем, разједначавањем, испадањем, отпадањем и сливањем теже

упрошћавању сугласничких група. Развијањем несложних звукова *џ* и *џ*, односно сугласника *ј* и *в*, стаје се на пут одржавању више вокала у групи. Тамо где нема услова за развијање нових гласова између два самогласника, они се сливају у један. Насупрот већини дијалеката, сажимање се овамо врши према претходном вокалу:

ao > ā :

kā, чишā, ијсā, коиā, ђрā, иљѣвā, чувā, илѣдā, чѣкā, ишѣрā, разѣгнā, расѣкā, завѣзā, испробијā куиовā, иочешā се, ошесā, ђирā, шичешљā.

ъao > њa :

рѣкѣa, ижљѣиѣa, сѣиѣиѣa, дошѣa, издѣиѣa, иошѣa, изишѣa, ирѣврѣa, измѣaкѣa, обѣшѣa, свѣѣкѣa, обѣѣкѣa, расшѣѣкѣa, завѣѣкѣa, сѣaѣa се, сѣишѣaкѣa се, снемѣиѣa се, иомѣиѣa, уѣрѣиѣa, зашѣиѣa, кошѣa, иѣсѣa, смрѣзѣa, свѣјешѣa, окрѣиѣa итд.

§ 110. Тај појав заједнички је углавном на целој територији простирања ових говора. На североисточној страни само, у васојевићкој грани, сажимање се врши доследно у последњем случају, тј., *ъao* увек даје *њa*. *Аo*, међутим, у претставника ове гране чешће остаје несажетом, а случајеви асимилације су ређи. У околини беранској, нарочито у насељима даље од вароши и реке Лима, тамо где полугласника у овом положају не постоји, сажимање овог карактера је уопште непознато. То јасно говори да моћ асимилације југоисточно стоји у тесној вези с природом полугласника, али се не може тачно одредити да ли су у примерима са *ao* на несажимање, које је и у целим Васојевићима данас чешће од асимилације утицали санџачки говори или се та особина у њима самостално развија. Ја мислим да је по среди и једно и друго. Речени утицај на ове говоре је неоспоран, а да се књижевни изговор (са несажетим вокалима) рашири несумњиво су помогле школа и књига, којима се у овом крају и иначе веома много подражава.

§ 111. Не само на крају већ и у средини речи наилазимо на стапање ових вокала, ако се између њих није налазио сугласник *х*, који је ишчезао после епохе сажимања сугласника (види § 75. тач. с); затим на сажимање своје врсте *ae > њa*, код бројева 11—19: *једѣaнѣaс, двāнѣaс, шрѣиѣaс* итд. Само у једном примеру слива се *oe > o*: *ѡѣк* (или супротно изнетом правилу према последњем вокалу у кучкобратоножићком: *ѡѣк*). Асимилацијом се облик речи не мења много, свакако зато што је она обичан појав. Али тамо где су се осем ње вршиле још и друге промене реч добива облик који претставницима других дијалеката звучи као непознат. Такав

је баш случај са последњим примером у коме се асимилација извршила после испадања сугласника *j* и *v*. Не распознају се засебне речи *на* и *ум*, после извршене асимилације, у *нџм* (Не пада ми *нџм*) и ако је она у овом усамљеном случају једини појав. А тако исто, и још знатно више измењен је упитни облик глагола *хџеши* у 2 л. једнине; он тамо гласи: *оли* (*Хоћеш ли > оћеш ли > оћ ли > ој ли > о¹ ли > оли*); а за овим *џџ* (*идје хоћеш > иде оћеш > ђе оћ > ђе ој > џџ*-сажимање, још и овде извршено према другом вокалу) и *нџ* (*не оћ — >не ој > нџ*).

§ 112. Иако су усамљени, ипак није без значаја навести два случаја у којима је вокалним *p* замењен слог с тим гласом сугласничке природе. Место: *горак*, *горчина*, *загорчиши*, редовно и свуда се каже: *грк*, *грчина*, *загрчиш*; и место: *шријезан*, *шријезниши* — *шрјазь^н*, *шрјазниш*. Само се, потребно је нагласити, код последњег примера извршило померање значења; употребљава се тј. *шрјазь^н* и значи онај који није пијан, а *шрјазь^н* — лак на сну, *не шрјезни се* = увек је пијан, а *нешрјазни се* = непрестано спава или налази се у бунилу, у ватри, због болести.

§ 113. *Паршикуле* се врло често употребљавају као саставни део прилога. Једино се партикула *зи* додаје и променљивим речима, — најобичније заменицама, ређе бројевима, а ретко кад придевима. И то, ова партикула је обична у зетскоподгоричкој грани, а у осталима је врло ретка. Па и тамо где се употребљава, може се рећи, примљена је из суседних западноцрногорских говора; само она овде никада није променљива; додаје се једино облицима м. рода у ном. пл.:

овизи, *онизи*, *шизи*, *којизи*, *некизи*, *свакизи*, *истици*, —
и датива једнине жен. рода:

њџи, *шџи*, *овџи*, *којџи*, *мојџи*, *његџи*, *својџи*, *свакојџи*, *једнојџи*, *дрџи*, *добројџи*, *мудројџи*

Примере које навиди Ђ. Шкарић, за Ријечку и Катунску Нахију: *тезијех*, *овезијех*, *онезијех*, *којезијех*, *некизијех*, *тезијет* (Исп. Rad JAZU 229) не налазимо ни у зетској равници.

§ 114. Остале партикуле *н*, *к* и *р*, у таквом облику и с покретним вокалима *а*, *е*, *ь^а*, употребљавају се свугда у говорима источне Црне Горе и, што је интересантно, нижу се често свака једна сврх друге. Навешћу свега неколико примера:

шун, *шџна*, *шџнак*, *шџнака*, *шџнаке*, *шџнакь^а*, *шџнъ^акь^а*, *овођен*, *овођена*, *овођенак*, *овођень^ак*, *овођень^акь^ар*, *овођенар*, *џндар*, *џндаре*, *џндарек*, *џндарь^ака*, *џндарка*, *џндарь^акь^а* итд.

ових последњих; *Василија* — *Василије* — *Василију* — *Василију* — *Василија* — *Василијом* — *Василију*, као *Илија* — *Илије*. . . .

§ 118. Генитив, датив и акузатив — уколико промена њихова није условљена другим обликом номинатива — не само особних именица м. рода него свих именица уопште, ни мало се не разликују од истих облика у књижевном језику, и о њима се нема шта говорити.

§ 119. *Вокашив*. Именице м. рода на умекшан консонант највећим делом у овом облику имају само наставак у:

Богѿћу, Башрѿћу, Савѿћу, Милѿћу, Рамѿћу, Ђешѿћу млადѿћу, момчѿћу, ковачѿу, ѿљевачѿу, свирачѿу, шрѿбачу, мѿжу, Мѿлошу, Рѿдошу, Мѿрашу, мрѿкашу, кѿлашу, бљѿлашу, зѿкаљу, бѿгѿљу.

§ 120. У Зети, али не и у Подгорици, познат је код особних од наведених именица опет један, а не два наставак; за чудо, не у већ *е*; староседеоци, најстарији становници онога краја, кажу увек не само: *Рѿдоше, Мѿлоше, Мѿкаше*, већ и: *Богѿће, Милѿће, Башрѿће, Савѿће, Рамѿће, Лакѿће, Вучѿће, Вукѿће. ишд.*

§ 121. Именице код којих извесне сугласничке групе у основи не допуштају *е* у наставку, и у књижевном језику имају за наставак вокатива *у*, поред таквог познају овамо и наставак *о*: *мѿчко, ѿѿшко, шѿшко, кѿчко* (од *мачѿак, ѿѿѿѿак, шѿѿѿак, кучѿак*). И не само то, већ је овакав облик много чешћи, несумњиво зато што те именице с наставком *у* опет мењају облик тако да је њихово значење у питању; с малом разликом у акценту то су акузативи имена истих животиња, само женскога рода.

§ 122. И трећа је група именица мушког рода које уз *е* имају и наставак у:

ѿѿду (ѿѿду једѿан), нѿрѿду (чѿј нѿрѿду), али и: нѿрѿде, изрѿду и изрѿде, рѿду и рѿде, ѿорѿду и ѿорѿде, смрѿду и смрѿде, бѿѿзду (бѿѿзду једѿан), нѿду (зѿлудњи нѿду — у нарицању), кѿшу (ѿѿѿѿ кѿшу), галиѿшу и галиѿше, скѿшу и скѿше.

Интересантно је, уколико је необјашњиво, откуда наставак *у*. Све што се може закључити то је да се у свим тим примерима основа завршава денталима *д* и *ш*.

§ 123. Оба наставак имају и именице на *ар*:

ѿѿру и ѿѿре, ѿѿѿѿодару и ѿѿѿѿодаре, Цѿнѿѿру и Цѿнѿѿре, Шѿушњѿру и Шѿушњѿре, бѿквѿру и бѿквѿре, амбѿрѿ и ѿмбѿре, ѿаѿрѿ и ѿѿѿре (пада у очи различан акценат), *дѿру* и *ѿѿѿѿре*, *кѿлендѿру* и *кѿлендѿре*;

а само наставак у све које се завршавају на: *ер* и *ѿјер*:

кѿру, ѿѿру, Пѿѿѿѿеру, фѿѿѿѿѿѿеру, лѿмѿѿѿѿѿѿеру, дѿѿѿѿѿѿѿѿеру, кѿмандѿѿѿѿѿѿеру.

§ 124. Именице женског рода на *a* знају за сва три наставка: *a*, *e* и *o*, али је распоред њихов на поједине групе тога типа нешто друкчији него у књижевном језику; *a* се, наиме, у једним случајевима раширило на штету оба остала наставка, а *e* је опет у другим потисло глас *o*.

За знатан део именица ове врсте и овамо *o* остаје наставак за вокатив. Изузетак чине особна имена, а с њима и заједничке именице што значе сродство, занимање или звање, и све именице на *-шца*.

§ 125. Различно од књижевног језика и млађих дијалеката двосложне именице, с наглашеним крајњим слогом номинатива у вокативу имају наставак *e*:

Māre, Māce, Mīke, Sīāne, Māше, Rūже, Sīāke, Jōke, Sīōје, Dōbre, Цūје, Њāke, Jōве, Jōke, Dāre, Gōrде, Ђūke, Pāke, Cāве, Pēшре, Māце, Kōсе, Dрāге, Dāре, Dōре итд.

Од свих овога типа и с наставком *o* употребљавају се једино: *Plāно* (од *Plānā*) *Jēло* (од *Jēlā*) и *Jāно* (од *Jānā*).

§ 126. Сва остала особна имена, без обзира на акценат и и број слогова имају вокатив једнак номинативу.

Не само:

Rūжа, Mīшна, Sēкна, Ђūrђа, Mīкна, Sīāкна, Mилēна, Mирūна, Mирūша, Mилūша, Велīка, Верūша, Госīāва, Dārка, Илīнка, Sīāнка, Sīанūша, Mīлосава, Гордāна, Jāгода, —

како је уопште у нашем језику, него и:

Dь^аница, Mīлица, Jьубица, Сēкица, Mārица, Jāница, Jēкица, Sīāница, Dрāица, Māкица, Cāвица, Kāшница, Dдбрица,

где је у књижевном језику наставак *e*. У овој особини види се тежња за изједначавањем вокатива с номинативом. Циљ такве тежње удослеђен је у говорима најстарије Црне Горе, а само једним незнатним делом и у нашем. У зетскоподгоричкој грани код претставника са западноцрногорским говорним особинама, једнака су оба независна падежа и код именица типа *Mārā*. Према једнакости тих двају падежа код свих осталих именица без разлике рода (испореди и мушка имена типа *Bōжд*, *Pērđ*) — а пошто је већ према вокативу превлачен акценат у номинативу (о том опширно у делу о акценту) — номинатив је, кад је реч о именицама женског рода, могао примити наставак вокатива и у свему се с њим изједначити, У Подгорици, Зети и Љешкопољу породице досељене из које било од староцрногорских нахија и номинатив

завршавају наставком *e*. Од ових су гдекад то примили и остали становници, те се онамо врло често сретамо са номинативима :

Анђе, Маре, Каџе, Јоке, Јове, Сџане, Маше, Мале, Рџже, Сџаке, Јоке, Сџоје, Дobre, Њаке, Даре, Бџке, Горде, Раке, Саве, а и: Плане, Јеле, Јане.

На питање откуда *e* у вокативу није тешко одговорити да је ту очуван остатак наставка меких основа, које су га, ушавши међу тврде, у дијалектима већином изгубиле. Ипак, у нашем случају овај наставак није везан за овакав или онакав консонант испред њега, већ за целу једну категорију, овде специјално за групу хипокористичких¹⁾ двосложних имена женскога рода с кратким нагласком на крају. Наставак именица: *Анђа, Сеја, Паја, Сења, Марја, Мица*, — пренео се, дакле, и везао за све остале на тврди сугласник, ако су само имале са овима исти број слогова и исти распоред квантитета и акцента.

§ 127. Тежња за изједначавањем независних падежа именица типа на *a* није се ограничила искључиво на особна имена. С ових се раширила на заједничке именице што значе сродство и звање, свакако зато што се оне најчешће употребљавају уз особне именице. И кад су употребљене засебно, као кад дођу уз особне, ове именице у вокативу једнине имају наставак *a* :

Баба (баба Марија), кума (кума Видосава), вђвода (вђвода Илија), владица, судија, самарџија, буљубаша, ага, идша и, — ако их има још таквих.

§ 128. Именице што значе сродство, припадале променом овој или првој врсти, кад дођу заједно с особним непроменљиве су у васојев. грани ових говора :

Од баба Марџе, кума Сџанкџе, шеџка Милџи, сџрина Јани, ујна Плани, кума Велику, баба Драгу, шеџка Милџу, с кума Ђурџом, с шеџка Раџом, џо кума Миџосави, од сџрико Миџа, (отсуство њихова акцента врло је разумљиво и сасвим оправдано) у осталим гранама те именице су променљиве ма како биле употребљене :

из бабе Драгџе, код сџринџе Јелџне, искрај шеџкџе Марџе, ујни Сџџи, баби Јџки, куми Марџици, шеџку Планџу, сџрину Раџу, с бабом Цџџом, с ујном Сџанџом, џо шеџки Јџви, џо баби Јџвани, џо сџрику Илиџи.

¹⁾ Као и мушка тако се и ова имена дају на крштењу, а врло ретко одмила.

Понекад само, врло ретко, уз инструментал особних именица могу се непромењене чути и у осталим гранама :

с кума Сшђјђм, св^а сшрина Сшѐфђм, с шешка Госйђвом, с баба Милушом.

§ 129. Напоследку, од књижевног језика отступају и све двосложне именице на-ца тим што у вокативу немају наставак *о* већ, једнако вишесложним истога завршетка, наставак *е* :

кѳце, маце, шйце, злйце, клйце, —

исто као :

банйце, богорђдице, милоснице, пђкоснице, пђљанице, невв^аљд-лице, калѳђернице, учйшељнице, факиернице, калезнице, несрѐш-нице, ѳђволице и др.

§ 130. *Инструментал јединине.* Код појединаца је, каткад, наставак за овај падеж именица мушкога рода: *ем* место *ом*, иако се у основи налази тврд сугласник :

ндсем, клђсем, прѳшем, прђсем, шрнем, кђменем, грђбем, рђбем, сндѳем.

Ни један такав пример нисам забележио у Васојевићима, а имао сам прилике да сваки од наведених чујем, ређе или чешће, у свим осталим гранама. Сем прве набројене именице за множину много чешће употребљавају збирне именице него праве облике множине, и за мене је горњи инструментал резултат контаминације — основе речи и наставак збирних именица.

§ 131. Именице женскога рода на консонант знају за неколико наставака. Најчешћи је архаични, али још књижевни облик *с* наставаком *и* :

с шђм сшвђри, вишѐшком крви, свињском масти, с највишом радђшти, његђвом смрѐши, својђм чв^ашти, с шђм пђмѐши, с шак-вђм пђкосшти, с вѐликом жђлђшти, с онђм сшђросшти.

Нису ретки ни наставци именица мушкога рода: *ом* и *ем* :

крвљем, ређе: крвљђм, машћем и машћђм, нђћем и нђћђм, чв^ашћем и чв^ашћђм, смрћем и смрћђм, најђшћем и најђшћђм, радђшћем и радђшћђм, сђљем итд.

А познат је у употреби и наставак *ју* :

крвљу, машћу, чв^ашћу, нђћу, сђљу, смрћу, с радђшћу, жђлошћу, пђкошћу, с најђшћу.

§ 132. Услед једнакости више падежа, те услед једнакости инструментала на *и* с генитивом и дативом — дешава се и обрнут случај да се ова два падежа изједначе с инструменталом на-ју, узимајући тај наставак :

шенуо с *п̄а̄мећу*, боји се *с̄мр̄ћу*, моје ми *ч̄в̄шћу*, погинућеш с такве *п̄а̄кошћу*, од велике *ж̄а̄лошћу*, не могу се откупит од *на̄п̄а̄шћу*, благо твојој *п̄а̄мећу* итд.

§ 133. *Номинатив једине*. У овом падежу именице м. р., као и у књижевном језику нашем према неколиким старим наставцима имају једино наставак *и* (*-еви*, *-ови*). Изузетак чини колективна именица *љ̄ӯћи*; у њој се сачувао наставак *је* (наставак *і* основа) који је врло обичан у говорима штокавским старијег и најстаријег типа (средњоштокавским и староштокавским). Али облик *љ̄ӯћи* није, као што видимо, сачуван неизмењен, онакав какав је био, с наставком *је*. Раније тај је облик гласио *љ̄ӯће*; дакле, посве онако како гласи данашњи облик акузатива, према номинативу *на-и* (испор. *з̄уби* — *з̄убе*) који је, сасвим разумљиво, према свим осталим случајевима, у овоме усамљеном — заменио наставак *е*.

§ 134. У васојевићкој грани ових говора, као уосталом у многим дијалектима нашег језика, сачувао се у називима места скамењен некадашњи наставак ном. множ. конзонантских основа м. рода типа *камене*. Овај се наставак везао за имена свих места насеља која се налази југозападно од Андријевице између Комова и Зелетина: *Бџиће*, *Кош̄ӯшиће*, *Бојд̄виће*, *Ђулиће*, *Цецуне*, *Коњуве*, — за нека јужно од Гусиња, у насељу Вусању: *Гѣране*, *Госд̄виће*, *Ђ̄умбаљиће*. А то су сва географска имена овога типа у целој тој области. Изузев *Маршиновића* код Гусиња, ниједно нема књижевни наставак. Међутим, у осталим гранама називи ове врсте имају само наставак *и*: *Бр̄а̄шножићи*, *Пе̄ш̄р̄д̄вићи*, *Ђ̄урковићи*, *До-љ̄ани*, *М̄а̄шагужи*, *Гор̄ӣчани*.

§ 135. *Уметак-ов (-ев)* испред наставка за облик множине нешто је чешћи него у књижевном језику, што је, бар за више-сложне речи, једна од архаичнијих црта:

ђ̄а̄кови, *г̄авранови*, *г̄д̄лубови*, *г̄д̄будови*, *в̄ӯкови*, *с̄ш̄р̄ӯкови*, *к̄д̄чеви*, *с̄ш̄ӯйчеви*, *з̄н̄а̄кови*, *с̄ш̄д̄р̄чеви*, *ј̄д̄р̄чеви*, *з̄ӯбови*, *ш̄ӣљ̄кови* тамо је обичније него: *ђ̄а̄ци*, *г̄авр̄ани*, *г̄д̄луби*, *г̄д̄буди* итд.

§ 136. *Генитив и локатив множине*. Од XV века углавном, од губљења двојине као синтаксичке категорије, под њеним утицајем настале су промене појединих облика множине. Те су промене обухватиле све косе падеже сем акузатива и састоје се или у прихватању наставака двојине или у простом изједначавању падежа множине, а понекад и у једној и у другој особини. Споменици и дијалекти дају нам јасну слику кроз какве је све фазе прошао наш језик од доондашњег па до данашњег његова стања. Утицај

Облика множине био је од пресудног значаја у књижевном језику за датив и инструментал множине. Са заједничким обликом за та два падежа изједначио се и локатив, али не у многим дијалектима, — не ни у овоме о којем говоримо. Локатив множине једнак је у њему са генитивом, свакако стога што су та два падежа имала исти облик за двојину, а без сумње је њихову једначењу и код именица помогла једнакост заменичких облика њихових. Управо, ту и немамо једначење генитива и локатива, већ контаминацију облика генитива који се, после губљења његова наставка, изједначио са основном именице, — и старог наставка локатива множине.

§ 137. Све именице, сем групе женског рода без наставка у ном. јед., у ген. множине имају наставак *ѣ*. То *-ѣ* је, по мишљењу проф. А. Белића и по моме мишљењу, вокални део наставка за локатив *-ѣхъ, -ѣхъ* старих *-ї, -й* и консонантских основа (типови: *сынѣ, пѣтѣ, вѣѣма, камѣ, мати*) који се, изузимајући изузету групу, раширио на све остале промене:

зубѣ, кѣнѣ, вѣлѣвѣ, јѣлѣнѣ, лѣвѣвѣ, ѣвѣвѣ, дрѣѣвѣ. кнѣ-жѣвѣ, кмѣшѣвѣ, двѣрѣвѣ, смѣшѣвѣ, пѣшѣвѣ, цѣрѣвѣ, гѣсѣвѣ, сѣлѣ, пѣлѣ, пѣрѣ, дрѣвѣ, кѣлѣнѣ, ѣсѣшѣжѣ, вѣшѣнѣ, звѣнѣ, шѣлѣмѣнѣ, пѣлѣмѣнѣ, вѣлѣмѣнѣ, жѣнѣ, лѣвѣ, бѣбѣ, вѣлѣ, сѣзѣ, шѣрѣнѣ, шѣрѣлѣ, шѣмѣнѣ, шѣшѣкѣ, нѣднѣцѣ, —

у истини су генитиви, — то нам сведочи квантитет претпоследњег слога, — али са наставком лок. множине. Претпоставка Решетарова, да је овај наставак вокализован стари наставак генитива множине, неоснована је, јер је апсолутно немогуће да се полугласник сачува у позицији у којој се, као некадашњи наставак ген. множ., налазио. Што претставници који у свом изговору немају полугласника (Зета) у наставку ген. множ. место њега изговарају *a*, може се двојачко тумачити. Прво, то *a* може бити гласовног, а не морфолошког карактера, а друго, исто је толико вероватно да је ово *a* оног порекла којег је и у књижевном језику. Ако је ово друго тачно, онда говори зетске равнице са осталима са којима су груписани нису у основи исти. Ова особина и вокализовање полугласника у одређени вокал *a* говоре за претпоставку, да је оно становништво које ми данас сматрамо као староседеоце дошло у Зету са југоисточне стране и населило се у њој пре XV века. Детаљнија проучавања ово ће несумњиво утврдити.

Да је ово, уистини, наставак лок. множ. даје нам јасан доказ део ових говора и западноцрногорски говори који су, чувајући у из-

говору сугласник *x*, у потпуности сачували некадашњи наставак лок. множ. *-i-*, *-ǐ-* и консонантских основа (испор.: *с̄ӣн̄д̄в̄в̄^ах*, *ǐ̄ӯш̄д̄в̄в̄^ах*, *м̄а̄ј̄ѣ̄^ак̄ѣ̄^ах*, *бр̄ѣ̄м̄ѣ̄н̄ѣ̄^ах* зетскоподгоричких досељеника из западне Црне Горе). По извесним претпоставкама¹⁾ *x* се овде могло развити аналогично према придевском наставку *-их* (*ц̄ӣѣх*). Уколико је то само по себи, вероватно утолико облици генитива на *и*: *људ̄и*, *с̄т̄в̄ар̄и*, *ноћ̄и*, *нај̄д̄с̄т̄и*, *гос̄т̄и*, *џр̄с̄и*, итд. наводе на сумњу. Оно претставника у грани зетскоподгор. који иначе чувају сугласник *x* у ген. множ. ових именица — тај глас врло ретко изговарају. Именице ове врсте имале су свој наставак у ген. множ.: за тај наставак тек могао се овај сугласник везати аналогично по угледу на остале групе именица, а и по угледу на остале придеве и заменице. Међутим, кад би горње мишљење било тачно, изговор сугл. *x* морао би бити доследнији у овом него у осталих типова именица, јер су оне баш наставком тога облика најсличније придевима.

§ 138. Стари облик ген. множ. без наставка тамо се у обичном говору не употребљава; *двадес̄ӣуш̄*, *шридес̄ӣуш̄*, *с̄т̄д̄ӣуш̄* и сл., као и *јед̄ѣ̄н̄ӣуш̄* прилошки су, окамењени облици, па се не могу узети у обзир иако у себи садрже уз прост број стари облик ген. множ. Али има један сасвим усамљен случај сачуваног тог облика и то у називу једног места. Уместо да се каже: *М̄ӣј̄е̄љи* *Мр̄к̄ѣ̄^а* поред *М̄ӣј̄е̄љи* *Мр̄џ̄ке* у целој околној области која за то место зна говори се: *М̄ӣј̄е̄љи* *Мр̄к̄*. Овај случај интересантан је својом усамљеношћу и синтаксички, јер нема ни једног више случаја исказивања припадности генитивом у изразима ове врсте.

§ 139. Облик генитива множине са старим наставком истог облика сачувале су доследно именице женскога рода чији се номинатив једнине завршава консонантом:

с̄т̄в̄ар̄и, *рӣѣ̄чи*, *ноћ̄и*, *радос̄т̄и*, *жалос̄т̄и*, *кр̄ви*, *џа̄ир̄џ̄и*, *с̄т̄р̄ви*, *вл̄ас̄т̄и* итд.

Недоследно неке именице мушкога рода:

љӯђ̄и, *џ̄ӯш̄и*, *м̄љес̄е̄ци*, *с̄д̄ш̄и*, *секунд̄и*, *минут̄и*, *р̄ас̄т̄е̄л̄џ̄и*, *к̄д̄рач̄а̄ј̄и*, *з̄а̄ђ̄е̄л̄џ̄и*, *д̄бр̄ш̄л̄џ̄и*, *џр̄с̄т̄и*, *гос̄т̄и*, *д̄ш̄р̄д̄ви*, *бр̄ав̄и*, *мр̄ав̄и*, *цр̄в̄и*, *рук̄ав̄и*.

Недоследно кажем, јер једино именица *љӯђ̄и* не познаје другог сем тог облика. Све остале уз овај имају и обичан ген. множине на-*ѣ̄*:

џ̄ӯш̄ѣ̄^а, *м̄љес̄е̄ц̄ѣ̄^а*, *с̄д̄ш̄ѣ̄^а*, *минут̄ѣ̄^а*, *секунд̄ѣ̄^а*, *р̄ас̄т̄е̄л̄џ̄ѣ̄^а*, *к̄д̄рач̄а̄ј̄ѣ̄^а*, *з̄а̄ђ̄е̄л̄џ̄ѣ̄^а*, *д̄бр̄ш̄л̄џ̄ѣ̄^а*, *џр̄с̄т̄ѣ̄^а* (при друкчијем наставку друкчији и акценат), *д̄ш̄р̄д̄в̄ѣ̄^а*, *бр̄ѣ̄в̄ѣ̄^а*, *мр̄ѣ̄в̄ѣ̄^а*, *цр̄ѣ̄в̄ѣ̄^а*, *рук̄ѣ̄в̄ѣ̄^а*, —

¹⁾ Д. Вушовић, Прилози проучавању Његошева језика, § 85.

и то готово једино с овим наставком претставници свих осталих грана сем зетскоподгоричке. У њој пак, генитиве на-и, и само њих, у наведеним случајевима употребљавају муслимани, а од ових их је, поприлици, примило и православно становништво у толикој мери да су код њега подједнако чести са генитивима на-а. Вероватно је да су ти облици раније били многобројнији, а да су се до данас сачували у свега неколико примера и најдоследније код подгоричких муслимана. Ако би се хтело утврдити неко правило, може се рећи да наставак и у генитиву множине од именица мушкога рода имају пре свега неке од оних које су припадале основама на *i* [*иџш*, *гџс(ш)*, *иџс(ш)*], затим именице што означавају временску меру (*мљѝсец*, *сѝш*, *минџш*, *секџнш*) и, најзад, биле ког значења и порекла, именице које се у номинативу једнине завршавају на-в и ај (*брѝв*, *мрѝв*, *црѝв*, *рукѝв*, *зѝвѝжљѝј*, *рѝсѝегљѝј*, *кѝрѝчѝј*).

§ 140. Мање доследно, а приближно по истој територијалној пропорцији, — опет најчешће код муслимана место полугласника, управо место *a* у ген. множине, чује се наставак *и* и код именица женскога рода на *a*. Овај облик употребљава се и на целој територији простирања источноцрногорских говора, али само ако хоће, било речи у генитиву било целом изразу, да се да мало шаљив тон, — дакле у детериоративном значењу:

војскѝ, *мљ^aскѝ* (кољико је мљ^aски ту?, *брѝздѝ* (џзора неколико брѝзди па џстави), *смѝш^нѝ* (без вѝљиј^a смѝт^нѝ), *слѝмкѝ* пешес слѝмки на пут), *шџжбѝ* (има џ суд двадѝс тџжби на њѝга), *свѝдбѝ* (бѝјо сѝм на неколико свѝдби), *лѝђѝ* (сѝ^eстане се по сто лѝђи у једнџ луку).

Овај иначе редак наставак за категорију именица женског рода с наставком *a* у ном. једнине условљавају пре свега групе сугласника у основи, — скоро свим наведеним примерима основа се завршава неком групом сугласника.

§ 141. Источноцрногорски припада групи дијалеката који место лок. множ. употребљавају генитив; облик локатива непознат је на целој територији простирања нашег дијалекта. У тој особини, и још неким другим, види се блиска сродност с дијалектима пећкоресавским, а та нам дијалекатска сродност говори да се гро црногорског живља пред турском најездом повлачио из источних крајева и населио област у којој и данас живи, и у којој је опет било померања из једног насеља у друго. Но, за извођење самих закључака биће потребна детаљнија испитивања на обема странама, а ја се враћам на оно што је позитивно

утврђено. Контаминovan облик ген. с каквим смо се упознали у §§ 136 и 137 једини је облик који се употребљава у служби лок. множине:

*по зубѣ^а, по кршѣ^а, по њушѣ^а, по смешѣ^а, по брѣ^а, по
дбразѣ^а, по ѡршѣ^а, по брдѣ^а, по сѣлѣ^а, по ѡдѣ^а, по дрѣ^а, по
кдѣ^а, по лѣшѣ^а, по грѣ^а, по сѣрѣ^а, по шѣ^а, по гдѣ^а,
по њѣ^а, по бѣшѣ^а, по сѣшѣ^а, по кдѣ^а; о ѡрдѣ^а, о дѣ^а,
о клѣ^а, о врѣ^а, о крѣ^а, о грѣ^а, о рѣ^а, о бѣ^а (од
самара), ѡри дрѣ^а кдѣ^а ѡри камѣ^а, ѡри сѣ^а, ѡри
врѣ^а, ѡри кдѣ^а, ѡри дрѣ^а, ѡри кдѣ^а, ѡри
сѣ^а, ѡри кдѣ^а;*

а где је *x* сачувано:

*по брдѣ^аx, по њѣ^аx, по кдѣ^аx, по камѣ^аx, по лѣшѣ^аx,
по кѣ^аx, о ѡрдѣ^аx, о грѣ^аx, ѡри сѣ^аx, ѡри јѣ^аx.*

§ 142. Напоменуто је напред, а понављам и овде, наставак старих основа на *i* и *й* и консонантских основа како се из наведених примера види, потиснуо је наставак локатива свих осталих типова именица. Најмногобројније од именица које су некад имале тај наставак, а то су именице женског рода без наставка у ном. јединине, — нису облику (генитиву) који се у служби лок. мн. употребљава наметнуле наставак старог локатива. И поред тога што су све остале категорије именица за ген. мн. узеле тај наставак — ове и у служби генитива и у служби локатива множине употребљавају генитив са његовим наставком:

*по сѣ^а, по рѣ^а, по зѣ^а, по ѡ^а, по гдѣ^а, по ѡ^а,
ѡри сѣ^а, ѡри ѡ^а, ѡри рѣ^а.*

§ 143. Оно неколико именица које су сачувале облике некадашње двојине подједнако их често употребљавају за генитив и за локатив множине: *рѣ^а* и *ндѣ^а* је обичније него: *рѣ^а* и *ндѣ^а*, а тако исто и: *ѡри рѣ^а* *ѡри ндѣ^а*, него: *ѡри рѣ^а*, *ѡри ндѣ^а*. Обрнуто томе, чешће се каже: *ѡ^а, ушѣ^а, ѡ^а* (у ген.), него: *ѡ^ају, ушѣ^ају, ѡ^ају*, па чешће и *ѡ^а, по ушѣ^а, по ѡ^а*, *по гдѣ^а, по ѡ^а* него: *ѡ^ају, по ушѣ^ају, по ѡ^ају, по ѡ^ају*, — а познати су и обични у употреби свуда и једни и други облици.

§ 144. *Дѣ^а* и *инструментал* множине. Врло ретко, и то као утицај са стране, поред наставака — *ма, ама*, јавља се у дат. и инстр. множ. још и наставак *ма*. Облици:

*љѣ^а, зѣ^а, кѣ^а, сѣ^а, рѣ^а, камѣ^а, јѣ^а,
мѣ^а, јѣ^а, шѣ^а, ѡ^а, ѡ^а, ѡ^а (најчешће
код збирних именица на -ад)—*

сретају се највише у Пиперима, као бјелопавлички утицај ширих размера. Ако сам и један пример таквог датива или инструментала чуо у којој другој грани, увек је то било од неке бјелопавличке одиве, њене деце, или у каквој породици бјелопавличког порекла ¹⁾

§ 145. Повећи број именица може имати двојаку промену, па према томе бити и двојаког рода. Такве су најчешће именице некадашњих основа на *ī* мушкога рода које су примиле промену осталих именица свога рода, али су при том задржале који облик старе своје промене. И у облицима те некадашње промене оне се осећају потпуно именицама женскога рода:

īđđzdrāv-īđđzdrāva и *īđđzdrāvi* (прими *īskrenī pōzdrav* и *īskrenu īđđzdrāv*), *īlād-īlādi* и *īlāda*, *nīš-nīša* и *nīši*, *īđđān-īđđāni* и *īđđāna*, *vāroš-vāroši* и *vāroša*, *đđbiš-đđbiši* и *đđbiša*, *rūkovēš-rūkovēši* и *rūkovēša*, *īđđnōk-īđđnōki* и *īđđnōka*, *drdb-drdba* и *drdbi*, *korīc-korīci* и *korīciša*, *đđba²⁾-đđba* и *đđbi* (први је облик чешћи и обичнији од другога).

Као ове је и именица *rāš*; поред *rāš-rāša* каже се и *rāš-rāši* (прдшлѣ *rāši*, првѣ *rāši*, балкѣнске *rāši*). Задржавши промену именица женског рода на консонант, она се, као остале у тој промени, и осећа именицом женског рода. Од осталих сам је одвојио зато што она познаје и облике треће промене: ген. једнине *rāšē* као *женѣ*. Није то тешко разумети. Кад се већ у једној промени осећа именицом женског рода, а има речи тога рода с двојаком променом (испореди *māšer — māšeri* и *māšerē, kšēr — kšeri* и *kšerē*), могла је и именица *rāš* добити ту њихову особину.

§ 146. Неколико двосложних именица типа *kāmen* једва да знају за такав облик номинатива једнине. У употреби су без слога *ен*, као једносложне речи:

kām, krēm, ĩrēm, īlām, ĩrām, ĩrūm.

Kāmi је стари облик консонантских основа мушкога рода (испореди старосл. *камъ*). Такав се облик овамо сачувао до данашњега дана и употребљава се углавном прилошки, у значењу *слабо*:

Kāmi што разумије, *Kāmi* је што *рађијо*. *Kāmi* је *ручѣ*. *Kāmi* се *помѣгѣ*. *Kāmi* му 'е боље. *Kāmi* се *опорѣвио* *Kāmi* да му 'е (зло да му је);

¹⁾ У Горњим Селима близу Берана забележио сам од једног старца и од једне девојке из братства Пешића, које се, и по причању истога старца, овамо доселило из Бјелопавлића пре више од сто педесет година: *кѣња, јањадама, мѣмчадама*.

²⁾ Та је именица овамо променљива.

затим у проклињању, са значењем именице :

Кѧми те тукѧ. *Кѧми* му главу разбѧјо. *Кѧми* му у вилице.

Кѧми ти ѱ дом. *Кѧми* ти Бѧг да. *Кѧми* ти срѧћи,

а и иначе :

Ту је једеѧн вѧлики *кѧми*. Бачио је *кѧми* ѱ воду.

Према номинативу *кѧми* образован је генитив *кѧма*, облик који се из народне употребе изгубио, а преко оваквог генитива добивен је опет номинатив *кѧм*. У том облику, поред номинатива, ова је именица позната још и у акузативу. За остале падеже основа је *кѧмен* : *кѧмена* — *кѧмену* — *кѧменом* — *ѧри кѧмену* (и *ѧри кѧмену*). Других пет именица све падеже граде додавањем наставка за облик на номинатив једнине: *ѧлѧм-а*, *ѧлѧм-у*, *ѧлѧм-ом*, *ѧри ѧлам-у*; *ѧрѧм* — *ѧрѧма*, *ѧрѧм* — *ѧрѧма*.

§ 147. Известан број имена места женскога рода, најчешће оних која се свршавају на *на*, имају придевску промену :

Лознѧ — *Лознѧј*, *Фѧндена* — *Фѧнденој*, *Сѧѧјена* — *Сѧѧјеној*, *Блѧзна* — *Блѧзној*, *Рѧсна* — *Рѧсној*, *Сѧѧеска* — *Сѧѧаској*, *Дрѧзна* — *Дрѧзној*. *Велѧка* — *Велѧкој*.

Ту су особину првобитно имале само именице које су постале од готова придевског облика (испор. са *млѧда*), па се с њих пренела и на друге које су им ма по чему могле бити сличне.

Заменице

§ 142. *Личне заменице*. Однос пуних и безакцентних облика заменичких је као у књижевном језику. Одлика источноцрногорских говора је у томе што су сачували енклитичне облике онакве какви су били у старом језику нашем.

Краћи облици за датив множине 1 и 2 лица гласе *ни* и *ви* (старо *нѧ* и *вѧ*).

Оѧеши *ни* писѧт? Донѧси *ни* винѧ. Рѧкла *ни* је. Запрѧтетѧјо *ни* је отѧѧц. Опрѧвила *ни* је тѧтка. Спѧзили су *ни* се. Не пѧда *ни* нѧм (на ум). Зѧшто *ни* не послѧсте? Поручѧће *ни*. Зар *ви* нијесѧ кѧзѧли? Је ли *ви* се што родѧло? Забрѧњено *ви* је да идѧтѧ. Кѧко *ви* се живѧ? Лѧѧко *ви* је. Фѧлѧ *ви* нѧ чѧс. Кѧко су *ви* ѧѧца? Штѧ *ви* стѧри чинѧ? Оѧе ли *ви* што дѧт? Грѧвотѧ *ви* је. Срамотѧ *ви* је ит.д. — *нам* и *вам* нико не употребѧва. *нѧ* и *вѧ* су били енклитични облици и за акузатив множине, али се у овом падежу нису такви сачували (мислим с изменом *ѧ* у *и*). Због сличности с неакцентатским облицима једнине — *ме* и *ѧе* с једне стране, а по угледу на именице мушког и женског

рода, с друге стране (испореди наставка за акузатив множине оба рода, без именица ж. р. које немају наставка у номинативу једнине); дакле, аналогично ти су се облици променили у *не* и *ве*.

Јеси ли *не* видио? Зар *не* нијесте пџзнали? Звџали су *не*. Прошџа *нџ* код чџсмџ. Псџвџа *нџ*. Нијесу *не* чули. Јџсте ли *не* мџдџго чџкали. Кџад *нџ* стџгџа? Чџм *не* опџзише почџшџ да гаџу. Прџтече *не*. Зџустави *не* тџамџан ту. Поздрџвили су *ве*. Чџкали смо *ве* два сџта. Бџг *ве* убџјо. Јесу ли *ве* лџјџпо дочџкали. Звџа *вџ* да дџђете. Исрамотџће *ве* кџад *ве* види. Знџамџ *ве* лџјџпо. Зџр *ве* није срамотџ? Ако *ве* опџзџ позобџће *ве*. А џкле да *ве* нџђу кџад *ве* не траџе)

Исто тако, енклитични облици датива једнине *ми* и *џи*, у којима се *и* осеђа као заменички наставак падежа за намену, помогли су да се *ни* и *ви* вежу само за датив и остану као једини његови енклитични облици.

§ 149. Новији енклитични облик за акузатив једнине личне заменице 3 лица женског рода, који гласи *је*, апсолутно је непознат, а доследно се у тој служби чува облик *ју* (опет стари акузатив *џ*).

Јеси ли *ју* виђџ? Поздрџви *ју*. Остџви *ју*. Познајџте ли *ју*, ви? Зџр ви *ју* нијесу кџзџали? Дџвно су *ју* џдџали. Те добрџ су *ју* удомџли. Заборџвили сте *ју*. Ако *ју* видиш рџци јој да дџђџ. Нџђемо *ју* више чџкат. Нџте *ју* примџт. Остџви *ју* нџ то мџџсто. Сџно ли *ју* џстуче. Замџакнџђу *ју*.

Генитив упитне и зависноупитне заменице *џџо*, и свих с њом сложених, гласи *чџса*.

Од *чџса* те стрџ? Од *чџса* сте то направџли? *Чџса* ће те сигурџ за ручџак? Нигџе *нијџеса* нџма. *Нијџеса* ни нијесу дџли. Направџ га од *нџџеса* па од *џеса* билџ. *Свџџеса* џмау у кџђу. Кџад је дџста *свџџеса*.

Старо *чџсо* је, као све заменице, по угледу на именички завршетак генитива једнине крајње *о* заменило вокалом *а*, те се данашњи облик тамо од старог облика само тим разликује.

§ 150. Није такав случај и са акценатским облицима датива и локатива једнине првог, другог и сваког лица. У *мџне*, *џџбе*, *сџбе* — како код свих претставника гласе дужи облици двају падежа — немамо сачуване старе облике *мџнџ*, *џџбџ себџ*. Ако би се то и могло закључити по стању ствари у екавским дијалектима нашим, пеђкоресавском, на пр., у којем је и гласовним путем морало дођи до таквих облика, источноцрногорски су баш ти

који искључују могућност да је *e* у овом положају добивено фонетским путем. Али, по моме мишљењу, толико ово неће бити ни морфолошка црта. Узрок оваком наставку ваља тражити међу синтаксичким особинама; и тамо ће о њему бити речи, а овде да наведемо још неколико примера:

Дошли су *k мёне*. Научијо съем га да се *шёбе* обрати. *Мёне* су послали од куће неке *паре*. Шилу ли *шёбе* што? Вйше вoлим *сёбе* (да дам) но *шёбе*. Ако дође *k шёбе*, поздрави ју. Што не желйш *сёбе* не пожелй ни *мёне*. Сам *сёбе* је врат сломйю. *Мёне* су дaли, а нјесу *тёбе*. *Тёбе* те грдно замљерит. По *шёбе* све прашйна, а по *мёне* никакве длачице. Ймаши при *сёбе* коју *пару*? Нйје ми се при *мёне* нагнало ни солта.

§ 151. *Придевске заменице*. Присвојна заменица 3 лица која означава припадништво женскоме роду у кучкобратоножићкој грани не гласи само *њезин*, већ и *њoјзин*.

њoјзин брaт, *њoјзин* отѣ^ац, *њoјзин* кум, *њoјзина* срёћа, *њoјзина* врёћа, *њoјзина* тётка, *њoјзина* глава, *њoјзино* лицё, *њoјзино* имaњё, *њoјзини* рoђаци, *њoјзини* свaтови, *њoјзине* другарйце, *њoјзине* aљйне, *њoјзине* чарaпе, *њoјзине* oчи, *њoјзина* ёца. Али се она тамо не употребљава само у датом облику, већ и без партикуле *зи*. Тада у основи никада нема датив, него генитив заменице *она*; нигде нисам чуо *њoјн*, а *њен* се врло често говори. У осталим гранама — изузимајући зетскоподгоричку, у којој се, поред *њен* и *њезин*, понекад чује и *њoјзин*, — у употреби је углавном *њен*. Као мало необичан налазимо у Пиперима и Васојевићима, али врло ретко, и облик *њезин*; облика *њoјзин* нема.

Ово је једина променљива реч с којом се партикула *зи* толико срасла да се осећа као део основе и да се на њу додају наставци за поједине падеже. Придевски наставак за припадање, у овом случају *н*, с партикулом *зи* испред себе, додаје се на генитив личне заменице. Ипак није тешко разумети откуда у нашем случају датив у основи. Предмет или лице коме нешто припада може стајати у овом падежу исто онако као у генитиву; код личних заменица — само у њему, генитиву (испореди: Мйрко је *њoј* брaт. Онo је *мёне* (датив) зет. Што је он *вaма*? То су *њёму* рoђаци — и тако увек), а конструкција реченице с посесивним генитивом самосталних заменица је немогућа. Не употребљавају се, истина, али претставницима целог источноцрногорског дијалекта не би биле далеко од осећања реченице типа: *Ћoј oшѣ^а ёе ше йомoј*. И сасвим је разумљиво што су се наставци за припадање могли додати једном

облику који већ сам за себе значи то исто. Пре би се због тога могло поставити питање, зашто се и на слободни датив, без партикуле, не додаје посесивни наставак.

§ 152. Показне заменице мушког рода у номинативу једнине — знатно се разликују од књижевних облика; једино у васојевићкој грани има неког јединства, а у свима осталим 2 лице се јавља у једном, а 1 и 3 у другом облику. Дакле, за већину ових говора облици су за 1 и 3 лице — *ови* и *они*:

ови опѣ^ань^к, *ови* ђавољѣи зуб, *ови* дуг, *ови* пѣ^ас, *ови* момѣ^ак, *ови* самар, *ови* товар, *ови* ђетѣић, *ови* кам, *они* вал, *ови* нараѣ^к, *они* сиромѣ (х), *они* бѣгал, *они* крш, *они* јарѣ^ам, *они* раник, *ови* косијер, *они* прс, *они* рѣѣак, *они* зарѣз, *они* пријѣ^атель, *они* зѣц, —

а за друго *шѣ^а* :

шѣ^а кѣкот, *шѣ^а* стрѣц, *шѣ^а* зѣт, *шѣ^а* пѣп, *шѣ^а* кум, *шѣ^а* вѣ, *шѣ^а* овѣн, *шѣ^а* лѣс, *шѣ^а* стѣг, *шѣ^а* рѣг, *шѣ^а* дрѣјен, *шѣ^а* јѣвор, *шѣ^а* ступѣ^ац, *шѣ^а* прѣстен итд.

Разлика је ова пореклом из ранијег доба развитка нашег језика. Заменица *ѣнѣ* била је и лична и показна. Угледањем на *шѣ*, добијено је и *онѣ*. На тај начин су од једног постала оба облика; *ѣнѣ* је остало као облик за 3 лице личне заменице, а за *онѣ* се везало показно значење. Како се овим заменицама врло рано почела додати речца *и* — *онѣ* + *и* дало је *они*. То исто важи и за *ови*. За облик 2 лица постоје различне могућности: или му се партикула *и* није ни додавала или је као у многим случајевима, нашем језику познатим, и додавана, па поново отпала. По акценту и квантитету дало би се и нешто треће закључити, да се, наиме, извршило сажимање *шѣ* + *и* у *шѣ^а*, иако разнородност природе вокала *ѣ* и *и* не допушта асимилацију. С обзиром на то, а према стању ствари у гранама зетскоподгоричкој, кучкобратоножићкој и пиперској, дужина вокалног елемента може се тумачити и угледањем на 1 и 3 лице. У васојевићком, међутим, где је сложени део облика за сва три лица доследно исти: *овѣ^а*, *онѣ^а* као год и *шѣ^а* — дужину вокалног елемента од свега претпостављеног можемо тумачити једино сажимањем.

§ 153. Облик номинатива множине потпуно је једнак с истим падежом једнине не само у 1 и 3, већ и у 2 лицу ове заменице. Као *шѣ^а* *ѣѣк*, каже се увек:

шѣ љуѣи, *шѣ^а* зуби, *шѣ^а* мајстори, *шѣ^а* аргѣти, *шѣ^а* обрѣзи, *шѣ^а* волѣви, *шѣ^а* шиљѣзи, *шѣ^а* јѣрѣви, *шѣ^а* ѣѣни, *шѣ^а* војниѣи, *шѣ^а* рѣ-

ђаци, *шб^а* пријатељи, *шб^а* путници, *шб^а* плдтови, *шб^а* трнови, *шб^а* камењи, *шб^а* прүтови, *шб^а* дүбови, *шб^а* стүпчеви, *шб^а* стдлови итд. Објашњење једнакости множине и једнине не треба тражити у каквим фонетским или морфолошким, а најмање синтаксичким особинама, већ у случајном изједначавању оба броја код 1 и 3 лица (испореди: *ови кдњ* и *ови кдњи*, *они вүк* и *они вүкови*). У ова два лица једнина се, преко малопре изложеног процеса, изједначила с множином. А угледањем на ту једнакост и у 2 лицу за множину се почео узимати облик једнине, који је прави облик множине сасвим истискао из употребе.

По томе што се налази у самој њој, не бисмо могли објаснити изједначење једнине и множине у васојевитској грани. И у њој се употребљавају облици једнине и за множину. Као *онб^а*, *шб^а*, *овб^а* *сшриц* говори се:

овб^а стрйчеви, *овб^а* љуђи, *овб^а* Бйјорци, *овб^а* Плављани, *овб^а* Цйгани, *овб^а* путници, *овб^а* пастири, *овб^а* ндкти, *шб^а* радови, *шб^а* послдвн, *шб^а* коломбдћи, *шб^а* јечмови, *шб^а* љдбови, *шб^а* ударци, *шб^а* пријеклди, *шб^а* камењи, *шб^а* врови, *онб^а* пријатељи, *онб^а* дужници, *онб^а* јунаци, *онб^а* глвари, *онб^а* кутуни, *онб^а* стдгови, *онб^а* бредгови, *онб^а* штдпови.

Претставници ове гране су могли ту особину примити из суседства са југозападне стране као готову, да облици показних заменица за номинатив оба броја буду једнаки, без обзира на услове при којима се до те једнакости долазило. Да су је примили из других говора, закључиће се и по чињеници што је само за 2 лице облик доследно исти, а за 1 и 3 употребљавају се, истина ретко — и прави облици множине — *ови* и *они*.

§ 154. Сви остали облици и једнине и множине слажу се потпуно с књижевним облицима.

Придеви

§ 155. Придеви познају оба вида, али облике њихове међусобно мешају и то знатно на штету неодређеног облика. Неодређени облик се употребљава доследно као самостални именски део предиката у реченици. У другој служби не долази кад значење његово захтева, а то значи да се одређеним обликом често казује и својство непознатих лица и предмета.

Пошдднн чдк то не би учинијо. *Невалддлн* комшија је највишд злд. *Ддбрдн* друг је милн но брдт. Остаће му *црндн* обрдз ддвн¹ек. *Ддбрдн* ћак свд научи. Спремили су ндк^ак^ав у купус кйсели.

§ 126. Независни падежи су, може се рећи, сасвим изгубили неодређене облике у народном говору. Генитив неодређеног облика једнога придева у мушком роду не само да личи него се донекле осећа као номинатив, а датив и локатив као акузатив женскога рода тога истог придева. И коси падежи се редовно замењују одређеним облицима, ако их само дотични придев има: Нйшта гџре од *злџга* врѣмена. У *нев^аљџлога* оца поквѣрена љџца. Да мог^а(х) накѣсѣт на *дџброга* кџња, џџа га купѣт. Од *кѣселџга* купѣса и *бѣјџлога* лѣка. Испод каквога *зелѣнога* дрвета. Нѣма грѣјања од *сѣвога* грања. Од каквога *дебѣлого* дрвета. Ни *лѣдоме* тѣци ни *пѣмѣшноме* штѣдѣ. Кѣ(д) се *пѣштѣноме* чџку обрнеш за сѣвљѣт даѣе ти га ѣко си му и нѣпознѣт. *Манѣшѣоме* исѣнѣ не вѣљѣ за злѣ нйшта узѣмѣт. *Пѣмѣшноме* старцу се нйшта не мѣже скрѣт ни кѣ^ад је слѣјеп. О *дебѣломе* дѣрѣку се слѣбодно обљѣси и над провалѣјѣом. Ако су и кѣзе не могу о *сѣвоме* грању ни о *пѣиломе* пѣ^ању.

§ 157. За придевима од којих су могућа оба облика повели су се косим падежима унеколико и други, присвојни придеви, на пр., који имају само један облик. Поред именске придеви на *-ов* и *-ин* имају и придевску промену; *Мѣркова сѣна* и *Мѣрковѣ сѣну* није мање обично него *Мѣркова сѣна* и *Мѣркову сѣну*. Свакојако се не употребљавају ређе:

мѣјчинога и *мѣјчиноме*, *сѣсѣринога* и *сѣсѣриноме*, *шѣшѣкинога* и *шѣшѣкиноме*, *бѣбинога* и *бѣбиноме*, *брѣшѣвога* и *брѣшѣвоме*, *сѣшѣчевога* и *сѣшѣчевоме*, *бѣбѣвога* и *бѣбѣвоме*, *вљѣдичинога* и *вљѣдичиноме*, *слѣгѣинога* и *слѣгѣиноме*, *ѣинога* и *ѣиноме*, *јѣнѣковога* и *јѣнѣковѣме*, *сѣѣнѣковога* и *сѣѣнѣковѣме*, *Пѣшѣровога* и *Пѣшѣровѣме*, *Бѣжѣвога* и *Бѣжѣвоме*, *Нѣкѣлинога* и *Нѣкѣлиноме*, *Тѣмѣновога* и *Тѣмѣновѣме*, —

него: *мѣјчина* и *мѣјчину*, *шѣшѣкина* и *шѣшѣкину*, *сѣсѣрина* и *сѣсѣрину*, *Бѣжѣва* и *Бѣжѣву*, *Нѣкѣлина* и *Нѣкѣлиноме* итд.

§ 158. Од дугих и краћих облика у независним падежима први су много чешћи. Ако поред датог придевског облика нема која друга реч исте промене (опет придев, број, или придевна заменица), јављају се искључиво дужи облици:

Пѣмѣшнога сѣна ѣма. Нйшта бѣље од *бѣгѣшѣга* прѣјѣ^атељѣ, Нѣма ту *дѣбрѣга* ѣетѣта. *Бѣјѣлѣга* лѣка. *Шѣренѣга* пасуљѣ. Найѣо се *дебѣлѣга* мѣса. Вѣше вѣлим код кѣѣе и *сѣвога* лѣба. Донѣси *шѣ^анѣкога* прѣѣа. Штѣ сѣ^ам се ужелѣјѣо *кѣселѣга* мли^ѣкѣа. Пд вѣ^аздѣн берѣ *жѣшѣга* цвѣјѣа. Нѣма *бѣљѣга* у чѣту. Не

дѡди љѣишега у вѣрош. Иди к *мѣлѡме* ђетѣту. Радѣ съ^ом и *црнѣме* ђаволу дѣт но тѣбе. Рѣци *будалѣсѣѡме* и рѣци нѣму свеједно 'е. Свѣ је остав'ѡ *нѣјстарѣѡме* сѣну. Да се свеѣа *рѡђенѡме* стрѣцу Клѣња се *гѡрему* од сѣбе. Оставѣ јѣ (х) при *Бѣјелѡме* Крѣшу. Оставѣ су при *Дѣбѣлѡме* Брѣјегу. О *сѣвѡме* бѡру съ^ом обљѣси'ѡ. О *зелѣнѡме* дубу итд.

А ако су по две речи исте промене једна до друге, онда се, по-каткад, обичније друга по реду, чује и у краћем облику :

Нѣједнѡга богѣшѡг ни'есу изв'егнѣли. Зна *свѣкођега црнѡг* ђавола *Нѣјмѣ'нѣга мѡг* сѣна. Од *пѡкѡјнѡга њѣдвог* ђѣда. *Свѣко'му дѡбром* ђѣку се прѣшта, али *нѣједнѡме рѣѡвом* неће бѣт опрѡш-ћено. Код *вѣликѡга њѣдвог* богѣтства. *Дѡбромѡме нѣшем* Јѣнку.

Па и у овом случају много ређе бива да су оба облика без вокала на крају. Зацело је обичније :

Мѡга дѡбрѡга оцѣ. *Свѣкођега ѡдслушнѡга* ђетѣћа вѡлимо. *Нѣкаквѡга црнѣга* ђавола нѣмам. *Њѣдвѡга вѣлѣга* јѣда. *Онѡга злочѣсѣѡга* чељадѣта, фѣла Бѡгу. Дѡсѣти се *свѡме црнѡме* јѣду. Учинѣјѡ би *свѣкођеѡму ѡшѣѣнѡме* племеникѣ. *Нѣједнѡме свѡме* рѡђѣку не би одрѣкѣ'. *Таквѡме дѡбромѡме* комшѣји свако ће помѡј. Заборѣвѣо га при *њѣдвоѡме вѣлѣѡму* злѣ. О *свѡме* се *црнѡме* јѣду забѣви'ѡ. О *свѣкођеѡму блѣгѡме* дѣ'ану он дѡђе у нѣс.

§ 159. За датив и локатив једнине дужи наставак је — *оѡме*: *здравѡме, дѡбромѡме, ѡмѣшнѡме, ѡјѣѡме, богѣшѡме, шѣѣшнѡме* кѡриснѡме, *мѣлѡме, вѣликѡме, вѣселѡме, дѣснѡме, ѡјѣвѡме, брѣшѡвѡме, мѣјчинѡме, црквенѡме, шкѡлскѡме, ѡшѣѣнскѡме, ѡлан-нинскѡме, грѣцкѡме, вѣрошкѡме, сѣљѣчкѡме, комшѣнскѡме,* —

како за придеве тако исто за редне бројеве и придевске заменице : *ѡвѡме, дрѣгѡме, ѡшѡме, десѣшѡме, шринѣ'сѡме, сѣдѣ'мнѣ'сѡме, шринѣ'сѡме, сѣдѣ'мдесѣшѡме, деведесѣшѡме, ѡвѡме, шѡме, онѡме* ѡвољѣкѡме, *шѡљѣкѡме, ѡнољѣкѡме, нѣкаквѡме, нѣкаквѡме, шѡвѡме, њѣдвѡме, свѡме.*

Али ако се основа завршава меким консонантом, те је зато краћѣ наставак *ѡм* место *-ѡм*, онда дужи неће гласити *-ѡме* него искључиво-*ѡму* :

врѣћѡму, шѣћѡму, ђавѡљѡму, смѣћѡму, зѣ'днѡму, крнѡму, ѡрѣд-нѡму, срѣднѡму, дѡнѡму, гѡрнѡму, бѡжѡму, вражѡму, гѡвѣћѡму, мѡ'ѡму, шѡво'ѡму, сво'ѡму, вѣшѡму, нѣшѡму, ко'ѡму, чи'ѡму, свѣко'ѡму, нѣко'ѡму, шрѣћѡму.

Компаративи придева, пошто им се свѣма основа завршава неким непчаником, редѡвно имају овај наставак :

извршило јотовање и добио је данашњи свој облик. Он, као уосталом и придев *велики*, не познаје неодређен облик.

Ни компаратив није онакав какав је у књижевном језику и другим дијалектима; *већи* се, наиме, према *вељи* и *вељики*, готово никад не употребљава. Значење њихово на првом ступњу поређења казује се придевом *виши*, и само њим, а од придева *висок* компаратив гласи једино *височи*.

§ 163. После онога што смо видели у главама о природи сугласника *ј* и о сажимању вокала, не можемо ни код компаратива, у ствари, саграђених наставком *иј* очекивати неки други сем наставак *и*. И заиста, ти компаративи у номинативу гласе:

височи, паметни, мудри, прави, главни, радни, правилни, шарени, црвени, зелени, кршни, искусни, славни, слободни, слаби, злочестни, несрећни, способни, замршени, деликатни, уморни итд.

§ 164. Компаративни наставак *ши* везао се вештачки (не гласовним путем, већ неком врстом аналогije) за неколике мање групе придева. Прву од њих чине три двосложна на *-ок*: *висок*, *дубок*, *жесток*. Наставак се додаје на цео позитив, и компаративи гласе: *високиши, дубокиши, жестокиши*. Такви су облици познати код појединаца на целој територији, али су доста ретки према правилним компаративима: *височи, дубљи, жешћи*, и можемо их сматрати индивидуалним појавом. У много ширем обиму налазимо накалемљен наставак *ши* на завршни лабијал једносложних придева: *грушиши, жившиши, крвишиши, здравшиши, ндвшиши, правшиши, сүвшиши, шушиши, скушиши*.

Да ли је овај наставак првобитно узет да би се њим избегла група — уснени сугласник + *ј*, не може се рећи, јер компаративи с њим нису чешћи у крајевима где се та група нерадо мења у лабијал + *љ*. Напротив, у гранама даље на југ и к унутрашњости Црне Горе рећи су ови, а у Васојевићима су много чешћи од правилних компаратива. Међугим, како смо видели, на оној страни чешће налазимо неизмењене *б, в, и, м + ј*. Ма какве природе били ти компаративи, они се не јављају као код придева на *-ок* само спорадички; многа места знају једино за њих, — поред васојевићких, знају за њих готово сва братоножићка, горњокучка и североисточна села Пипера; те тако у зону с овом особином улазе целином или једним делом скоро све говорне гране нашег дијалекта — не једино зетскоподгоричка грана.

§ 165. Територијално иду приближно с овима, али обликом који се осећа као компаративна основа су засебан случај, компаративи

шѣањши и *мѣањши*. Наставак је опет *-ши*, али се он не додаје на облик позитива, већ на оно што чини основу падежа правилног компаратива. Јасније, место *-и* које управо и није део наставка, него само елеменат за обележавање одређености додаје се цео компаративни наставак с новим таквим елементом — дакле, *-ши*. Додавање наставка имамо тако исто у примерима: *дѣжљѣ*, *вѣшљѣ*, *сѣшљѣ*, који се поред правилних облика такође понекад употребљавају.

§ 166. Суперлатив се образује правилно, додавањем спреда речце *нај-* компаративима, правилним и онаквим какве смо их у горњим групама прегледали.

§ 167. У разговору је врло често неко, назовимо га правилно, и ублажено и појачано поређење. Додавањем спреда речце *ѣо* редовним облицима компаратива и суперлатива добија се реч која уз компаратив значи особину у мањој мери од оне која се казује слободним његовим обликом: *ѣдѣши* = мало виши, *ѣддебљѣ* = мало дебљи, *ѣдкраћѣ* = мало краћи, *ѣдцрњѣ* = мало црњи, *ѣдлакши* = мало лакши; а уз суперлатив особина је појачана овим предметком: *ѣонајачѣ* = нешто јачи од свих, *ѣонајљешѣ* = леп изнад свих, одвојено од свих, *ѣонајцрњѣ* = много црњи од свих с којима се пореди, *ѣонајнесрећѣ* = несрећнији много више од свих осталих, *ѣонајгори* = гори далеко од свих других о којима је реч.

Нарочито је овакав сложени компаратив чест кад хоће да се иронично истакне особина некога лица или предмета; његово је значење тада супротно, тј. компаратив значи особину у знатно већој мери од особине која се казује обичним компаративом: *ѣдљешѣ* = много љепши од другог с којим се пореди, *ѣдцрњѣ* = знатно црњи, *ѣдгори* = далеко, па и неизмерно гори, *ѣддебља је* = много је дебља итд.

§ 168. На горњи начин додаје се спреда и речца *ѣри-*, али не облицима ступњева поређења, већ самом позитиву: *ѣримрѣк*, *ѣрилѣа*, *ѣришврѣд*, *ѣрилѣдѣен*, *ѣрисѣар*, *ѣришѣањѣа*, *ѣримѣк*, *ѣрижѣш*, *ѣридебѣо*, — и уноси у придев модификацију његова значења. С овим предметком сложени придеви значе особину у мањој мери од особине која се казује њима без тог предметка.

Бројеви

§ 169. При исказивању сложених бројева виша именована с нижима се обично везују свезом *и*:

сѣд и дваѣс ѣ ѣѣш, *и ѣѣду и двѣѣсѣа и ѣриѣс ѣ ѣѣшири*, *сѣд ѣ ѣѣада и сѣѣѣм сѣѣѣшѣнѣа и деѣѣѣсѣш ѣ ѣѣри*, *двѣѣсѣа и ѣѣшрѣс*

и шѣс ѿлѣдѣ^а и сѣдѣм сѣдѣшнѣ^а и деведесѣш ѿ шѣс; двадѣс ѿ двоје, сѣдѣмдесѣш ѿ пѣшоро, шрѣсѣта и четрдѣс ѿ осморо; двѣје ѿлѣде и пѣш сѣдѣшнѣ^а и двадѣсѣшоро, двадѣс и четшири ѿлѣде и шрѣсѣта ѿ шроје.

Без ове свезе много су обичнији редни бројеви: *двадѣс дрѣш, пѣдесе(ш) сѣдми, четшири сѣдѣшине шридес и сѣдми* итд.

§ 170. Променљивост простих бројева 2—4 знатно је сужена према ономе како с њиховом променом стоји у књижевном језику. У мушком и средњем роду никако се и не мењају, већ се место облика у ком другом падежу сем првог и четвртог за мушки род употребљавају бројне именице *двѣјица, шрдѣјица, четвѣдрица* (или с друкчијим акцентом *двоѣица, шроѣица и четворѣица*) ако је реч о неком лицу:

Од *двоѣицѣ* мойје прѣјѣтѣлѣ^а. *Четворѣица* мойје дрѣгоѣѣ^а. Кѣи је од *шроѣицѣ*? Бѣјо сѣм с *двоѣицѣм* војникѣ^а. Мѣже се борѣт с *четворѣицѣм*; —

или број стоји непромењен у номинативу, ако је реч о каквом предмету:

Нашѣ^а ме ѣѣво од *два* кутња зуба. Окренѣу се к ѣна *шри* вѣлика бѣра. Остѣви кѣње испод онѣ *шри* цѣра. Дѣшле су и онѣ с *два* највисочија вѣра. Окѣпише се сѣ^а свѣ *четшири* краја. Тѣсѣ је овѣ крѣш с *четѣири* глиѣтѣ.

Облици средњѣга рода се не замењују ничим и не мењају се:

Испод *два* копита му врѣ крѣв, а испод свѣ *четшири* кољѣна му пѣт тѣчи. С *два* ѣка глѣдѣ, а с *два* ѣѣва слѣшѣ. Окрену се к онѣ *два* преѣѣнѣ пѣлѣ па ѣздѣ^ану. Наше сѣло зајѣдно с *шри* дрѣга сѣла одѣће сѣтра на писѣње. Из *два* сусѣдна плѣмена.

§ 171. Бројеви 2 и 3 јављају се доста често у дативу и инструменталу, ако су женскога рода:

Њѣма *двѣлѣмѣ*. Сѣѣјѣма *шрѣмѣ*. Облѣма рукама. Окрену се онѣјѣма *шрѣма* женѣма у све и(х) ѣзгрѣди. Бѣјо сѣм с *двѣјѣма* сѣстрама капѣтѣнѣдѣѣма, —

а број 4 се никако не мења ма кога рода био:

Пуѣва влѣтѣ^р од *четшири* странѣ. Познаѣм се ја с *четѣири* ѣѣгѣѣ кѣѣри. Окренѣи се к онѣ *четшири* бѣѣчѣѣ.

Интересантно је да ни број *двѣје* не познаје генитив, већ место њѣга долази у неизмењеном облику.

Напѣнуше ме с *двѣје* странѣ (никад с *двѣјѣју* странѣ^а). Од онѣ *двѣје* крѣшке па дѣвле. С тѣ *двѣје* плѣнине се најпотлѣ збѣјѣжѣ.

Одмара се сваки дѣн испод оне *двѣје* јабуке. Извадио је сѣме из *двѣје* брѣздѣ.

И тако једино број *шри* уз имена женскога рода познаје све облике (примери за генитив: Пува с *шрѣју* стрѣнѣ^а. Дѣби^о по јѣјцѣ од *шрѣју* тѣтѣ^акѣ^а. Потрошѣју спѣце из *шрѣју* тѣкѣ^авѣ^а). А најинтересантније је што је број *двѣје* (и *дѣље*) једина променљива реч у овим говорима која за локатив употребљава облик датива и инструментала), али то није множина, већ двојина:

О *двѣма* рукама му вѣси по тѣрба. При *обѣма* ногама лѣжи му по једно штѣне. О *двѣма* гранѣма обѣсе оне *двѣје* љуѣашке, па се по цѣју дѣн љуѣају; —

свакако зато што не знају за облик генитива, с којим се у свим другим случајевима локатив поклапа. За њима се повео и број *шри* кад је женскога рода, те је поред примера; *о свѣје шрѣју* *гранѣ^а* могуће и: *о свѣјема* *шрема* *гранѣма*; а најобичније је, наравно, *о свѣ шри* *гранѣ*, — дакле, без промене.

§ 172. Збирни бројеви: *дванѣ^ашоро*, *шринѣ^ашоро* до *двешнѣ^ашоро* познати су још и у облицима:

двојенѣ^ас, *шројенѣ^ас*, *четворонѣ^ас*, *пешоронѣ^ас*, *шесторонѣ^ас*, *седморонѣ^ас*, *осморонѣ^ас* и *двешоронѣ^ас*, или: *двоенѣ^ашоро*, *шроенѣ^ашоро* ... *двешоронѣ^асшоро*.

Понекад сва бројна именованѣа казују се облицима збирних бројева: *двадѣшоро* и *шроје*, *шридѣшоро* и *пешоро*, *осѣ^амдесѣшоро* и *четшоро*, *седѣ^амдесѣшоро* и *седморо*. Иначе, обично се у оваквим случајевима десетице, и уопште сва виша именованѣа, казују простим бројевима: *шридѣс* и *двешоро*, *седѣ^амдесѣш* и *седморо*, *двадѣс* и *осморо*.

§ 173. Збирни бројеви немају никако облика за множину, већ се место ње употребљава једнина, а уз њу редовно ген. множине:

двѣје *врѣшѣ^а*, *четшоро* *гусѣ^алѣ^а*, *шрдје* *дѣлѣ^а* (наочара), *четшоро* *кѣлѣ^а*, *пешоро* *гѣлѣ^а*, *седморо* *оѣѣ^анѣ^акѣ^а*, *двѣје* *шѣкѣ^а*, *четшоро* *свѣшѣ^авѣ^а*, *шѣшоро* *ѣљинѣ^а*, *дс^аморо* *чѣрѣѣ^а*.

§ 174. Кад је реч о пословним цифрама испод 10000, старији људи стотине често узимају као највећа бројна именованѣа; хиљаде претворе у стотине и тако исказују дату бројну вредност,

Двадѣс и *пеш* *стдшѣнѣ^а* (2500), *педесѣш* и *седѣ^ам* *стдшѣнѣ^а* (5700), *четшрдѣс* и *шѣс* *стдшѣнѣ^а* и *шридѣс* (4630), *шридѣс* и *чѣшѣри* *стдшѣнѣ^а* и *шѣздесѣш* и *седѣ^ам*, (3467), *осѣ^амдесѣш* и *дсѣ^ам* *стдшѣнѣ^а* и *седѣ^амдесѣш* и *пеш* (8875)

§ 175. Обични су мултипликативни бројеви *једѣ^амиуш*, *двѣ^алуш*, *шриѣ^алуш*, али су чешћи: *једнѣ^м*, *двѣ^ш*, *шриѣ^ш*, *четѣ^ириш*. Код бројева даље од пет само они који чине неку округлу бројну вредност у другом делу сложене садрже стари ген. множине именице *ѣуш*: *дѣсетѣ^иуш*, *двадѣ^сѣ^иуш*, *шридѣ^сѣ^иуш* *стѣ^идѣ^иуш*. С осталим бројевима ова се именица није сложила, већ су то још увек две речи које скупа имају прилошко значење у реченицама: *ѣдѣш ѣушѣ^а*, *дѣвѣш ѣушѣ^а*, *седѣ^амнѣ^ас ѣушѣ^а* *осѣ^амнѣ^ас ѣушѣ^а*, али обе заједно могу имати и свега један акценат.

Глаголи

§ 176. *Инфинитив*. Од два облика, дужег књижевног на *-ши*, који се као самостални облик употребљава још и у већини дијалеката штокавских млађег типа, и краћег на *-ш*, без *и*, који се у књижевном језику и дијалектима што су у његовој основици ограничио на употребу за образовање футура, а у чакавском се — и у многим од старијих штокавских говора (St. Ivšić, Šapinovačko parečje, Rad Jug. akademije; Милићевић, Кнежевина Србија, стр. 213) чува и самостално употребљен; — у источноцрногорским се доследно употребљава искључиво овај последњи:

орѣш, *коѣдѣш*, *ѣшѣш*, *ѣлѣваш*, *говѣриш*, *кумиш*, *рѣдиш* *молиш*, *сломиш*, *ѣровѣлиш*, *зафѣлиш*, *држѣш*, *слѣушѣш*, *ѣродѣваш*, *куѣовѣш*, (види главу о отпадању тренутних дентала иза пискавих), *ѣрѣс*, *оѣлѣс*, *навѣс*, *шрѣс*, *ошрѣс*, *замѣс*, *мѣс*, *набѣс*, *забѣс*, *заѣс*, *исѣшѣ^ај*, *наѣс се* (напред у фонетици видети у глави о природи сугласника *ј*), *исѣѣј*, *ѣжлѣј*, *ѣзмѣ^ај*, *оѣѣ^ај*, *мѣј* (моћи), *дѣј*, *исѣѣј*, *ѣзрѣј*, *ѣзвѣј*, *лѣј*, *рѣј*, *ѣомѣ^ај*, *ѣримѣ^ај*, *сѣшѣ^ај*, *зѣлѣј*, *зарѣј*, *ѣзвѣј* итд.

У овом инфинитиву је сачувана једна од архаичних црта. Како је дошло до тога да краћи облик истисне дуги, друго је питање. По моме мишљењу, посредством футура. Употреба инфинитива за образовање футура, у коме се, познато је, садржи краћи облик, много је шира, бар у говорима о којима је реч, него у свим осталим функцијама. За овим, помоћни глагол обично долази напред (испореди мало ниже примере футура) тако да је инфинитив, иако у саставу будућег времена, у ствари, самостално употребљен у краћем облику. Одавде се у таквом облику могао пренети на све остале случајеве:

Ни^ѣсѣ^ѣѣ^ѣм кѣ^ѣјо *дѣј*. Је ли починѣ *орѣш*? Имѣ је *ѣоѣѣнуш* (у мало да није погинуо). Оли га *осѣѣѣваш*? Није ми кѣѣла *донѣјѣш*. Оли му *рѣј* да дѣѣѣ. Ако кѣѣне *осѣѣѣвиш*. Немѣ *забо-*

рãвиш. Оћеш ми *остãвиш*? Зар га нѣнеш *чѣкаш*. Ако му кћене *казãш*. Ницесѣм те *мдгб*^а *познãш*. Мйсли ли ви ју *искãш*. Пйта га оће ли ти ју *продãш*. Оли га *поздрãвиш* с моѣ стрãнѣ.

§ 177. *Презент*. Стари наставак тематских глагола за 1 л. ј., који је још пре краја XVII века истиснут наставком *м*, изузев у свега неколика примера, овамо је сачувао нешто већи број глагола. Поред: *могу* и *оћу* (*нећу*) тамо се каже још и: *вѣљу*, *вйћу*, *извйћу*, *завйћу*, *навйћу*:

Јã *вѣљу* да седимд. Јã *вѣљу* нѣмамо му се рãшта нãдãт. Јã *вѣљу* да тй причѣкаш још мãло. *Вйћу* ја лијепо. *Вйћу* ја да 'е тѣбе ѣãво пднјо. Ја *вйћу* колико 'е сãти. Не *вйћу* ништа. Не *вйћу* прста прѣд око. Не *мдгу* док тѣ не *извйћу*. Дãко то *извйћу* брзо. *Завйћу* ти на тѣ. *Завйћу* ти што си се такѣ смиријо. *Завйћу* јо(ј) штѣ је починула. *Навйћу* га кã Бѣг ѣãвола.

У последњем примеру није мање обично: *навйдим*, док су сви остали много чешћи с наведеним наставком, иако нису непознати ни облици с наставком *м*.

§. 178. Неколико глагола мењају се по двема различним променама: *сйѣљѣм* и *сйѣам*, *просйѣљѣм* и *просйѣам*, *дозйѣљѣм* и *дозйѣам*, *чѣйѣљѣм* и *чѣйѣам*, *дрйѣмљѣм* и *дрйѣмãм*, *кўйѣљѣм* и *кўйѣам*, *кãйѣљѣм* и *кãйѣам*, *кѣйѣљѣм* и *кѣйѣам*, *позйѣљѣм* и *позйѣам*, *шећѣм* и *шещãм*, *сйшѣм* и *сйсãм*, *расйѣљѣм* и *расйѣам* (или *расйѣам*), *вйчѣм* и *вйкãм*, *рйчѣм* и *рйкãм*, *лйјежѣм* и *лйјегам*, *бйшщѣм* и *бйскãм*, *баўчѣм* и *баўкãм*, *маўчѣм* и *маўкãм*, *кљѣчѣм* и *кљѣцãм*, *пйчѣм* и *пйцãм*, *скйћѣм* и *скйщãм*, *прãшћѣм* и *прãшщãм*, *урлйчѣм* и *урлйкãм*.

На целој територији позната су оба ова облика. Може се приметити да се поједини од набројених глагола мењају чешће по једној него по другој промени, а оно што осетно пада у очи то је да у васојевйћкој говорној грани преовлађују облици с променом сугласника у основи презентã, а у свим осталим гранама у једним примерима обичнија је једна: *сйѣљѣм*, *просйѣљѣм*, *кãйѣљѣм*, *кўйѣљѣм*, *дрйѣмљѣм*, *вйчѣм*, *рчѣм*, *крãчѣм*, *пйчѣм*, *нйчѣм*, а у другима — друга промена: *дозйѣам*, *позйѣам*, *чѣйѣам*, *кљѣцãм*, *скйщãм*, *расйѣам*, *рйкãм*.

§ 179. На два сасвим супротна краја, североистоку и југозападу, у глагола IV врсте (по Лескину) завршетак 3 лица множине није *е*, већ као и у других врста -у:

рãду, *ндс у*, *жйвйу*, *шрййу*, *држйу*, *пйшщйу*, *вдлу*, *бљѣжйу* (или *бјѣжйу*), *рѣжйу*, *горйу*, *лешйу*, *шйщѣдйу*, *чѣãсш у се*, *крѣсш у се*, *вдду*, *найрãв у*, *остãв у*, *збдру*.

очували као разлику између облика једнине и множине. Заједно са својим обликом та је особина овамо ушла у 3 л. множ. футура свих глагола, које према 3 л. једнине *чишџџе, лѣдџџе, пљѣвџџе* гласи: *чишџџџе, лѣдџџџе, пљѣвџџџе, куповџџџе, стиџџџџе се, остџџџџџе га, поирџџџџџе се, избџџџџџе се, заборџџџџџе, оздрџџџџџе, послџџџџџе, остџџџџџе, оилџџџџџе, ойрџџџџџе, изџџџџџе, изџџџџџе, омџџџџџе, завџџџџџе, помџџџџџе, ижљџџџџџе, исџџџџџџе, стиџџџџџџе, лџџџџџџе, ирџџџџџџе, налџџџџџџе, дџџџџџџе, уирџџџџџџе.*

Што је облик футура, како се из неколико последњих примера види, прост и код глагола који се у савременом језику свршавају на *-ћи*, разумљиво је сасвим после промене сугл. *ћ* у *ј*.

§ 183. Сви свршени глаголи I врсте и глагол *чуши* презентом и осталим облицима који се од његове основе граде — прелазе у II врсту, тј. место, управо поред *е* у основи презента имају наставка *не*:

сѣднем-сѣдни, лѣнем-лѣни, рѣкнем-рѣкни, мѣгнем-мѣгни, врѣнем-врѣни, уирѣнем-уирѣни, ушѣгнем-ушѣгни, побљѣгнем-побљѣгни, чўнем-чўни, —

употребљавају се нешто чешће од облика: *сѣдем-сѣди, лѣжем-лѣзи* и сл., јер, потребно је нагласити, облици са *-не* поред тренутности, која се и њима као облицима на *е* показује, значе још и тренутно вршење радње. Док и једни и други показују извршени моменат, облици на *-не* показују још и радњу коју ваља врло кратко време вршити, не у овом случају радњу која се у тренутку изврши или извршени моменат радње, него радњу која траје, само да то трајање буде врло кратко — хиперболично умањено: *сѣднем* = седим сасвим мало; *лѣгнем* = пожежим врло кратко време, свега један тренутак; *рѣкнем* му све најгоре = у моменту му изговорим све најгоре; *побљѣгнем* = побежим за извесно кратко време.

§ 184. У том значењу употребљених, и инфинитивни облици ових глагола иду по II врсти:

сѣднуш-сѣдну(х)-сѣдноу, лѣгнуш-лѣгну(х)-лѣгнуо, срѣшнуш-срѣшну(х)-срѣшноу, рѣкнуш-рѣкну(х)-рѣкноу, врѣгнуш-врѣгну(х)-врѣгнуо, поврѣгнуш-поврѣгну(х)-поврѣгнуо, побљѣгнуш-побљѣгну(х)-побљѣгнуо, заирѣгнуш-заирѣгну(х)-заирѣгнуо, чўнуш-чўну(х)-чўнуо (ако бидне чўнуо)

Једини између свих, глагол *мѣгнем* поклапа се с правим тренутком, и другог значења нема. Аналого томе, по овој врсти има само облике презента и императива.

§ 185. Као *мѡгнем* према *мѡгу* тако и *кѣднем* према *ѡћу*, *имѡднем* према *ѡмам*, *ѡдднем* према *ѡѡм*, *вѡљѡднем* према *вѡљѡм*, и *знѡднем* према *знѡм* — означавају тренутак према трајању радње: Кѡ^а(д) *кѣнем* (ѡ испада) одит поручићу ви. Ако не *кѣне* ја му не мѡгу ништа. Кѡ^ад *имѡднем* даћу и(м) (= Кад будем имао даћу им). Ако што *вѡљѡдне* послаћемо и(м). (Ако што буде ваљало послаћемо им). Кѡ^а(д) *знѡднеш* кајй (= Кад сазнаш кажи).

§ 186. Уз презент и ова неколика глагола по истој промени имају и императив, али, за чудо, облици императива немају само тренутно, него и трајно значење. У реченици: Ако те затворе *имѡдни* парѡ^а и не бѡј се — значење императива је тренутно; њим се каже: ако у тренутку кад те затворе будеш имао пара, не треба да се бојиш. Али: *имѡдни* на ѡм значи исто што и: имај стално на уму; *знѡдни* добро = знај добро; *вѡљѡдни* и(м), па те нѣте корит значи: имај вредности (стално за извесно време) за њих, па те неће корити.

§ 187. Са овима, презентом и императивом, али без промене вида, иде и глагол *бѡш(и)* (esse), са још једном специјално његовом особином, која се састоји у томе што је коренов вокал *и* из инфинитива прешао у ове облике, те се у свима њиховим лицима налази место вокала *у*: *бѡднем-бѡднеш-бѡдне-бѡднемо-бѡднеше-бѡдну, бѡдни-бѡднимо-бѡднише*.

§ 188. Према *бѡвѡши* од *бѡши* образовани су изведени глаголи *знѡвѡш* од *знѡш*, *мљѡвѡш* од *мљѡш* (старословенски *мљѡти-мљѡнѡ*) и *имѡвѡш* од *имѡш*, с разликом, а то је нарочито важно истаћи, што глагол *бѡвѡши* (тамо *бѡвѡш*) познаје све, а ови само облике који постају од инфинитивне основе. Први од њих се ниуколико не разликује од свог основног глагола; *знавѡ свѡм* потпуно је равно са: *знѡ свѡм*. У понеком облику изведени је, имајући исто значење, истиснуо из употребе основни глагол; *знѡђѡ(х)* и *знѡдија(х)* се не употребљавају, већ једино *знѡвѡ(х)*. Глагол *мљѡм* и не зна за друге сем за облике презента. Облике који се праве од инфинитивне основе потисли су, узимајући њихово значење, облици изведеног глагола: *мљѡвѡ* (аорист), *мљѡвѡ* (имперфекат), *мљѡвѡ свѡм*, *мљѡвѡћу*, *мљѡвѡ би(х)*. Последњи, глагол — *имѡвѡш* има итеративно значење према основном трајном *имѡш*, а употребљава се, као и овај, и у значењу непрекидног трајања.

§ 189. *Имѡерашѡв*. Угледањем на губљење консонанта *ј* у положају иза *-и-* та се чисто гласовна црта пренела и на крај императива иза *о* и иза *а*, и постала је морфолошком особином овога облика:

немѠ — немѠше, койѠ — койѠше, чииѠ — чииѠше, поилѠда — поилѠдаше, причѠка — причѠкаше, чѠва — чѠваше, иљѠва — иљѠваше, иѠца — иѠцаше, осѠдѠвѠла — осѠдѠвѠлаше, забѠвѠла — забѠвѠлаше, не смѠша — смѠшаше, сѠрѠда, — сѠрѠдаше, бесѠиѠја — бесѠиѠјаше, чѠја — чѠјаше, кѠда — кѠдаше.

§ 190. Сугласник *j* се чувао у императиву само иза вокала *у*, али не као крајњи глас у једнини ни непосредно пред наставком *ше* у множини. Првобитно, опет аналогijом према глаголима *и* основа, иза *j* долазило је једно *и*, па се *j*, поставши у том положају несложним *ʃ*, стопило с овим последњим *и*, те га је и тамо нестало :

куѠѠи (преко: *куѠѠи* од *куѠѠји*) — *куѠѠише*, *шриѠи* — *шриѠише*, *иљѠи* — *иљѠише*, *оснѠи* — *оснѠише*, *иошкѠи* — *иошкѠише*, *исѠи* — *исѠише*, *рѠдуи се* — *рѠдуише се*, *дарѠи* — *дарѠише*, *вљѠруи* — *вљѠруише*, *кажѠи* — *кажѠише*.

Због тога што крајње *и* није дуго, поставља се питање, да ли се овде извршио процес који претпостављамо. Али како се код појединаца између *у* и наставка *и* чује редуциран звук *j*, ако је само акценат непосредно пред њим: *куѠѠи*, — *куѠѠише*, *шриѠи* — *шриѠише*, *исѠи* — *исѠише*, *иошкѠи* — *иошкѠише*, *оснѠи* — *оснѠише*, *иљѠи* — *иљѠише* итд., — то се може утврдити да је узрок немању дужине несложност редуцираног гласа и да због тога овај није могао утицати на квантитет слога с којим се сажео, или, боље рећи, у коме га је нестало.

§ 191. Обични су облици императива, нарочито у множини, без вокалног наставка *и* :

дѠк се — *дѠкше се*, *осѠав* — *осѠавше*, *мѠч* — *мѠчше*, *шѠш* — *шѠшмо*, *мѠкше се*, *Ѡруш* — *Ѡрушше*, *дрш* — *дршше* *бљѠш* — *бљѠшше*, *донѠс* — *донѠсше*, *ѠонѠс* — *ѠонѠсше*, *ѠоклѠнше*, *начѠнше*, *заборѠвше*, *замѠлше*, *окѠнше*, *ѠрекѠнше*, *учѠнше*, *грѠише*, *врѠше се*, *ѠовѠн* ми то и сл.

Без вокала *а* на крају императив може да буде у врло ограниченом броју случајева; ја сам чуо само: *слѠш* — *слѠшше*, *ѠоилѠ* (после губљења консонанта *д* које се, свакако, изгубило прво из облика множине у положају испред дентала у наставку) — *ѠоилѠше*, *илѠ* — *илѠше*.

Сви облици скраћеног императива постали су, мислим, по угледу на стари императив тематских глагола — *јѠђ* и *виѠђ* (испор. старослов.: *ѠждѠ* и *вѠждѠ*), који се баш у ова два облика сачувао у многим архаичнијим говорима нашим и чија се особина

пренела и на облике множине — *јѣѣше* и *виѣѣше*. Обрнуто, и ова су два према осталим добили наставак *и*, те са свима сложеним гласе још и *јѣѣи* — *јѣѣише* (*изѣѣи* — *изѣѣише*, *најѣѣи се* — *најѣѣише се*, *прејѣѣи се* — *прејѣѣише се*, *пројѣѣи се* — *пројѣѣише се*), *виѣѣи* — *виѣѣише* (*извиѣѣи* — *извиѣѣише*, *узнавѣѣи* — *узнавѣѣише*).

§ 192. Од појачаних или, тачније их назовимо, описних императива врло чест је овај облик с императивном речцом турског порекла —

(*х*)*ајде*: *ајде донѣси*, *ајде ми да*, *ајде иди*, *ајде остави*, *ајде му кажѣ*, *ајде га поздравѣ*, *ајде зафати*, *ајде прекѣни*, *ајде пренѣси*, *ајде посѣави*, *ајде прича*, *ајде чѣша*, *ајде да рѣчачамо*, *ајде не јади се* ;

а обични су и други као:

ѣла + императив: *ѣла да то*, *ѣла рѣци*, *ѣла остави*, *ѣла посѣави*, *ѣла дјди*, *ѣла пошкѣни*, *ѣла му кажѣ*, *ѣла подѣни*, *ѣла заврши*, *ѣла свѣѣни*, *ѣла разбѣчи* ;

де + императив: *де исѣрѣви се*, *де свѣѣни се*, *де почѣни*, *де усѣави*, *де посѣави*, *де причѣка*, *де окрѣни*, *де прѣврѣни*, *де загрѣни*, *де убѣри*, *де покѣѣи*, *де скѣни* ;

дела + императив: *дела свѣѣи* коња, *дела прочѣша*, *дела пошѣи*, *дела прѣсѣри*, *дела се умѣ*, *дела изнѣси*, *дела пренѣси*, *дела ми рѣци*, *дела прекѣни*, *дела прѣсекѣчи*, *дела закѣљи* итд.

Док су у осталим гранама последња два случаја ређа за исказивање заповести, у Васојевићима су много чешћи од оба прва. А сви се подједнако употребљавају и свуда само за један тренутак радње. Ако и дођу имперфективни глаголи императивне речце у целу заповест уносе значење перфективности, те, на пр., *ајде иди*, *де иди*, *дела иди* и *ѣла иди* — сасвим свеједно који је начин узет — значе апсолутно исто што и: *ајде*, *де*, *дела*, *ѣла остѣди*; *ајде иѣши* = ајде почни писати, узми да пишеш; *де коѣ* = почни да копаш, *дела чѣша* = узми и почни читати; — у свим тим случајевима се заповеда да се приступи трајној радњи, да се изврши моменат и то почетни моменат радње.

§ 193. — *Радни прѣдев*. Неколике раније прегледане гласовне црте везале су се за овај облик појединих глаголских типова и постале су морфолошком особином његовом.

У наставку за мушки род налази се истина *о*, али се оно изгубило у претходном вокалу који припада основи, или се испред њега развио прелазни звук, па се више не осећа само оно као

наставак за дати облик, већ заједно с тим испред њега развијеним гласом.

а) У свих глагола који су испред наставка *о* имали полу-гласник (у књижевном језику непостојано *а*), то се *о* са полу-гласником испред себе слило у дуго \bar{o} , па се овај сливени глас, према наставцима женског и средњег рода, осећа наставком за мушки род.

шрѐс-ѡ^а (према *шрес-ла* и *шрес-ло*), *стїи-ѡ^а*, *посѐк-ѡ^а*, *ошѐк-ѡ^а*, *исїѐк-ѡ^а*, *дош-ѡ^а*, *прошѡ^а*, *извук-ѡ^а*, *завук-ѡ^а*, *провук-ѡ^а*, *прешук-ѡ^а*, *стїи-ѡ^а*, *дїи-ѡ^а*, *ошрї-ѡ^а*, *преврї-ѡ^а*, *заврї-ѡ^а*, *штук-ѡ^а*, *уїрѐи-ѡ^а* итд.

§ 194. в) Глаголи, међутим, који у радном придеву испред наставка за женски и средњи род имају вокал *а* и код којих се у том облику некадањи наставак *о* губи као и у горњем случају, — према наставцима — *ла* и *ло* за мушки род, немају никаква наставка; *чувâ* (према *чувâ-ла* и *чувâ-ло*) *чишâ* (према *чишâ-ла* и *чишâ-ло*) *пљѡвâ*, *вљѡшâ*, *скїдâ*, *куїовâ*, *їровâ*, *чѐкâ*, *лѡдâ*, *орâ*, *коїâ*, *їрекїдâ*, *дочекївâ* и сл.

§ 185. с) Напослетку, глаголи који у основи инфинитива имају вокал *и* и иза њега и у радном придеву, а пред наставком *о* развијају консонант *ј* (односно несложно *ї*) у том облику према наставцима женског и средњег рода, наставком за мушки род осећа се *јо*:

носї-јо (према *носї-ла* и *носї-ло*), *води јо* (према *водї-ла* и *водї-ло*), *возї-јо*, *косї-јо*, *кварї-јо* *їрâшї-јо*, *їосїâви-їо* *устїâви-їо*, *нашовâри-їо*, *заборâви-їо* *насамâријо*, *їребâчи-їо*.

Код подгоричких муслимана исти наставак имају и глаголи који у основи инфинитива имају *у* или *е*:

чїїнујо, *сркнїјо*, *сазїјо*, *дочїјо*, *ме пнїјо*, *бѡнїјо*, *осѡмнїјо*, *крѡнїјо*, *їошонїјо*, *клѡкнужо*, *їзејо*, *увѡјо*, *їовѡјо*, *завѡјо*, *смѡјо се*, *оїрѡјо*, *оїлѡјо*, *зâклејо*, *їрѡклејо*, *ѡшејо* и — ако је још који такви.

Непроменљиве речи

§ 196. Оно што се има рећи о непроменљивим речима тиче се највећим делом њихова значења, те, сасвим с правом, то остављамо за наредни одељак, а овде ћемо само навести неколико таквих речи које се, иако не морају бити уско дијалекатске, не употребљавају у књижевном језику.

§ 197. *Прилози*. *Жљѡ* и *добрѡ* скамењени су облици старог локатива *-зљѡ*, *добрѡ*, именица *добро* и *зло*. Највероватније ће бити да су на чување ових двају прилога, који се у осталом чувају у таквом облику и у другим говорима југозападних крајева наших, утицали њихови компаративи. Да је то сигурно, не може се утвр-

дити, али је тачно да су на целој територији источноцрногорских говора у облику *зло* и *добро* апсолутно непознати, већ се каже једино:

Жљѐ ми се допа̀да, *Жљѐ* му је, *Жљѐ* му се згодило (тешко му је), *Жљѐ* ти на̀м па̀да, *Жљѐ* се рве, *Жљѐ* пасу, *Жљѐ* што обиду̀је, *Жљѐ* му се свиџа, *Жљѐ* ти он гла̀ву окрѐће, *Жљѐ* проговара сџа̀ мном, *Жљѐ* чу̀је, а *жље* види, *Добрѐ* му је, Видим *добрѐ*, *Добрѐ* сџа̀м ве ужелй̀јо. *Добрѐ* га се сџи, *Добрѐ* га на̀ђѐ. *Добрѐ* те научй̀јо, Је ли *добрѐ* оздрѐвила, *Добрѐ* си се попра̀вио. *Добрѐ* су учињѐли што су те посла̀ли. *Добре* дошѐа.

§ 198. Прилози за место (с различним нијансама у значењу): *довде*, *донде*, *одавде*, *одонде*, *одакле*, — необични су претствницима тих говора; место њих се тамо редовно употребљавају: *дбвле*, *дбнлѐ*, *ддовлѐ*, *одбнлѐ*. Етимолошко значење тих речи дато је у Рјечнику Jugosl. akad. znan. i umjetnosti, а као интересантну на овом месту можемо подвлачити разлику у акценту првих двеју, и уједно јединих од њих које су у Рјечнику акцентоване. Дуги тамошњи према иначе кратком акценту је сведочанство о сажимању два *о* (*до -он -ле > доонле > дбнле*). Дужине као ни сажимања не постоји у другим примерима, јер се вокали који би се слили у њима нису находили у непосредном суседству.

§ 199. Истог су значења, за место: *џшколѐ*, *џшолѐ*, *дџклѐ*, *дџшлѐ*, — друкчијег, за време: *дџслѐ* и *џшље*, а природа постанка ће им у главном бити иста. У свима њима, даље, имамо заједничке корене, а постали су слагањем предлога *од*, *до*, *џо* и старих прилога *колѐ*, *шолѐ* односно редуцираних њихових облика: *кџлѐ*, *шџлѐ* и *сџлѐ*. У последњем примеру једино дошло је до данашњег облика правилно, фонетским путем. И значење се његово поклапа са значењем саставних делова у њему. Прасловенски прилог *шџлѐ* значио је и *шад*, а право значење прилога *џошље* и јест: *џошлада*, или како се у дијалекту, поред *џошље*, често каже: *џошѐдѐр* (у књижевном језику: *џошом*).

§ 200. Од ранијих облика прилога садашњег сачувао се, као и у књижевном језику, само облик на *-џи*, и стога, наравно, у претходној глави нисмо говорили о њему. У служби обичних прилога остало је неколико примера некадашњег облика тог глаголског прилога на *е* и на *џ*. Код свих тамошњих говорних претставника се употребљавају адверби: *зџоне*, *шрџе*, *шрџиѐ*, а у васојевићкој грани још и: *сџбје*, *сџдѐ*, *лџжѐ*. Први и последња три су некадашњи облици номинатива партиципа презента од гла-

гола: *загониши, сшојаши, седеши, лежаши* — старословенско: *загонѧ, стоѧ* — а друга два постала су аналогичом:

Бачују се камена с рамена шркѣ и шруѣѣ. Пребачу сьѣм ти загонѣ, иако га ти мене пребачујеш шруѣѣ. Загонѣ може скочит дваш колико ти, а шруѣѣ мѣње нѣ ти. Скачу ли шркѣ или шруѣѣ? Загонѣ ми га прескочу, ема ја њему шруѣѣ. Скочи једном шркѣ.

Као што се из наведених примера види, ови се прилози употребљавају искључиво да покажу на који начин се онамо играју честе момачке игре, бацање камена с рамена, рвање и скакање. У другим случајевима се не сретају. Није тако и с прилогом *сшѣје*; он се употребљава, наравно тамо где смо казали, кад год ваља, чисто прилошки, обележити начин вршења неке радње. Поред ових, употребљава се, истина доста ретко, и *глѣде*, само не више у значењу једног прилога, већ место целог израза: *шшѣ се шиче* — *глѣде шѣга* = односно тога.

§ 201. У облику који је пореклом некадашњи номинатив партиципа презента мушког и средњег рода глагола на *и* чувају се опет прилози: *сшѣјене, сѣдене, лѣжене*, где је *не*, како ја мислим, партикула, која се с овим прилозима толико срасла да се, изузев први пример, без ње врло ретко употребљавају. Служба им је, видеће се, да покажу положај човека у току вршења неке радње:

Пребачићу ти га *сѣденѣ*. Да се понѣсемо (рвемо) ти *сшѣјенѣ* а ја *сѣденѣ* (ти у стојећем ставу, а ја у ставу седења). Обалићу те *сѣденѣ*.

По угледу на ове формиран је прилог *кѣљенѣ* за обележавање става на коленима — Ја *кѣљенѣ* а ти *сшѣјенѣ*, и опет ћу те обалит, Падам ти *кѣљенѣ* (узимам према теби став на коленима, јер из тог става могу да се рвем с тобом).

За исту службу, много чешће се употребљавају прилози који су по пореклу некадашњи облик партиципа презента на-*ћ* (вероватно ном. множине м. рода с наставком *е* — тип *сѣдѣштѣ* — које се прво осећало као покретан вокал, па затим сасвим отпало):

седѣчкѣ, сшојѣчкѣ, лежѣчѣ, дубѣчкѣ, жмурѣчкѣ, шрѣчѣкѣ, шруѣчкѣ.

На: *сшојећ, свѣдећ, лежећ* итд. првобитно је, држим, додата партикула *-ке* (испореди *дѣнѣске, ноћѣске*), као што се у горњим случајевима додавало *-не*, па се група *-ћк* изменила у *-чк* (испореди *васојевичкѣ* место *васојевичкѣ*). Касније се *-ке* престало осећати као партикула; у ствари, то је прилошки наставак који се од ових раширио и на неке остале адвербе што у основи

имају сасвим друге облике (на пр. *ијѣшкѣ*, *пошрбѹшкѣ*, *поробѡркѣ*, *чешворондшкѣ* и сл.). Употреба њихова је најчешћа као у примерима:

Сшојѣчке прѣдѣ по цѣјо дѣчн. То се не рѣди *седѣчкѣ*. Ије *лежѣчкѣ*. Иде *жмурѣчкѣ* (или *жмурѣчке*) по по сата око кѹћѣ. Не може се писѣт *дубѣчкѣ*. Оће *шрчѣчкѣ* свѣ да рѣди.

§ 202. Временски прилог *вечерас* тамо је непознат. Увек се каже *ноћѣс* — ако је вече наступило, а ако је пред тим да скоро дође, говори се *дѣвечѣ*. Зависноупитно за начин односно за време — *како* такође се у овом облику ретко чује. Обично се у њему извршио гласовни процес испадања и контракције двају вокала према првом, те се изједначио са свезом *као*, за коју је познато да је од њега постала, и гласи *кѡ*:

Што нѣсѣј учинѣјо *кѡ* смо се договѡрили? Има веј петнѣс дѣчнѣ *ошкѡ* је дошѣ. Учѣни *кѡ* мѣиш е ће бѣт најбоље. Нѣка рѣди *кѡ* је наѹмиѣо. Колко ѣмѡ *ошкѡ* није додѣјо? Да учѣнимо *кѡ* тѣ желѣиш. У ствари, кад има значење начина, обичније се место њега употребљава у прилошком значењу свеза + заменица *што*.

§ 203. Разумљиво је да се именица с предлогом, имајући прилошку службу, сложи у једну реч и постане прилог. Такав случај имамо у прилогу *наѣриѣк*, који значи исто што и *зар* и употребљава се напоредо с овим; *на ѣриѣѣку* је преко испадања једних и сажимања других гласова, и не мењајући значење, дало горњи прилог:

Наѣриѣк су и(м) дѡшли прѣјѣтеѣи. *Наѣриѣк* јѣс Бѡгѣ ми.

Наѣриѣк нѣће ни дѡј кѣд ји (х) нѣ би до сѣд. *Наѣриѣк* не мѡже.

§ 204. Сличне је природе, скоро исти по постанку прилог *насѹм*. Свакако је постао од именице *ѹм* с предлогом *на*. Питање је само откуда у средини консонант *с*. Ове две речи употребљавају се и засебно, ако именица није сама, већ испред себе има као атрибут присвојну заменицу: *на шѡвѡј сум*, *на њѣѣв сѹм*. И с таквим атрибутом, ако је само првога лица, све три речи, управо цео израз се сложио у једну реч-*намѡјсум*. У раставном значењу употребљавао се, разуме се, предлог *с* и са генитивом именице *ум*, те се некако везао за њу, срастао с њом, и не променивши јој значење. Таква је реч најпре морала имати облик женскога рода. За доказ, у самим овим говорима, имамо две ствари: *Сѹма ме не сѣада* јамѣчно је = с ума ми не спада. Кад се *с* срасло с генитивом именице *ум*, добивена је формом именица женског рода *сѹма*. То је повлачило акузатив енклитичне заменице место датива (*ме* место *ми*), али је значење и

даље остало исто. С друге стране, као последица промене облика у прилошком изразу нашем, заостао је још понегде атрибут у женском роду. Често ће се код појединих особа чути: *на мѡју сѡм* (у овом случају израз још није постао сложеница), *на швѡју сѡм*, *на његѡву сѡм*.

§ 205. Уз *срамошѡ*, *сила*, *ишина*, и као оне, у прилошком значењу употребљавају се и именице: *чѡдо* и *мѡка*. Прва не казује оно што основа њена, већ исто што и прилог *мнѡго*: *Чѡдо* сѡм дѡнѡс урадѡјо. *Чѡдо* је узрѡслѡ око жѡта (= много сам урадио и много је узрасло). Међутим, *мѡка* значи *мучно*, *шешко*: *Мѡка* ми је, Ако ти није *мѡка*, донѡси, Свратиће ако му не бѡдне *мѡка*, Ако ти је *мѡка* тѡ га остави. У васојевићкој грани ова се именица никако не употребљава с прилошким значењем; у горњим и сличним примерима свугде би дошао прави прилог: *Мѡчно* ми је, Нѡка ти није *мѡчно*, Дѡјће ако му не бѡдне *мѡчно* итд. У другим гранама прилог *мѡчно* поклапа се у значењу с глаголом *сѡидешѡ се*, те цитиране реченице преведене на осећање њихових говорних претставника значе: *Сѡидим се*, *Не сѡиди се* и *Доѡи ће, ако се не буде сѡидео*.

§ 206. С првим и другим поредбеним степеном и код прилога се као код придева срасла, и с истим значењем, речца *ио-*; *идбоље*, *идиошље*, *идгоре*, *идвише*, *идмѡње*, *идраније*, *идниже*, *идближе*, *идљешје*, — значе: мало боље, мало после, мало горе, мало више, мало мање, мало раније, мало ниже, мало ближе и мало љепше; а *ионајбоље*, *ионајљешје*, *ионајближе*, *ионајниже*: знатно боље од свега, знатно лепше, знатно ближе итд.

§ 207. *Предлози* и *свезе*. Као уосталом у већини говора западнога и југозападног дела нашега народа и у овима се употребљава предлог *ирдз*. Вук у загради поред те речи објашњава да ју је нашао у Црној Гори, а у речнику Броз-Ивековићеву наведени су примери из старих босанских и далматинских писаца. У новијем књижевном језику се осећа као провинцијализам (Мажуранић: „И *ироз* мразне живце врућа“ и другде; Његош свуда место предлога кроз); само у префиксима књижевно: *ирѡбиши*, *ирѡсеѡи*, *ирѡкрѡиши*, *ирѡмѡлиши*, *ирѡвуѡи*, *ирѡлѡшѡи*, *ирѡјурѡи*. Иначе, књижевни језик, као ни говори млађега типа, не зна за овај предлог. Источноцрногорски редовно:

Говѡри *ироз* плѡч. Промѡли главу *ироз* врѡтѡ. Прѡшло је *ирѡз* плѡт. Прича *ироза* сѡн. Познаѡм те *ироз* твоѡга оцѡ. Утѡкоше *ироз* ту шѡму куј којѡ. Прѡпѡ би *ироз* кѡм. Би се *ироз* игленѡ

Њши провукѣ^а. *Проз шўму сѣмо покоја гра̀на јасѣна. Ђѣгѣ проз њу злѣто.*

§ 208. Дијалекатски су, и врло чести у овим говорима, сложени предлози *скрѣј* и *искрѣј*. О значењу њихову биће речи у наредном одељку; тамо ће се говорити и о њихову облику, а овде само још да поменемо неколико свеза за које књижевни језик не зна. То је прво свеза *е*, која је или узрочна, кад није ништа друго до гласовно измењено узрочно *јер* (испореди *ере*, *ер* и *ел*, у каквом се облицима такође понекад јавља) или изјавна. За овом, свеза *нѣко*, постала стапањем *но ако*, са значењем тих компонената. Или се не употребљава, већ у њеном значењу *јѣ* или *ѣли*, а место ове последње *ѣма* и *нѣ*. Тако исто, *но се*, поред *веј* (већ), употребљава као заменик раздвојне свезе *него*, јер се ова тамо никако не чује. Примера за све навешћемо код тих свеза у одељку о синтакси.

III Синтакса

Употреба предлога уз падеже

§ 209. *С генетивом*. О значењима падежа и о њиховој самосталној употреби, без предлога, — готово није ништа нарочито важно истаћи, а ако има који такав случај, нећемо га издвајати у засебну главу, већ ће о њему у овој бити речи.

§ 210. Да изложимо најпре, пре прелаза на предлоге, један начин казивања припадности. У Васојевићима редовно, а понекад и у осталим гранама, место посесивног генитива особних имена употребљава се присвојни придев било и да уза њ стоји атрибут, ако само значи родство:

Она ђевѣјчица *сѣрика Мѣлошева*. Окренѣј ји(х) поре(д) те *кума Бѣгданове*. На *ђеде Пѣшрѣву* ливѣду. Мѣло *шеѣка Вѣлѣкин*. То су кѣзе *бѣба Милѣшине*. У *сѣрика Никѣлин* млѣн. *Сѣрина Пѣшрѣина* ђѣца. Сѣно не дочѣкаше у *кума Мѣрковијѣ*^а рѣѣѣкѣ^а. Дошѣ^а сѣм с *ђеда Нешѣвиѣм* унѣком. Поѣрала су то *ђевера Пѣшрѣви* кѣњи.

Атрибут стоји у номинативу (увек именице женског и ређе именице мушког рода) или генитиву (само мушка имена), а присвојни придев у падежу који реченична конструкција захтева. Атрибути су ненаглашени.

§ 211. Иста је особина прављење присвојног облика од генитива показних заменица *овѣ* (*овѣ^а*), *шѣ^а*, *онѣ* (*онѣ^а*) место посесивног генитива њихова:

То су *овдгова* говѣда (место — *говѣда овога*). *Овдгова* књига. *Овдгови* кѣни су се погубили. *Тдгове* ствари су лепше. *Тдгова* су и ђѣца уљуднија. *Тдгово* сѣло се свѣ искрвило. *Ондгови* свѣтови су тудје прѣшли. *Ондгово* имањѣ више вриѣдѣ. *Ондов* глас се даље чује.

Као прва, тако се и ова неједнако употребљава на целој територији. У васојевићкој грани опет скоро доследно, а другде врло ретко.

§ 212. На сличан начин образовани су упитници *кдговић* и *чѣговић*. И они се, наиме, добивају од генитива заменица *кд* и *штд* кад им се дода наставак за презимена — *овић*. Од горњих особина се разликују тим што не значе оно што и генитиви који су им у основи, већ се њима пита којег је презимена неко. Сем тога, познати су свуда подједнако, и у врло обичној су употреби :

Кдговић си ти? (Какво је твоје презиме?). *Чѣговићи* су они? (значи исто)? *Кдговићи* су ти они пријѣтели? За *кдговићима* дајѣ ону ђевѣрку. *Чѣговићи* највише живѣ у томе сѣлу? (отуда и *никоговић* — како се каже за некога из лошег братства).

§ 213. а) Предлог *од* с генитивом, поред значења подударних са онима што их има у књижевном језику, има још нека, специјално тамошња значења, од којих је најважније посесивно. Предлог *од* с генитивом именице означује припадање, значи што и присвојни придев направљен од те именице :

Нека ти дадну врећу *од Мијѣла* (Нека ти Мијѣлови даду врећу). Јѣсу ли издигли *од Драгѣ* (Јесу ли Драгови издигли)? Бљѣ ли отишли у млин *од Бѣдана* (Богданови)? Знаду ли *од Томѣна* (Томанови)? Къа ће *од Стѣнка* (Стѣнкови) у пазѣр? Мисле ли *од сѣрѣка* (стрикѣви) у планину? Поѣрали су ми жито *од Алѣксѣ* (Алексини). Јесу ли *од Рѣдоша* (Радошеви) дѣшли с планине. Ако те видѣ *од вѣводѣ* (војводини) нѣте ти даѣ да прѣђеш.

214. б) Ближе је књижевној, иако још дијалекатска, употреба тога предлога с генитивом свих особних и уопште имена лица, место с генитивом од њих направљених присвојних придева :

Виђе ли нѣкѣ *од Томѣна* (поред: виђе ли нѣкѣ *од Тамѣновѣја* и наравно у истом значењу). Пѣзнаде ли те којѣ *од Тѣдора*? (које од Тодорових). Биће у пазѣр нѣкѣ *од Нѣшка* (неко од Нешкових). Вѣздѣан сѣм трајѣјо које *од јѣјака* (од јѣкових), па ђавољега.

У овим примерима предлог је правилно употребљен, а необична је употреба именичког генитива једине место придевског мно-

жине. Преко ове тек, по моме мишљењу, развила се употреба предлога *од* у примерима под *а*).

§ 215. *Из*. Уз генетив личних особних именица, и оних заједничких именица које значе заједничко име лица (сродство, занимање, звање), место *од* употребљава се предлог *из*:

Донѐси ми они дуг *из М̃арка* (од Марка). Јеси ли д̀ни^о каб̀аницу *из П̃ера̀* (= од Пера)? П̀ни^о је с̀ме *из Т̀ддора*. Дов̀дите к̀ња *из љ̀јака*. Дог̀нали су вол̀ве *из љ̀риџ^ашељ^а*. Куп̀й^о сь^м *из П̃џира* те л̀јепу к̀р̀ву, а *из Пер̀ише* двадес ов̀џ^ац̀џ^а. Дош̀џ^а сь^м *из Т̀дмице* д̀в̀ле за по с̀та, а т̀бе т̀р̀ба *из к̀џ^мовџ^а* тољ̀ко.

Ма да се *из*, како рекосмо, употребљава место *од*, не би сваки пут било довољно, ни тачно, да се само први предлог замени другим, већ и израз уз предлог ваља променити. Тако, на пр., у последњем примеру: *из Т̀дмице..... из к̀џ^мовџ^а* није исто што и *од Томице* и *од кумова* већ што *од Томицине* и *од кумовске куће*. Управо, кад би се овако употребљавали присвојни придеви уз именицу, а не само присвојни генитиви именица, онда ни предлог *из* уз њих не би био необичан (испоредити са потпуно тачном употребом у примеру: Узео сь^м с̀ме *из Т̀ддорове к̀џ^е* или *из Т̀ддорова к̀џ^а*). Ова синтаксичка особина почива на чињеници, боље рећи, сва је у томе што се именом лица које се ставља у генетив замењује све што дотичном лицу припада: имање, кућа, чељад итд. А у истом факту лежи и могућност употребе предлога *од* у примерима из претходног параграфа.

§ 216. *Искрај* не значи тамо оно што се у Академиском речнику о њему каже. И намеће се питање да ли је овај предлог постао слагањем предлога *из* са предлогом *крај*. *Искрај Подгорице*, на пр., не значи из једног краја ове вароши, већ из подгоричког краја, из краја у близини Подгорице, из близу Подгорице. Дакле, по значењу се види да је по среди слагање двају предлога, а не предлога и именице. А без обзира опет на то, са сигурношћу се може тврдити да се у другом делу горњег предлога не садржи ни један облик именице *крај*; — могао би бити једино генетив множине (испор. *М̀јџели М̀рк*), али кад се зна да *искрај* не значи из крајева, него из једног места, а сем тога ни из краја места у генитиву, него из места које је у близини његовој, — онда је сасвим јасно да није ни тај облик. Интересантно је само да се предлог *крај* самостално никако не употребљава. Ја мислим да је процес морао тећи овако. *Живи крај Подгорице* (казало би се обично у нашем

језику, а зацело се тако говорило и онамо, јер је морао постојати предлог *крџ*) као: *живи у Подгорицу* (види предлог *у*). Према: *Ја сам из Подгорице* и: *Ја сам из крај Подгорице*. Предлог је, чини се, узео на себе службу именице, али је ипак остао предлог, па се са оним испред себе стопио у једну реч. Касније се самостално престао употребљавати, утолико лакше што је његову службу, будући истог значења, могао вршити и потпуно је преузео предлог *код*.

Искрај се најчешће употребљава уз генитив особних именица које су имена појединих градова (никад и имена села или племена), поља, равница, њива, а — и уз називе појединих грађевина и предмета као и уз особна имена лица, кад значи из места које је код дотичног лица или предмета:

Ја сѐм *искрај* Подгорице. Двоје мџмчади *искрај* Града. *Искрај* Сиужа. Бљѣше ли ти *искрај* Колашина? Неки Турци *искрај* Тузи. Сељаци *искрај* Бѣранѣ. Бљѣу ту неке жѣне *искрај* Плава. *Искрај* Сирѣнице (поље) до на Бриѣг. *Искрај* Радѣвине (њива) до Лѣкве. *Искрај* њине кѣѣ дѣвле. *Искрај* школе до на Лопѣте. *Искрај* цркве све до Чѣсме. Просипѣ се цијелиѣм путѣм *искрај* Крѣша до кѣѣ. *Искрај* ѣлоѣ до вратѣ ѣма више од десет мѣтѣрѣ. *Искрај* ѣбла до накрај поља. *Искрај* огиѣиѣ додно кѣѣ. Да му ту ужицу *искрај* ѣуѣиѣрѣ. Донѣси ми косијер *искрај* Мѣрка.

§ 217. *Скрај*. Судѣћи по стварном значењу његову рекло би се да у састав овог предлога улази какав облик именице *крај*: *Одломљено је мало скрај штице* значи, да је одломљено с једнога краја штице. *Зафѣши скрај воде* = захвати с краја воде. *Одбучено скрај марѣме* (с краја мараме). Значење је такво и у:

Слѣми једѣн коматѣ *скрај* ѣѣба. Отсијѣи двије пѣде *скрај* гредѣ. Поскуби *скрај* ливѣдѣ једну рѣковѣ трѣвѣ. Да му *скрај* обдра једно брѣме гнѣја (ђубрѣта). Убѣри два клѣса *скрај* бѣштинѣ. Донѣси ми косијер *скрај* ливѣдѣ Лѣзѣве. Прѣнијо је они вѣљи кѣм *скрај* зѣѣда. Кѣмо ти онолико *скрај* гредѣ?

У свим наведеним и сличним примерима могао би сасвим лепо да стоји, и у ствари се једнако често употребљава предлог *с* с генитивом једнине именице *крај*. И према томе је јасно да *скрај* не значи, као код првог предлога, с места које је код, близу, до онога што стоји у генитиву, него — с једнога његова краја. И поред тога, наравно, пошто значење ни ту не допушта и није допуштало да се ма који други падеж (у датом слушају морао би

бити искључиво генитив једнине) сведе на овај облик, — остала је опет једино могућност да су и овде два предлога сложена у трећи.

§ 218. Предлог *скрџ* употребљава се још кад се говори о неком блиском растојању два места, у значењу предлога *од*:

Скрџ Стрџанице до Ђбловџа. *Скрџ зџада* до ждриџла од згрџдџ. *Скрџ обџра* дџвље. *Скрџ крџша* до лџка. *Скрџ ливџде* до врџтџа од кџћџ. *Скрџ брџздџ* до зџ зџа.

И у наведеним примерима не само да је обично, већ је и доста често казивање овога растојања предлогом *с* или предлогом *од* и генитивом једнине именице *крџ* (испреди: *С крџа* или *од крџа* Стрганице до *убџдџвџа*, *С крџа* или *од крџа* баштинџ до *кџћџ* итд.). У њима, то нам лепо каже значење предлога *од*, имамо неку средину између случаја као у примерима пред овим и онога што значи предлог *искрџ*. Наиме, у њима *скрџ* не значи од места које је код, близу онога што стоји у генитиву, а опет ни с његова краја, већ с границе између краја имена у генитиву и другог места које се с њим ту додирује.

§ 219. *Накрџ* и *укрџ*. И поред онога што се о овим прилозима каже у речницима Академијином и Броз-Ивековићеву — да су то предлози *у* и *на* сложени с предлогом *крџ* — има и синтаксичке и морфолошке могућности да други сложни део њихов буде акузатив именице *крџ*, јер овај падеж тако гласи, а уз њих је могућ једино он (види доле употребу предлога *на* и *у*). Насупрот тој могућности стоји негде семазиолошка немогућност. *Укрџ пуџа расџџ брџјес(џ)* значи да у месту које је до самог пута расте брест, а не да у крају, у делу пута расте. Тако и:

Док дна бачџје сџме ђџца јо(ј) седџ *укрџ бџџџинџ* и сџграју се. Седџ *накрџ пуџа* и одмџра се. Дубџ *укрџ водџ* и не зџдџри њџшта.

Али је број примера с тим значењем много мањи од онога у којему *укрџ* и *накрџ* значе *у крџу* и *на крџу* места што значи име у генитиву:

Циџелџ сџјено пренџсоше и сџџџенџше *накрџ ливџдџ* (на крају ливаде). Бџчићете нџгџе *укрџ кџћџ* (у неки крај од куће). *Накрџ бџџџинџ* бџџу пџчоврџџани неки клџсови. Остџло ни џе маџло *укрџ Траџљџвинџ* (назив њиве) нџдокопџно. Каква је то грџја *накрџ Мџрковџћџ*? (на *крџу* села Марковића). Ја бџџ(х) *накрџ Задџџа*. Ено му кџћа *укџџ Биџча*.

По моме мишљењу, закључујући према изложеном, не остаје ни трунке невероватноће да у овим предлозима немамо сложене у и на с акузативом именице *крâј*. Она неколика примера са *укрâј* и *накрâј* *џуша* могла су то значење добити померањем и по угледу на *скрâј* и *искрâј*.

§ 220. С (*св^а*). Место генитива јединине с овим предлогом стоји акузатив у истом значењу, али искључиво од именице *сџрана* и то кад уз њу дође показна именица било кога лица: С *ову сџрану* водѣ. С *ону сџрану* његџе кџћѣ. С *џу сџрану* тѣбе. Бџгме нѣј с *ову сџрану* (пре) Дмитрова-дне. То ће бѣт нѣгѣ с *ону сџрану* Божѣџа. Дџјџу нѣгѣ с *џу сџрану* Сâ-вина-дне.

§ 221. С генитивом он не означава само место од којѣга се неко или нешто раставља, време, начин и узрок него, помешано с овим последњим значењем, има тамо и значење намере, — као у: Дошѣ^а сѣм дѣ^анѣ^ас с *џвџга ѣдсла* (за твој посао). Учи^{нѣ}ѣш то^лико с *мојѣ љубѣви* (за моју љубав). Намѣраѣва сѣ^а слѣ^жбе да идѣ на Цетѣ^нѣ (ради службе да иде). Ктѣ^јџо је с *џиѣ^а дрвѣ^а* да дџѣ (за та дрва). Сѣ^а *џâке сџли мџра* је дѣ^анѣ^ас у пазâр (ради шаке соли морао је).

§ 222. Не само с него и предлог *због* врло је обичан у оваквим реченицама (испреди: Дошѣ^а је зџџи *џвџга ѣдсла*. Намѣраѣва *због слѣ^жбе* на Цетѣ^нѣ — и у свим другим примерима); као што се, обрнуто, предлог *ради*, али тамо без крајњег *и*, употребљава место узрочних *с* и *због*:

Тужѣ^јџо га *рад грџзда грџџа* (грозд је био узрок за тужбу), *Ра(д) џебе* сѣм имâ пострâдâт. Побѣ^ли су се ра(д) стџпѣ земѣ (стопа земѣ је била узрок). *Ра(д)џџга* (због тога) се наѣ^лутѣ^јџо. Омрѣ^зѣ^а сѣм ју *рад онога њѣнога џиганиѣса^нѣ* (џиганиѣса^нѣ је узрок омрази). Свѣ^ј га псѣ^јју *рад она^квѣ ѣџѣлѣ*. Учинѣ^јџо би то ја мѣ^лим *рад она^ѣ сѣ^рочади*, ако и не би *рад мене*.

То ће реѣи да претставници ових говора немају осеѣања за разлику између узрока и циља, отуда се свака намерна реченица сасвим лепо може заменити предлозима *с* или *због* с генитивом девербативне именице постале од глагола којим се казује намера:

Дошѣ^а сѣм да се вѣ^ддим с вâма = Дошѣ^а сѣм због виѣ^нѣ^а с вâма.

Идѣ к вâшој ѣѣци да се ѣ^грау или Идѣ к вâшој ѣѣци због и^грања Циљ који на нешто покреѣе човека у ствари је узрок који покрет изазива, и сасвим је разумљиво откуд узајамна употреба узрочних и предлога за намеру.

§ 223. *Порâд* и *зарâд* (као и *рад* се употребљавају обично без крајњег вокала) су сложени, како се каже у Броз-Ивековићевој речнику, из предлога *ѿо* и *за* с предлогом *рад*. Они се уз предлоге из претходног параграфа подједнако често употребљавају у казуалној као и у финалној служби:

Дошѣ^а съ^{ем} *ѿорад* (или *зарад*) *виђѣњѣ* с вѣма. Свѣдише се *ѿорад* (или *зарад*) *сѣдѣ* земљѣ. Тужѣјо би га *ѿорад* (или *зарад*) *ѿрѣзда* грѣжѣ. Учинѣјо би ти то *зарад* (или *ѿорад*) *мојѣ љубѣви*. *Зарâд* (или *ѿорад*) мене ако се ни вратѣт неће. Потукли су се *зарад* (или *ѿорад*) двѣје грабоваче.

§ 224. Као што су се предлози *за* и *ѿо* могли сложити с предлогом *ради*, који је с њима једног значења, у нове предлоге опет истог значења, тако је и предлог *с*, значећи што и *ѿорад*, могао спреда за њега срести и с њим се сложити у предлог *сѿорâд*, не уносећи никакву нијансу у његово значење. И тај сасвим дијалекатски предлог у оба значења најчешћи је и понајчешће се употребљава од свих осталих:

Сѿора(д) *чеса* си дошѣ^а? Потукѣше се *сѿорад* ове ништавне стѣпѣ земљѣ, *Сѿорâд* мене никѣ^д не дѣдѣјо, *Сѿорâ(д)* *шебе* се не види^о, је ли? Да ми није *сѿорад* *онијѣ^а* стѣрѣ^{цѣ} не би му се ја вратѣла. Не би ти тѣ учињѣла ни *сѿорâд* мене. Морѣћемо да идемѣ *сѿорад* *онијѣ^а* *шѣѣѣѣ^а*. *Сѿорâд* *нега* би све ѣѣво пѣни^о. Никаквога пѣсла ни^{есѣ} имѣли веј су отѣшли *сѿора(д)* *шѣга*. *Сѿора(д)* *шѣвојѣ ѣѣѣѣ* съ^{ем} морѣ да идѣм. Да ми није *сѿорâ(д)* *свиѣѣша* знѣ би штѣ би(х) чинѣјо. *Сѿора(д)* *шѣѣѣ^а* кѣѣѣ^а съ^{ем} морѣ да се вѣћем.

§ 225. У. Тачно је да за предлог *у* с генитивом зна и књижевни језик и остали дијалекти нашег језика, и према томе то није дијалекатска особина. Па ипак не значи да се, с обзиром на несразмерно чешћу употребу, није важно на њој задржати. Наравно, предлог *у* уз генитив значи што и предлог *код*, и овај се последњи никад не употребљава кад је реч о неком предмету који припада извесном лицу (имену што стоји у генитиву) или који се налази у извесном простору што припада том лицу (испореди горе посесивно значење предлога *од* с генитивом имена лица, тј. обележавање тим обликом онога што датом лицу припада).

Наѣѣ(х) га *у* *Мѣрка* (код Мирка или код Миркове куће). Ојди *у* *Лѣлѣ* (у Лилину кућу — код Лиле) да донѣсеш решѣто. Дошѣ^а је *у* *шѣшке* (код тетке). Служѣјо 'е *у* *нѣшијѣ^а* *рѣѣѣѣ^а* (у кући наших роѣака, код наших роѣака). *Ајде* *у* *Илѣје* (у Илину кућу,

код Илине куће) да донесеш рало. Мдја 'е мотика у њџа (код његове куће). Нџмаше му и(х) дома но су у њџа (код њџа) Јџсу ли и сџад онџ пџре у шџбе (код тебе). Ако је сџт у њџа (код њџа) нџка ти кџже којџ 'е ўра (колико је часова). Да нијесџ нџша џџца у вџс (код вас, код ваше куће)?

§ 226. До. Поред прилошке употребе његове са значењем прилога отприлике (испореди: Сџди до *џџшњ^ас дџ^ањ^а*. Има до *дџвџш дџкџ^а*. Дџгџ^ачка до *шридџс лџкџ^ашџ^а*), што је још увек књижевна особина, — овај предлог се, опет више у прилошком значењу, употребљава не само уз генитив него и уз све остале падеже:

Бџгме нџџе нџко до *шл* (чешџе и обичније него: до *шебе*). Нџма кџ дрџги до *дн* (ретко се може чути до *њџа*). А ко други до *Никџдла* (до Николе јџдва ако би било могуџе схватити у истом значењу). Нџма ко до *мџ двоџца* (или до *нџс двоџца*). Нџко не зна до *јџдџни Бџг* (може и до *јџднога Бога*). Дџшли су сви до *он*. Не дџм ја нџкоме до *шџбе* (датив). А кџме џма да се пожџли до *вџма*. Он и не глџда нџшта до *оно џмџњџ*, Нџма нџгџе нџчџса до *ону кџџицу* и пџшес козџ^а. А кога џма вџј до *ону џџцу*? Чџм дрџгиџем до *сџ^а сџкџром*? Нџ би мџгџ^а с дрџгиџем до *с шџбџм*. О кџме има да се стџра до *о њџму*? Нџма да брџжџ нџ о чџму до *о онџњ^а џџшес брџвџ^а*. Нџ по чџму га јџ не бџ пџзнџ до *џо ономе бџлџлџу*.

Граматиџе нашег јџзика допуштају овакву употребу извесног броја предлога. Меџу тим предлозима набрајају и овај (види измеџу осталих Т. Maretić, Gramatika i stilistika 1899, стр. 487. § 490_а). Али, несумњиво, ове граматиџе не полазе од савременог књижевног јџзика, веџ од јџзика народних умотворина. Код савремених писаца предлог *до* се не употребљава као у наведеним примерима. Нџсам га могао чути у интелигенџије која говори добрим књижевним јџзиком, а нема га зацџло ни у веџини дијалеката. За изузимање, прилошки, се још употребљава *сем, осџм (осџм)*. У источноцрногорском понекад предлог *без* и, врло често и сасвим обично, како смо горе навџли, предлог *до*. Зато и имамо право овакву употребу његову сматрати дијалекатском особинџм. *Осџм* је, може се реџи, непознато. Са уметнутим *в* измеџу *с* и *в* сачувало се у: *освџм крџша, освџм нџмџша, освџм бџџџџа џмена, освџм лџшурџџје*, дакле, за изузимање извесних светиња, — и само као прави предлог. Ако хоџе да се изузме од нечџга страшног: смрти, тџшких болџсти и сличног, не употребљава се ни јџдан

од горњих, већ предлог *лише* (некадањи номинатив парт. презента глагола лишити — лиш). Овај прилог (испореди напред: *сшбје*, *шрке*) постао је предлогом преко мешавине прилошког и предлошког значења горњих предлога за изузимање. Да се, без обзира на облик, осећа предлогом закључиће се из примера:

Лише Пера и Мијајла. Ја кукала лише браћѣ. Оцрни ме лише рѣда. Лише швоје ћеце лудѣ. — Лише свѣдѣга швѣга. Ајде да Бог да се не виђела лише онѣ ћеце. Бѣже, не додјо у дом лише шѣга ђѣма.

§ 227. *С акузативом.* На се употребљава у значењима која има у нашем језику уопште, с разликом што увек долази уз овај падеж, а никада и уз локатив, било да у ствари значи заузимање неке површине после извесног кретања или стално налажење на тој површини.

Отишѣ^а је на *Койѣље*, а и Живѣ на *Койѣље*. Свѣке гѣдине идѣ на *иланину*, и Свѣкѣ гѣдинѣ провѣде по једѣн мљѣсец на *иланину*. Обљѣси на *кљинѣцу*, и ВиСи на *кљинѣцу*. Мѣтни кѣпу на *главу* и Каквѣ ти је то кѣпа на *главу*? Ајде на ону *главицу* и По цијо дѣан сѣди на ону *главицу*. Убѣчи те клѣсове на *шавѣн*, и Кѣмо онолико клѣсѣвѣ^а што су билѣ на *шавѣн*? Прими се на *крш*, и Стѣлно сѣди на *крш*. Оте ли дѣни дѣј на *вечѣру*? Кѣ ви је тѣ сѣној бѣјо на *вечѣру*? Бѣчи ми тѣрбе на *швѣга* кѣња, и Мѣје су тѣрбе на *швѣга* кѣња. Изѣђѣ на *зрѣду*, и Чѣка ме на *зрѣду*.

Једнако оване и предлог у:

Ајмо у *село* — Штѣ је граја у *село*? Кѣ^а(д) ћеш у *брѣдо*? — Откѣ^ад ви је стѣка у *брѣдо*? Спѣшти се у *јѣму* — Нашѣ^а сѣм гњѣздѣ у *јѣму* — Сѣвки дѣан идѣ у *шѣму* — По цијо дѣан сѣди у *шѣму* — Повѣли су га у *шѣмницу* — Рѣвно је пѣт гѣдѣнѣ^а откѣ је у *шѣмницу* — Јѣтрос је отишѣ^а у *Подѣдрицу* — Има веј пешес гѣдѣнѣ^а откѣ живѣ у *Подѣдрицу* — Убѣчите у *ѣбѣ* двадес грудѣ^а снѣјѣга — Има ли веј водѣ у *ѣбѣ*? Јѣси ли кренѣо у *цркву* — Имаше ли дѣста свѣјѣта у *цркву*?

§ 228. *За.* Уз глаголе који казују намеру или правац неког кретања предлог *за* долази уз акузатив места у коме се кретање завршава.

Намљѣравам *за Цѣшѣње*. Мѣслиши скорѣ *за Бѣјѣград*? Идѣм *за Кошѣр*. Кѣ^а(д) ћете *за иланину*. Отпѣрамали (пејоративно: отишли) јѣтрос *за Рѣдовѣ*. Ојдѣше *за Бљѣлоглав*. Прије зорѣ је отишѣ^а *за Андѣјѣвицу*. Мѣслите ли скорѣ *за Кѣм*. Има веј

петнѣ^ас дѣ^анѣ^а отка су отишли за *Колашин*. Намисли^о је прѣво за *Мѣшево*.

§ 229. Тај се предлог у оваквим примерима обично употребљава и кад уз акузатив већ дође неки други предлог који обележава правац :

Мислите скорѣ за *на планину*? Спрем^ијо се за у *Бѣр*. Кренуо је за у *Америку*. Намисли^о је за на *Цетиње*. Упут^или су се за на *сабор*. Спрѣмате ли се за у *Подгорицу*, за на *Јолдвцу*, за у *цркву* итд.

У оваквим случајевима ја не видим нагомилавање предлога ради појачавања значења које носе (у претпоследњој групи *за* има значење предлога *у* и *на* и да се њима лепо заменити), већ — елиптичне реченице; *Спрем^ијо се за у Бѣр*, држим да је равно са: *спрем^{ио} се за ушовање у Бар*. Елипса је бар у реченицама са глаголима значења *спрем^ити*, уз које, јамачно, и иде најчешће односна група предлога. Може се још допустити да се из оваквих реченица раширно предлог *за* на оне у којима би претпостављено елиминисана реч била сувишна.

§ 230. Такву употребу предлога *за* нисам миошао из узрока што је врло честа у свих претставника источноцрногорског дијалекта, али као сасвим дијалектску ваља истаћи употребу његову, опет уз глаголе кретања, место предлога *по*, где му је главна служба да обележи циљ кретања :

Оправ^и за *њега* (по *њега*). Потр^{чи} за *сѣрикѣ*. Посл^али су за *дѣшора*. Ојди за *онѣ косѣјер* у *Марка*. Офете ли дод^{ит} за *ову љѣцу*? Ојди за *Тѣдора* да дође дома. Нека бидне гот^ова к^а(д) дођем за *воду*. Ја с^{ем} веј б^ијо за^{па} к^а(д) су дошли за *мене*. Потр^{чи} за *кума Милоша*. Одјур^ијо за *друге*. Отишла је на *Андријевицу за њнзију*.

§ 231. Ако је као у наведеним примерима предлог *по* непознат, не значи да се он уопште не употребљава уз акузатив (сасвим је обично на пр.: *по једну јабуку, по род^аћу по јѣвшину ци^{ен}у, сл^джи рѣд по рѣд* итд.).

§ 232. Предлог *о* ни у правом ни у преносном значењу не долази уз овај падеж. Предлози, дакле, *на у* и *о*, који иначе (мислим на књижевни језик) стоје уз акузатив и локатив, овамо су могући или с једним (*на* и *у*, како смо видели, с акузативом) или с другим (*о* с локативом) од тих падежа. Није такав случај и са предлозима који захтевају акузатив и инструментал. *Међу над, под, пред* и *за* употребљавају се уз оба падежи, али

се спушти нѝза зв^{ад} *под крeвѣшом*, те полѓче јѝцѝ. Завуци се *под поњѝвом* па мучѝ. Мнѓго ти је *под глѝвом* па затѓ крчиш по сву нѓј. Свѣ што свучѣ сѝ^а сѣбе мѣтнѣ *под глѝвом*. Наднѣсе се *над вѝшром* и не дѝже се по ци'о дѝ^{ан}. Нѝвила се мѝ^агла *над Кѝшом Морѝчком*. Намрштинѓ вљѣђе *над онѝјема вљѝѝема очѝма*. Наљѣже *над јѝмом* и ѓдма(х) се заустѝви. Свѝки дѝ^{ан} дојѝве *над нѝшѝем кашунѓм* кѝ да се ругау. — Има ли штѓ у ону бѓчицу *за нашѣнѝшом*. Мѣтни тамо *за крeвѣшом*. Дѓди свѝко вѣче *за вѝшом кѝћом* и слѝша штѓ чѣлад збѓре, па пѓслиѣ препричѝва и додѝјѣ. Свѝко јѝтро рѝчау тамо *за кѝшом*. Дѓвече ји(м) понѣси мало лѝста *за кѝћом*, па ји(х) одма(х) врнѝ у појѝту.

Сасвим независно од онога што иначе захтева глаголска радња, јављају се са овим предлозима час акузатив час инструментал. Не може се реѝи ни за један крај, ни за појединца да има осећања за правилну употребу ових падежа с горњим предлозима, као ни то да се у свим случајевима има више склоности за чешћу употребу једнога од њих. Обично је да се у једној реченици употреби, рецимо акузатив, а одмах иза тога ће исто лице у потпуно сличној, па и истој, реченици употребити инструментал. Отуда се и може десити да у датим примерима нађемо једну реченицу с истим предлогом уз оба падежа. Свакако, нетачно је казати да ниуколико и ни у једном случају није могуће утврдити неки одређени систем.

§ 233. Предлог *под* кад не значи *испод*, већ *при*, па се у том значењу употребљава уз имена неког узвишења или каквог предмета, никад не допушта инструментал, већ иде искључиво с акузативом (испор. горе у већ датим примерима: *под брдо*, *под вр(х)*, *под главѝцу*, *под Жѝву*, *под Вѣѝрујак*, *под Вѣљѣ Брдо* итд.). А важније је много што се имена живих бића не употребљавају ни с једним у акузативу:

Дођѓше *међу нѝма* србијѝнски официѝерѝ. Ускочи зец *међу вѝма*. *Међу Подгѓрчанима* га није онаквѓга додѝло. Униѓо *међу женѝма* и *међу ѣѝѓм* нект^ак^вв стра(х) и забуну. Дѓђу ови ѝчевњаѝи *међу сѣљѝѝма* те ји(х) наѝче нѣраду, а *међу ѣвѓјкама* (дођу) ове што ѝчѣ шкѓлу, па и чобѝнице пострѝгоше кѓсу дођѝвоља. Не пуштајте га да излѝзи *међу ѣѝѓм*. — Дошѝ^а је ту *прѣдѝа* мном па плачѣ. Сѣди тамо *прѣ(д) Тѓдором*. Не сѝјѣда *прѣ(д) шѝем сѝѝрцем*, ја! Преприѝчијо си се и мѣнеш ту штѝцу *прѣд ѝѝм* те нѝшта нѣ видѝ. Изнѣси здравѝцу

*п*ред свашовѣма. Ојде свѣки дѣан *п*ред женѣма и купи по нѣшто. Къ^а дѣјемо *п*рѣ(д) *с*удом оглѣдаћемо се. Смѣјешѣ таквѣ изѣис *п*ред мајком? — Увуклѣ се змија *п*од њѣм и изѣла га за трбу(х). Вѣђе ли како се ѣвуче она бауљѣна *п*од Мајком? — Наклонѣјо се *надъ*^а *м*ном и прича ми нѣшто. Цичѣ му тѣчи ѣ руке, а мајка јѣ(м) долећѣла *над* њѣма па јѣ(х) зовѣ. *Над* мајком је долетѣјо Ђанѣи^о и чува ју;

дакле, с предлозима: *над*, *међу*, *п*од и *п*ред имена живих бића, казивала се именицама које било врсте или личним заменицама, употребљавају се само у инструменталу.

§ 234. Предлог *с* (*сѣ*^а) не иде само уз социјатив, већ и уз прави инструментал, уз тај падеж за оруђе, који се иначе употребљава без предлога:

Разбѣјо му 'е главу *с* каменом. *Сѣ*^а *ш*шайом га испребѣја. По-сѣкѣ^а се *сѣ*^а *с*екѣром. Нѣћѣ се мѣј *с* мошѣком но га прекопѣте *с* пѣлом. Извѣди *с* шом лѣмом мало водѣ. Вѣжѣ сѣјено *с* урѣвом па га прѣмѣ на зѣ^ад. Онѣ што не мѣгне кѣса покѣпићете *сѣ*^а *с*рѣом. Утоплијо се *с* кожѣвом. Покрѣјеваши се вѣј *с* чѣм до *с* шѣм ѣоњѣвом? Огрнѣ се *сѣ*^а *с*сѣрѣком па (х)ѣјде. Не знам ја ћѣ је отирач но се дѣтри *с* кошѣвом.

И изван овога значења, ма и не био падеж за заједницу, инструментал, у значењима која су се из првог развила, има уза се предлог *с*: Јѣси ли задовољѣн *с* исѣшѣом? Ожѣлошћѣн је *сѣ*^а *с*мрѣку својѣга брѣта (узрок). Тѣ је најбогатѣ сељѣк и *сѣ*^а *з*емљѣм и *сѣ*^а *с*шѣком. Сиромѣшни *сѣ*^а *ж*ѣвијѣм и *сѣ*^а *з*емљѣм. Каквѣ сте *сѣ*^а *ж*шѣом овѣ године? И мѣли *с* шѣјѣлом мѣгу бѣт вѣлики *с* душѣм. Како сте задовољни *с* шѣрѣвѣнѣм? Спрѣјечени смо билѣ *сѣ*^а *с*ниѣгом.

Употреба предлога *с* уз инструментал и кад овај значи оруђе није особина само ових, већ и осталих југозападних говора наших. У свима је, јамачно, посредан или непосредан талијански утицај. Али док се у неким дијалектима, дубровачком на пр. (Р. Vidmanj, Dubrovački dijalekat, Rad 65), инструментал сам никако не употребљава, — у нашим је у оба горња случаја могућ и без предлога, ма да је као у наведеним примерима обичнији.

§ 235. Двојство употребе правог инструментала с предлогом *с* и без њега довело је до обрнуте синтаксичке особине да се заједница казује инструментом без предлога *с*. Као оруђе, и друштво се може казивати на један или други начин, али само у делу ових говора:

Нешто се свѣђа *дирѣкшорем*. Не смјјем *иушшѣем кѣнем*. Блѣше *Милѣјем* у пријателѣ. Разговѣше *калѣђером* кад ја налѣго(х). Познајѣ се *Рѣдованом*. Мѣ ћемо *кѣњима* и *говѣдима* џадѣм, а ви ћѣрате сѣтну стѣку преко планинѣ. Не дружи се *онијема галишима*. Не смјјемо *иураадма* такѣ рѣно крѣтѣт. Вѣђе ли се *нѣшом иланѣнком*. Познајѣши се тѣмо *онијема нѣшѣема*? Дѣбро се полутѣјо *каѣшѣндѣм*.

Два од наведених примера чуо сам у Братоножићима, три у Кучима, а све остале у Зети, што значи да особина припада двома гранама нашег дијалекта (зетскоподгоричкој и кучкобратоножићкој) — у осталима овакво казивање заједнице апсолутно је непознато.

§ 236. Интересантна је редупликација предлога *с*. Судаѣћи по томе где се употребљава, рекло би се да је то утицај метохиског говора. Од источноцрногорских за њу знају само претставници васојевићке гране, и то не сви подједнако; док се у околини Берана и Андријевице, у Полимљу и Велици доста често чује, преко Трешњевика је врло ретка. Али по ономе што ја мислим о узроцима тога удвостручавања, то неће бити заједничко васојевићком и пећком говору. Какве је природе у Метохији, — не могу сигурно казати, а у Васојевићима је свакако гласовног карактера. Јавља се само у случајевима кад се реч *с* предлогом *с* почиње непчаним консонантима *љ, њ, ђ, ћ, ч, и, џ*, па се предлог *с*, изједначивши се с њима по месту образовања и поставши *ш*, престане осећати као предлог. Само овакав закључак се да извести из примера:

св^а шњѣм, св^а шњѣм, св^а шњѣма, св^а шњѣга, св^а шњѣд, св^а шњѣ(х), св^а шњѣгѣвом, св^а шњѣгѣвиема, св^а шћѣгуша, св^а шњѣниѣема св^а шћѣмѣѣма, св^а шљѣљѣшке, св^а шћѣѣѣм, св^а шћѣвѣјкама, св^а, шћѣковѣма, св^а шћѣулеѣшом од шѣѣѣ, св^а шћѣуѣшом, св^а шћѣуркама, св^а шћѣирѣјом, св^а шћѣшом, св^а шћѣшљем, св^а шћѣѣром, св^а шћѣвѣјом, св^а шћѣѣшом, св^а шћѣмѣје, св^а шћѣмадѣна, св^а шћѣуѣлеѣшѣм.

§ 237. *С локашѣвом*. Чињеница што службу локатива с предлозима *на* и *у* врши акузатив сужава знатно употребу тога облика. Кад се томе још дода чињеница да предлози *близѣ, ирѣма, ирдѣшѣ* иду у овим говорима једино уз генитив, а никад и уз локатив, постаје јасно да је употреба овог падежа ограничена на мањи број случајева и доста уска према употреби његовој у књижевном језику и дијалектима који се у основици његовој налазе. У накнаду за то, с пред-

логом *о* се употребљава локатив и кад хоће да се њим означи заузимање извесног положаја иза неког кретања, једнако као кад хоће да се каже да се неко или нешто стално налази у једном положају — конкретније, и уз глаголе кретања као уз глаголе мировања, и најконкретније — и онда где се у другим дијалектима употребљава акузатив:

Обљеси га *о гранѝ*. Обљеси пушку *о ра̀мену*. Ока̀чи *о кљѝну*.
Зака̀чи се дра̀ча ђвци *о реѝу̇*. Извљеша̀ли месо *о грѣдѡ^а*. Обљеси
то *о цивилу̀ку*; —

као: Пушка му је *о ра̀мену*, а са̀бља *о пасу̀*, Вѝси *о кљѝну*, *о грлу*
jo(j) је ђендар обљешен, Цѝjo дѡ^ан носи дра̀чу *о реѝу̇*.

§ 238. По за извесна значења тражи покаткад акузатив, али много чешће иде с локативом: Продајѣ га *по највишу циѣну̀* необичније је много него: Продајѣ га *по највишој циѣнѝ*.

За обележавање заузимања неке одређене површине употребљава се с овим предлогом, дакако, само локатив:

Скѝта *по сѣль^а*. Идѣ *по ба̀штинѡ^а* и *по лѝвадѡ^а*. Шѣтау *по овѝјѡ^а* врѡва. Пасу̀му ђвце *по ономе ѝдљу* итд.

§ 239. Предлог *при* сасвим као и у књижевном језику означава налажење тачно до неког места или предмета и захтева локатив:

при брду, *при кршу*, *при дубу̀*, *при ка̀мену*, *при сѣлу*, *при грѡнѡ^а*
при лѡкви, *при ѝлошу*, *при мосту*, *при нѡу*, *при главѝци*.

Од преносних значења најчешће је значење као у примерима:

Штѡ је он *при мѣне* (локат.) Није он *при бра̀шу* ништа. *При свему̀*
јѡду (поред свега јада) ѡпет сте лѝжепо. Он ми је *при срцу* итд.

§ 240. *Конгруенција*. Именице које су по природи мушкога, а имају промену и облик именица женскога рода, не осећају се увек тако, и речи што се на њих односе у више случајева се не понашају као у књижевном језику. Код именице *слуга*, која је једна од најчешћих овога типа, облик је толико утицао на губљење природног рода да се престала осећати именицом мушког рода. *Слугом* се онамо чешће зове служавка, бар исто толико често колико и мушкарац који у некога служи. За мушке су опет познати други називи: *прѝсѡѡв* (кад чува стоку, обично), *најѡмник*, *момѡ^ак*. Кад се све то има на уму не треба се чудити зашто се каже:

Слугѡ вѡјводина, *слугѡ* каѝешѡнѡва, *слугѡ* сѣрдарева, *њѣна*, *њѝна*,
шѡѡја, *њѣѡва*, *сѡѡчија*, *нѝчија* - *слугѡ*, —

а не с атрибутом у мушком роду. Ова је, дакле, једнака именицама које значе и мушко и женско биће, а то су обично погрдни називи за казивање негативних особина извесних личности, као

што су *пљаница*, *мануџина*, *фџкара*, *вџралица*, *нишавџина*, *рџа*, *уклџва*, *наџда*, *кџкавица*. Наведене именице су само женског рода, и каже се једино:

Прође она *пљаница*, *дџасна мануџина*, *вџлика кџкавица*, *вџлика рџа*, *вџлика нишавџина*, *наџгора вџралица*, *поџана уклџва*, *наџда бџжа*, *фџкара безобрџна*, —

а никад: *велики пљаница*, *оџасни мануџина* итд.

§ 241. Супротно томе, све именице ове врсте које су називи мушких лица, не и женских, иако имају промену женског рода осећају се и управљају као остале именице мушког рода. Не само у једнини, већ и у множини, атрибути, који се доследније од свих осталих речи у реченици слажу с речју којој припадају, уз именице *судџја*, *владџика*, *вџвода*, *сџџарешина*, стоје обично у мушком роду:

Два судџје андрџевичког судџа ће бит премљџштени. Кџа д је наџша црква освеџивана *дџа владџике* су дџшли. *Сви вџводе* дџау дџћи на Цетџње, па сџди по мљџсец дџа^{нџ}. *Сви сџџарешине* ће бит суспендовани. *Оџружни судџје* из Подџорице. *Сви вџводе* из Дрџкаловиџа кџће. *Војниџки сџџарешине* сџа Скџа^{нџ}дра.

242. Интересантно, и између ових именица има разлике. Док уз множину првих двеју атрибути стоје искључиво у мушком, уз множину именица *војвода* и *сџџарешина*, истина, — доста ретко, атрибути могу бити и женског рода. Још је интересантније што сам у Васојевиџима, и не само од једне личности, чуо и уз лична имена мушког рода број 2 у женском роду. У причању о двојци знатнијих људи из онога краја старији ће обично казати:

Нџје у свџ Вџсојевиџе било бџљџџа љуџи од *дџије Зџрџје*. *Дџије Зџрџје* од горње наџјџе. Одџли *дџије Зџрџје* у Плав код некаквога бџга. Кџа дџђу *дџије Зџрџје* цџјо сабор скџчи на ноге — и тако скоро увек кад треба заједно споменути ова два народна јунака, који су се звали истим именом.

§ 243. Удаљеније речи, природно је, идеално се слажу, како код прве групе с граматичким, тако код друге с природним родом речи на коју се односе:

Дџшла је *сџџа* за волџве. Је ли ви *дџдџла сџџа* коју сџ^м ви ја послџ. Јучџ кџ^а(д) се она *будџла врџула* дџма. *Онакџву будџлу* ка што (')е она *ваџ зџт јџш ниџсџ^м виџа*. *Вџлике пљаниџе* фџла Гџсподу Бџгу.

а: Зџр ви ниџсџ^у такџ и *сџџарешине каџџли*. *Наџше сџџарешине* су се *измџенџли*. Нџма дџ^анџ^с онакџвије какџи су *билџ вџводе* из

кућѣ Дрекаловића. Од најмъањега до највишега *стѣрешине* су *лишени* чина затѣ. Сви су га *стѣрешине штеђѣли*. *Нѣзадовољне вѣводе* су *побѣгли* у Србију.

Може се ипак рећи да је код обе групе случајева слагање по природном роду доследно, јер су се, већ је речено, именице у у првој престале осећати именицама мушкога рода.

§ 244. И у другим неким случајевима, ако су речи које се једна на другу односе удаљеније, природни род се чешће јавља:

Оно најстарије диѣшѣ ми 'е јучѣ *дошѣ* из војскѣ (зато што је то дете мушкарац). Онако *бистрѣ диѣшѣ* пѣсли'е пѣшес гѣдинѣ *осѣви'о* 'е школѣ, и сѣд седѣ дѣма. Онако *лијепо момѣ* и да нѣје *мѣгѣ* нај лѣпшу ѣвѣјку. Да остави без школѣ тако *идѣшнѣ диѣшѣ*, а *учѣјо* би тѣмѣн кѣ она дрѣга.

Такво једначење се не врши и међу именицама које су стварно женског рода и речима што се на њих односе; не каже се, за девојчицу на пр.: *диѣшѣ кѣја* 'е *дѣшла*. А то је и сасвим разумљиво. Треба говорити о односу између именице *диѣше* и њеног предиката или релативне заменице, а како се *диѣшѣ* тамо каже само за мушки род, а никако и за женски, — то тамо оваког односа и не постоји.

§ 245. Преимућство природних облика пада у очи код именица мушког рода у бројева 2—4. Атрибути таквих именица слажу се с њима, али чешће стоје у одговарајућем облику множине:

Мѣји два брѣша су старѣ о(д) тѣбе. *Твѣји шри сѣна*. Оба *Мѣркови вѣла*. *Онѣ шри велѣки ѣѣра*. Вѣди'о сѣм њѣдѣ два сѣна.

Посѣкѣ сѣм *оне шри велѣке ордѣ*. Сви *чѣшири нѣши дрѣга*, — обичније је него: *Мѣја два брѣша* . . . *Твѣја шри сѣна*. Оба *Мѣркова вѣла*, иако ни ово није ништа необично.

§ 246. Интересантно је да се и атрибути именица средњег рода у таквом положају употребљавају каткада у облику мушког рода:

Нѣни два ѣка вриѣдѣ дрѣгу ѣвѣјку. Оба ми *моји ѣка* испѣдоше из глаѣвѣ. Удѣрићу те док ти *ѣба швѣји ѣва* зациѣкћу. *Нѣше шри сѣла* нѣје зафѣтила, а све друго (')е опѣлила. Сви *чѣшири ѣѣра* сѣм јѣ купѣјо.

С једне стране, облици множине средњег рода слажу се с обликом у којем именице и њихови атрибути стоје уз речене бројеве, и услед тога се облици овога рода не би изменили ни кад би усвојили множину; с друге стране, за мушки род постоје двојаки облици.

Будући да за именице средњег рода у овом случају вреде иста правила као за оне што су мушког рода, то су оне по аналогiji могле прихватити атрибуте именица мушког рода.

§ 247. Делови предиката сасвим су ретки у облику који захтева бројна конструкција. И кад се чују такви примери сваки пут је то код личности чија је типичност говора несигурна, — увек код људи који су мање или више у дотицају с књигом. Праве народне конструкције су као у примерима:

Моји дба рђака су чули. Оба су му иршта ирекинуши. Јесу ли још одшли онџ два кдња. Казали су ви онџ шри војника које сџм посла к вама. Сви чешири су ме дочekali не може бит бдље. Замисли, слдмљени су они шри бдра на вр Обруча (назив места). Оба су се поирјуга искидали. Сви шри уривка су навлаш (намерно) испрекидани и кдњи поведени.

Уз именице средњег рода једно или друго:

Оба наша сџла су оиљачкана (или оиљачкани). Она шри иџра штд си ми ти купијо су полдмљена (или полдмљени). Оба колдџна су ми озеблџ (или озеблџ).

§ 248. У реченицама које се односе на бројне конструкције релативне заменице не узимају облик именица из тих конструкција, већ се с њима слажу у природном роду:

То су два башалидџна који су се најдуже задржали на пдложџ. Они два страшљивца који су најпрви добљежали из Ецеговинџ. Видиши како сваку вџче пдзно иду они два-шри џака које учитељ сваки дџан оставља без ручка? Оли ми вратит онџ тричетири овнџ кдје сџм ти прдда лџтос.

Једнако атрибутима и деловима предиката, релативне заменице што се односе на бројне конструкције средњег, могу имати и облике мушког рода:

Пољичџ и Каранов Дџ су два мљџшта кдји највише држџ влџгу. Јесу ли ти се допали они два масџиља (једно је било црно, а друго црвено) које сџм ти купијо. А дн никџд ни дошџа није у ова два сџла који су ми највише гласџвџа дџли. Немамо штд дрђго за вџчџру нако она два — шри ребрџ које сџм тџбе (датив) спремџла.

Шта више, чешџе се употребљавају у оваквим него у облицима средњег рода.

§ 249. С обзиром на то што се на већем растојању употребљавају природни, а мање облици зависни од спољне форме неке речи, јављање предиката и релативних заменица у мушком, и кад

су по природи средњег рода, пре ће бити засновано на другој једној чињеници, него на формалној једнакости именица мушког и средњег рода уз бројеве 2 — 4. У реченицама с тим бројевима имамо, дакле, више подмета казаних овом конструкцијом, а уз разнородне, па и подмете кад су сви средњег рода, део њихова предиката и релативна заменица стоје у мушком роду. (Испореди у реченицама: Јагње и теле *које* чувам су ми се *најасли*, Око и уво су ме *заболели*).

§ 250. Уз збирне именице на -ад и атрибут и предикат долазе само у множину средњег рода:

Наша шѣлад су дѣшла. Пѣшрова јѣнѣд још ѡасу. Тойовска љулад су леѣла на свѣ стране. *Сѣрѣнина шѣлад су ѡсѣла*, а *наша* нијесу. Биће *наша кѣнѣд ѡдклана* пошто су *оѣ* ѣна *доблежѣла* у трк.

§ 251. Збирни бројеви предикат обично захтевају у множини, али се овај каткад јавља и у једнини. Обрнуто, атрибут је много ређи у множини, — обоје по принципу да се ближи реченични делови слажу обликом, а да се на већем отстојању јавља природни број:

Нѣше двоје љецѣ су ѡрѣшла, а *дрѣга су свѣ ѡѡѣдала*. Кѣ^д *оѣ* двоје *дѣју*. Оѣ старѣја смо прѣдѣли још кѣ^(д) су се *бачѣла*. Кѣ^(д) су *кѣѣлена* *оѣ* ѣна *двоје-ѣроје ѡрѣсѣди*. *Вѣше ѡѣшнѣ^сѣоро ѡведеи мѣгу* да *ѡѡѣју* вѣше и од пе(т) стѣтина сѣтнѣѣ^ѣ брѣвѣ^ѣ. *Свѣ ѡѣшворо шѣладѣ су јо(ј) ѡѣсѣла*. Што запуштѣсте *ѣо двоје јѣнѣди?* — *Оѣ десѣоро су дѣвно ѡѣрѣжѣна*.

§ 252. Бројне именице на-ѣа атрибуте могу имати у женском роду једнине, али пошто су оне име једне скупине, извесног броја мушких лица, њихови атрибути су према правом значењу чешћи у множини мушког рода. Предикати и остале речи које се на њих односе, дакако, могу бити само у овом облику:

Свѣ ѡѣшвѣриѣа (а не би било необично ни *сва ѡѣшвориѣа*) су *дѣвно ѡѣшшли*. *Овѣ^ѣ двоѣѣа* те чекат. *Оѣѣ ѣроѣѣа* који су и јучѣ *ту билѣи*. Кѣжѣ ѣѣма *двоѣѣа* да не *дѣде*. *Вѣс двоѣѣа* који се стѣлно *свѣѣашѣ* мѣрау да *кѣзнѣ*. *Оѣ ѡѣшорѣѣа* су се *ѡрѣѣвѣѣли* зе селѣдбу. Кѣ^(д) се *врну оѣѣ двоѣѣа*. Поздрѣви ми *оѣѣ ѣроѣѣа*. *Оѣѣ ѡѣшвориѣа* су *нѣјбоѣли*.

Тако сасвим стоји са слагањем са именицама: *ѡѣшѣна*, *шѣстѣна*, *десѣѣна*, *ѡѣшнѣ^сѣѣна*, *ѣридесѣѣна*, *ѡсѣ^ѣмдесѣѣна*, — које се овамо, поред горњих, употребљавају у истом значењу; управо место њих, јер су оне на -ѣа од бројева пет навише врло ретке

и њихову службу врше ове о којима је реч. Бројање бројним именицама место простих бројева иде овако: *двоиџа, троиџа, четвороиџа, петина, шестина..... десетина..... петнаестина..... шридесетина* итд.

§ 253. Пошто збирни бројеви, како је у одељку о морфологији речено, не познају облика множине, то плуралиа тантум и остале именице које се с њима једнако понашају, уз једину средњег рода сваког збирног броја стоје у ген. множине, — сасвим као уз просте бројеве од 5 навише :

двдје шбкѣ^а, шрдје гусѣ^ала, дсморо гаѣ^а, ддесѣшоро кблѣ^а, двдје дчалѣ^а (наочара), чдшворо вршѣ^а, шрдје ойѣ^анѣ^акѣ^а, шрдје чдрѣиѣ^а, двдје рукавиџѣ^а, двоје-шроје свѣшдѣвѣ^а итд.

§ 254. Именице и заменице. Број заједничких именица средњег рода које место облика множине употребљавају збирне именице нешто је већи него у књижевном језику. Та се особина пренела на све које означавају ма какав мали предмет. Не само: *дџмѣд, љџмѣд, дѣбѣд*, већ тако и :

зрнѣд, ѣџџѣд, срџѣд ѣѣрѣд, звднџѣд.

Али те именице имају још и облике праве множине, који су од набројаних збирних именица истога значења прихватили употребу збирних бројева за казивање колико их има на броју. Према *десѣшоро ѣџџѣди, срџѣди.....* тамо се каже: *десѣшоро ѣџџѣѣ^а, зрнѣѣ^а, срџѣѣ^а, ѣѣрѣѣ^а*, па се одатле употреба збирних, место простих бројева, раширила на све заједничке именице сред. рода :

шддѣшоро ѣѣсѣѣ^амѣѣ^а, ддесѣшоро сѣлѣѣ^а, свддѣшворо ѣдѣлѣѣ^а, дбоје кдѣлѣнѣѣ^а ѣѣшоро ѣѣзерѣѣ^а.

§ 255. Једна од најпознатијих особина ових говора је употреба акузатива једине личне заменице 1, 2 и свакога лица, место датива и локатива. У тој особини ја видим уопштenu употребу с предлозима *на* и *у*. Употреба ова два предлога пренела се, по моме мишљењу, и на предлоге који иначе захтевају локатив, а једначење датива са овим било је затим могућно путем аналогije.

§ 256. Облик акузатива једине за мушки род релативних заменица једнак је облику генитива (а не номинатива) и кад се заменица односи на какав предмет —

а) доследно, ако дата реч на коју се заменица односи стоји у генитиву:

Искочјјо 'е једѣан комѣт од *онога косѣ'ерѣ којега* смо јучѣ дд-ниели с мајстора. Оѣеш ми продѣт пѣшес брѣмена од *онога лѣсѣѣ којега* си јучѣ развршјјо? Сломјли смо једну ндгу од

онога шаулинã којега смо купили у Илјје. Мора̀ли смо да пот-
кйдамо нѡге од онога крeвѣша којега смо начиња̀ли у до̀њу кѹћу,
е није мѡгѢа да уљежѣ на вратã. Убрали смо барем 10 ѡкѢа
с орã којега смо усãдрили прије три-четири гѡдине. Скочијо
одлѡмчиѢ с кãмена којега је тeсã и ударио га посрѣд ѡка. Дã
ми и два-три мѣтка од онога лeвѡрã којега си ми дѡровã, —
свакојакo у тежњи за изједначавањем по облику са речју на коју
се заменица односи; дã се лако закључити на основу тога што
је овакав акузатив ипак ређи иако обичан —

б) у примерима где је реч на коју се заменица односи у ма
ком зависном падежу сем акузатива и генитива:

Мислио сѡм да идѣм к ономе кãмену којега ми ти покãзã.
Тек кѢа(д) сѡм се примѢа кѢа ономе брѣјегу којега ви продãше
Љеворѣчани виѢе(х) да сѡм се изгубијо. — Удари је тѢамѢан
онијѣм камãшѡм којега му 'е дãлã да ѣје. ОѢе да ји(х) презими
с једниeм ињлиѣем лисѡм којега 'е купијо за 50 крунѢа. —
Како Ѣе о камãшѡ којега нема чим присмочит. Свãкѡ ти виси
о ономе дрѣјегу којега си ктијо посѣј. Обљеси о ономе клинцу
којега сѡм зацѹка ѹ зѢад, —

подједнако је обично као кад се место којега употреби коју.

с) Ако међутим та реч стоји у акузативу или номинативу, онда
Ѣе акузатив релативне заменице у више случајева бити једнак
номинативу него генитиву. С језичким осећањем масе народне
чвршѢе се срасло:

Скупѡ не кѡшта свãки кãм коју донѡсимо уз тѢа брѣјег. Ма ни
орãшчиѢа ни овѣ године ниѣ родијо они орã коју сте прѡдãли.
Држи ли кãплѣ они цѡвãњ коју 'е Синãн начиња̀. Тѡ ми 'е цијо
мѢс коју сѡм лѣтос скѹпила. Јесте ли сѡѢѣли они лис коју смо
зãједно брãли? А јесте ли зака̀пили они коју блѣсѢе сѡѢѣнѹли?
Немѡте, вала, мицат они шѢн коју кѡзе онакѡ слãткѡ чѡпле.

А могли би акузативи у наведеним примерима бити једнаки генитиву.
Важно је нагласити да се и у овој и у претпоследњој групи
примера јавља, и то чешѢе, односна заменица шѢо, сама и с енкли-
тичним обликом акузатива личне заменице 3 лица; шѢо, дакле, и
шѢо га обичније је од коју и којега.

§ 257. Акузатив упитне заменице кога употребљава се и кад
се при читању мисли на ствари. Ако се неком лицу, ма где у овим
говорима, тражи један од извесног броја предмета који га окру-
жавају, то Ѣе лице, ако не зна који му се од ових предмета тражи,
упитати кога да дã, уместо шѢо да дã, иако зна да му се тражи

нека ствар, а не биће. На тражења: *Донѐси ми једь^ан грбз(д) грдџџа, Куйи ми кйлу сдли, Понѐси кѹмовима машйку, Понѐси ово ѡйсмд на ѡдшшу, Узми мало љџба, Убѐри једно брѐме дрѡв^а* и сл. — у недоумици што је тражено или у дивљењу што је баш то тражено, увек се тамо пита: *Кѡдѡ* (а не *шшо*) да донѐсем? *Кѡдѡ* да купим? *Кѡдѡ* да понѐсем? *Кѡдѡ* да ѹзем? *Кѡдѡ* да убѐрем?

§ 258. Има још једна важна синтаксичка особина заменица, али она није заједничка свим овим говорима. Као у циљу неког појачавања претставници кучкобратоножићке говорне гране врло често, а претставници васојевичке ређе, испред глаголских облика, нарочито у вези са облицима помоћних и рефлексивних глагола, употребљавају дупле облике датива и акузатива једнине од личних заменица — ако су ове у почетку реченице. Ти поновљени облици су, разуме се, енклитични. Њихово место је непосредно иза пуних облика, пре повратне заменице *се* и пре помоћног глагола *је*, иначе иза глаголских енклитика:

Мѐне ми је ѡме Мйљица. *Мѐне ми* нйје коле. *Мѐне ми* мие Рѡдован кѡзѡ. *Мѐне ми* мйло тако ми Бѡга. *Мѐне ми* се чинй. *Мѐне ми* сѐ смѹчило. *Мѐне ми* сѐ прѡвдѡ. *Тѐбе ши* нйје жѡ, чинй ми се. *Тѐбе ши* је послѡла колѡчѡ^а. *Тѐбе ши* је поручйјо. *Тѐбе ши* се учењѐло. *Тѐбе ши* сѐ улажѡва, а не мѐне. *Мѐне ме* вйђѐла. *Мѐне ме* поздрѡвљају. *Тѐбе ше* грдно напѡнуо. *Тѐбе ше* се сѐћаше. *Мѐне* ћеш *ми* то учињѐт, иако не би њѡј. *Тѐбе сѐм ши* то намиенйјо. *Тѐбе* ћу *ши* кѡзѡт. И *шѐбе* ће *ши* нешто послѡт. *Њѐму* смо *му* кѡзѡли. *Мѐне* су *ме* звѡли. *Тѐбе сѐм ше* се сѐтиѡ, а њѐга не. *Њѐга* смо *га* вѡ^азда вољѐли. И *њѐга* смо *га* звѡли. *Мѐне* су *ми* причали. Ову сам особину запазио и код метохиског становништва. Иако не би био немогућ утицај једних од ових говора на друге, засад ја о њему не могу говорити.

§ 259. Присвојна заменица за 3^{-ће} лице у служби субјектова атрибута бива замењена опет присвојном, али заменицом за сва лица одговарајућег рода и броја:

На тѡ га научила *свѡја* мајка. Поручйли су му *свѡји* пријѡтели да ѡјду на слѡву. *Свѡја* рѡђена сестрѡ му је ѹдата за Ивѡновића на вр(х) Дѡлѡнѡ^а. *Свѡје* њйве и(м) рѡдѐ свѡке гѡдинѐ до нѡвога жйта.

Ова је особина искључиво кучкобратоножићка. Случајеве такве употребе слушао сам само код претставника ове гране; другде их нигде нисам могао чути, иако сам и нарочито трагао за њима.

§ 260. *Глаголски облици*. Времена се употребљавају са свим главним нијансама њихова значења. Да се ипак приметити да употреба свих није подједнако честа. За имперфекат се може казати да је најчешћи од помоћних, безличних и других неких глагола, као: *чиниш*, *радиш*, *зваш* се, *познаваш*, *умеш*, *говориш*, *мислиш*. Боље је рећи да је најчешћи у изјавним реченицама, у узрочним, упитним као и онима којима се одговара на та питања:

Здрáво и добрè *бљѹ*. Не мoгá(х) више ђáвољoм. Јoш ништа не *разуmијаше*. *Мљáвдаше* oн да ћу га чèкат. Ништа ти не фала Бoгу, не *пoзнáвдаше*. Не *умијаше* колико кáми. Ништа ти не *чињáше*. Што *говбрау*? За ће се *сирèмáше*? Ђе *дђау* да идy? У кога *бљдше* мој сáт? *Пoзнáвáше* ли ме ти онџáдъер? *Чèкáше* ли те Стáнá? *Чјјáше* ли се штò у вáрош? *При́чáше* се да се брзо мoже завршит рáт. *Изглèдáше* врло добрè.

Дакле, имперфекат се употребљава у временском значењу, кад је потребно нагласити да се нека радња у прошлости вршила, а дуже је трајала. У приповедању и модалним реченицама имперфекат је врло редак.

Аорист, такође, у правом значењу за обележавање времена у ком се радња врши долази најчешће у декларативним и упитним реченицама:

Сунце *зáлáди*, oћемо ли веј крèтáт? *Пòче* да пáда кйша. *Зá-боље* ме глáва. Ја *изврáзи* нòгу. *Слòми* Мáиá кйкару. Ја сџáд не смйјем пошто се ёно *дйже* вò. *Дођдше* òвце, а *иушшшше* се јáгњáд, па *посáше* свáкá. *Сврши* ли тò? *Сврши*. *Дођдше* ли ви ёца и(з) шкòле? *Кáзá* ли мáјци оно што сџем ти рèкбá? *Прочишá* ли ону књйгу што ти 'учитељ дá. *Пренèсoсти* ли дрва? *Повèзáше* ли онò сйјено? *Найоисше* ли стòку? *Пòмеш* ли се, црно?

§ 261. У неправом значењу од свршених глагола се употребљава доста често, свакако несразмерно чешће него имперфекат. Примера нећу наводити. А у временском значењу од имперфективних глагола сам за себе никад не долази; ако се, доста ретко, и употреби, он захтева неку прилошку реч или израз који ће обележити специјално значење његово. За исказивање скоро завршеног момента неке трајне радње обично служи перфекат, који, наравно, сам за себе, без друге какве речи, није довољан да јасно обележи дато значење. Аорист се раније, свакако, више употребљавао, а сада се примећује постепено, негде јаче негде слабије, ишчезавање. Под утицајем честе употребе с перфектом, народ и кад узме

аорист од трајних глагола додаје му извесни прилошки израз, који ће јасније истаћи оно што иначе тај облик сам значи.

§ 262. Употреба перфекта шири се на штету оба проста претеритална времена, а, тако исто, њим се исказују и радње које су у књижевном језику обичније у плусквамперфекту. Ово последње време није неупотребљиво, али је доста ретко, мало обично и некако гломазно уколико се чува. — Сасвим природна последица значења претериталних времена, која не искључује употребу једног у служби другог од њих; — тежња да се језик, с обзиром на број облика, што више упрошћава.

За исказивање прошлих трајних радњи у релативном значењу њихову као главни облик од претериталних времена остао је перфекат. Али он ипак ту службу не врши сам. Релативна прошлост перфективних глагола и њим се врло ретко казује, а најобичнији облик у тој служби је презент. Примери су тако многобројни, као и другде у нашем језику, па их је непотребно наводити. Потребно је овде нарочито нагласити употребу облика императива. У живом причању чешћи је он и од самог приповедачког презента.

Пошрчи је тамо, а он отиш^а. Те ми *изиђи*, а њи(х) још нѐма. *Побљзи* па^аша, а Лука за њим и *уф^аши* га. Он ти *прочиш^а* оно писм^о, па *одма(х) наиш^и* дру^го. *Нам^оли* се ја над оном рупом к^ад *ето* ји(х) свѐ п^окл^ане. *Изв^ади* га ми, па му д^а да се на-*пи*је, а *он* се *нај^еђи* па *оп* на^а ноге. *Раскоп^а* *дни* полум^енту (темељ) од к^ућ^е и *нађи* они замоту^љ^ак. *З^ови* га ми да д^ође д^ома, а он *рашир^и* руке, па *шрчи* по они^ј^а лив^ад^а к^а св^ак^а л^уда. О^аше га ј^адни Милић *уф^аши* па изм^ла^ти. *Пром^оли* она главу пр^оз плот, а ја *превр^н*и м^отку па по гла^ви. *Д^ођи* ти м^и на б^аштин^у још о *истоку*, *не по^чијева* и до подн^е *ускоп^а*. О^аше ми *прин^еси* др^ва, *зак^ољи* ј^аг^не, *м^еш^н*и га на р^аж^ањ, он^ад^{ар} *с^еди*, а ја с^ам *вр^и*и. *Ск^очи* ти *они* к^а манити итд.

§ 263. Доста ретко, али лепо срасло с језичким осећањем, излагање прошлих радња врши се и обликом футура:

Ка у шали р^ечем му ја — ни^есмо те уже^љели — а он *ће се* на т^о *наљуш^и*и па ни^ке^д више у к^ућу. К^а(д) да ви^диш ја^да — *скоп^иће* он к^а л^уд, па по оној ја^до *ђеци* — ову^дије м^ек^о, ову^дије твр^до. Ти си ми вели^и учин^ијо шт^ету — а *ови* *ће* њему *скр^есати* — није *и*стина.

Као што се из ова неколика наведена примера види, претходно се мора десити нека радња која ће изазвати ову што се казује футуром. Дакле, радња је будућа, не према моменту кад се при-

поведа, него према радњи која је изазива. То само јасно казује да овакав футур није у временском значењу употребљен и да, према томе, може бити замењен другим неким обликом — најобичније перфективним презентом или императивом.

§. 264. Са неколико разних облика, и различно у појединим говорним гранама, исказује се и радња која се врши пре друге будуће радње. Ако је таква радња већ била, без обзира да ли се вршила, односно извршила, и друга, онда се она у свим овим говорима казује обликом футура II, поред перфекта. У примерима:

Не млям ја да продājē кра̄ву вѣј ако га Радован не бїдне вїдиџо. Ако ји(м) бїдну прӣјѣтељи ддшли нѣтѣ дѣнѣс ни једнѣ бїт у Подгѣрицу. Купиће га ако му бїдну ддшле п̄ре из Америке. Дѣје и он ако бїдне чѣо. Ада, ако мѣстави низ Т̄ару бїдну иодддали, неће га ѣавоље додїт. Нѣма кѣ бїт код кѣће ако бїдну отїшли н̄ планину. Д̄аће ти ји(х), вала, с̄мо ако он бїдне ѣзора̄. Ако бїдне оне друге р̄зда ја ћу му прӣмит те свѣчетири. Ако бїдне иор̄ншѣо дѣје прӣје поднѣ —

облици егзактног футура могу бити замењени једино перфектом одговарајућег рода и броја.

Ако и прва од двеју радња има тек да се врши, онда је начин њеног казивања много сложенији.

§ 265. а). Предбудућа радња глагола непотпуног значења: *хїеши, смеши, моћи, знаши, даши, имаши*, и с њима сложених, казује се редовно и свуда презентом, али не обичне већ промене њихове по II врсти, тј. с наставком *не*.

Ако *умљѣдну* изѣбр̄ат посл̄атѣ ни. Ако *мдгнем* донїјећу ти. Ако *смљѣднем* од Ђѣк̄а посл̄аћу ти. Кѣд мѣне д̄дне Бѣг т̄адер ћу ја тѣбе. Ако ни учитељ *зад̄дне* млѣго нѣћеш им̄ат кѣ(д) дѣј. Кѣд *ирод̄днешѣ* волѣве да ми позајмите некѣ п̄ре. Кѣ(д) *дозн̄днеш* к̄ажї ми. Ако *зн̄днем* казаћу ти. Кѣд он *дозн̄дне* д̄ако и н̄ама рѣчѣ. Ако *им̄днѣмо* више но за н̄с д̄аћемо му, з̄ашто не. Ако *смљѣдне* нека идѣ. Кѣ ји(м) с̄ам *умљѣднеш* кѣћу потрѣфит ја ти нѣћу бр̄анїт. Ако *изд̄днешѣ* да дѣдимо код кѣмшија кѣћу ћемо ви изгорѣт.

§ 266. в). За овима су се повели сви перфективни глаголи I и II-ге врсте, и њихова се предбудућа радња казује презентом. У пиперској говорној грани — овде се она разликује од све три остале — свршене предбудуће радње казују се најчешће обликом презента :

Ако здраво *дѡѡ* даће ти нешто лијепо. Къ^ад му ја *ѡорѡчи*м он ће ми донѡјет. Пошто једъ^анпут *ѡѡшдне*м, не вадите ме више. Пошто мало *сѡдѡ* питаћу га. Ако га *осѡдѡви* код кућѡ ми ћемо се послужит, ни питаћ нећемо. Къ^ад *наѡрѡвим* кључ, па закључѡмд кућу мѡжемо куј ѡћеш. Пошто ја веј *дјдем* свѡ ћу га сѡм пренијет. Ако *ускоѡамд* до субѡте вѡчѡ у нећѡљу ћемо издѡзѡт. Ако *ѡѡ(д)не* једна дѡбрѡ кѡша о Илѡну-дне бѡће жѡта изѡбила, а ако *ѡдне* дрѡга о Вѡликој Гѡспођи ѡдма(х) ћемо здѡзѡт.

У овим и оваквим примерима употребљавају се и облици футура II, али некако и сувише „књижевно“ звуче уху народном.

§ 267. с) У свим осталим гранама у временским реченицама овакве радње се исказују најчешће првим футуром:

Къ^а(д) *ћу* ја *дој* ви ћете то бѡт сврѡиши. Къ^а(д) *ће* се *макнѡш* фрѡт лѡко ће ји(х) бѡт чувѡт. Къ^а(д) *ћеш* ти опет *дој* ја ћу бит ѡдала. Къ^а(д) *ћу* *ускоѡѡш* ово мало фруметѡнѡ имѡћу да почѡјевам. Къ^а(д) *ћу* *ѡослѡш* живо ѡ планину дѡјћу ви двије нѡћи да сѡдимд. Къ^а(д) *ћемо* *сѡћенѡш* сѡјѡно одѡћемо на Кѡм. Къ^а(д) *ћемо* *ѡродѡш* јаловѡну даћемо ти 500 за неки дѡ^ан. Къ^а(д) *ће* ни *дѡј* прѡјѡтели дѡјћеш да ми што помѡш у кућу. Къ^а(д) *ћеш* *сврѡишѡш* школу одѡћу с тѡбом па ће бѡднеш. Къ^а(д) *ће* се *сврѡишѡш* ови пут додѡћемо дѡма сѡдѡчке, —

а у реченицама с нијансом погодбе нешто је обичнији презент иако се и у њима често употребљава футур I.

§ 268. Претставници пиперске говорне гране предбудуће радње имперфективних глагола у погодби казују и једним и другим футуром:

Ако *ћу* се нѡ зиму *женѡш* (или: ако се нѡ зиму *бѡдне*м *женѡш*)дѡјћеш ми ѡ сватове. Ако *ћу* добрѡ *учѡш* (ако добрѡ *бѡдне*м *учѡш*) оли ми дѡт нѡшто? Ако *ћемо* *радѡш* ону зѡмљу (ако *бѡдне*мо *радѡш* ону земљу) имѡћемо жѡта дѡста. Ако *нећеш* *дѡзѡш* мало сувотѡ (ако не *бѡднеш* *дѡзѡ* мало сувотѡ) ћѡвоља Мѡрѡч неће чѡкѡт; —

футуром I нарочито кад је потребно нагласити да је то услов који неминовно повлачи вршење оне друге радње. У временским пак реченицама прва од две будуће радње казује се искључиво футуром II. Претставници осталих трију грана и у једном и у другом случају много обичније употребљавају футур први

Къ^а(д) *ћемо* *сѡѡш* оно мало земљѡ дѡј ћеш с волѡвима да ми помѡш. Къ^а(д) *ћеш* се *женѡш* пѡнуће ти кѡша нѡ сватове. Къ^а(д)

ће ми син *биш* чиновник нећу се више мучит. Къ^а(д) *ћемо ко-сйш* ливаду дна ће ни спрѣмат пднешто да њјемо. Къ^а(д) *ћу чшшш* навече дна ће ми држѣт лѣмпу.

Употребу футура првог у овим реченицама објашњавамо не само чињеницом што се времена у релативној употреби међусобно могу замењивати, већ и тим што се у њима не зна која радња претходи. Имперфективна без давања каквог ограничења не може у ствари бити завршена, а ограничи ли се, престаје бити имперфективна. Као у датим примерима радња трајних глагола је исто-времена са оном другом будућом радњом, па је и разумљиво што се казује истим глаголским обликом.

§ 269. Од свих глаголских облика не употребљава се једино претеритални партицип II (глагол. прилог прошли), а и нема какве неопходне потребе за његову употребу. Оно што би се њим казало, и што се обично у књижевном језику казује, тамо се лепо рече развијеним реченицама. Док се споредне реченице скраћују у прилог садашњи, ако им је радња једновремена са радњом главне реченице, — споредне се радње што претходе главним не могу прилогом казивати, јер облик који би ту службу вршио тамо није познат. Изузетак чине неки од глагола што по значењу своје могу имати и свршени вид. Два од њих *чуши* и *видѣши*, будући с једне стране перфективни, имају облике партиципа, презента, али, у том облику употребљени, они у реченици не значе никада радњу која се дешава напореда с другом, већ радњу која је била пред њом. У примерима:

Чјујући то Мѣрко спрѣми се ојдѣ прѣво у Колашйн. *Видѣћи*¹⁾ она да ју неће послѣшѣт дјже се и сѣмѣ га пднесе. *Чјујући* да је билѣ пдгибија њој се више ту ној нѣ трепну, а сѣтра рѣно нѣ пут. *Чјујући* да јо 'е син погйнуо он се скѣмени па ни сѣзѣ да пѣшти. *Видѣћи* да ће се утопѣт скѣчи за њом онако с аљинама. *Чјујући* што збѣри нѣрѣд више га није излѣзила. — партиципи се, дакако, могу развити у споредне реченице (временске, узрочне, допусне), и у свима је радња, у партиципима садржана, ограничена — била пре радње у њиховим главним реченицама. Партиципи овде значе: *пошшо је чуо, зашо шшо је видеѣла, кад је чула, и ако је чула, јер је видео и кад је чула*; — по значењу су дакле свршени, иако као такви не би могли имати облике партиципа презента.

¹⁾ Овде имамо посла с дисимилацијом, а не с каквим екавизмом неке друге врсте.

но му ни¹есу д¹ал¹е ж¹ене. Д¹дни¹о би га, но ми није б¹ијо код к¹ућ¹е. Б¹др¹еми би ви н¹ешто поручили но су се наљутили на в¹ас. А ни¹есу се веј тукли, но су се п¹дпсовали ка ж¹ене. Н¹ет¹е га, Б¹д¹г¹а ми, дон¹ијет но поручите да га не забораве, а ја га не б¹и(х) заборави¹о, но с¹ьм ит¹а да што прије стигнем. Ни¹есу приј¹атељи ни чујали за т¹о, но се сваки д¹ь¹ан препирау к¹дји ће га добит. Они би б¹арем писм¹о послали, но је н¹ек¹о слабо.

§ 273. Искључиво негативне реченице са онима чија супротна радња мора да се догоди везује свеза *веј*:

Н¹ећеш га м¹ој све одједн¹ом подиј *веј* ћеш м¹ор¹ат и др¹уги пут да ид¹еш. Ни¹есу см¹љели да уљ¹егу *веј* су м¹орали да ч¹екау п¹дпа. Није ђавољ¹е свршило *веј* ће св¹ако да пон¹авља. Не м¹ожемо ст¹иј до на Лукавицу *веј* ћемо м¹ор¹ат да кон¹ачимо на Пр¹есеку. Не см¹ије више ч¹екат *веј* м¹бра да в¹рати.

У другом значењу *већ* се као свеза не употребљава, док је као прилог за количину у значењу, и поред: *још*, *више*, а затим као прилог за време у значењу, и поред: *једном*, *још који љуш*, — врло често:

Оли ми д¹ав¹ат *в¹еј*? Н¹ећемо *в¹еј* ч¹екат. О¹дете ли *в¹еј*? *В¹еј* ти н¹еће п¹адат н¹ам да ид¹еш. О¹те ли ¹дни *в¹еј* изд¹из¹ат? Дако *в¹еј* к¹рене. З¹ар се *веј* ни¹ест¹е нач¹ек¹али? *В¹еј* ми се дос¹ад¹ило с¹ећ¹ет нав¹р(х) К¹аменика. З¹ар *веј* н¹ећеш од¹ит у планину.

Супротног значења реченице везује за претходне које су обично негативне, али не морају бити, свеза *нако* (види на пр. речи у претходном одељку, § 207:

Н¹еј ја м¹лим сво л¹ето с¹ећ¹ет нав¹р(х) К¹ома *нако* нем¹аднеш др¹угога п¹осла. В¹ала ћеш ми п¹л¹атит *нако* ти не д¹ођем т¹амо. Б¹о¹гме ћу к¹з¹ат б¹аби *нако* не д¹ође ни¹к¹ь¹д. Она н¹еће *нако* др¹уги нема к¹о. Н¹ећеш га почи¹ев¹ат *нако* си св¹е сврши¹јо. Н¹еј га д¹ь¹н¹ь¹ас обидов¹ат *нако* ни д¹ође ко ст¹идни. То ни¹ест¹е ни м¹о¹гли ч¹ут од др¹угога *нако* од н¹ега. Д¹ь¹н¹ь¹ас н¹ема ни¹ко код к¹ућ¹е *нако* је ¹дна. Не см¹ијеш *нако* ћеш да те би¹ем.

Ако није претходна, негативна је она реченица испред које свеза стоји. Не да се спорити да је свеза постала на начин како је у одељку морфологије речено, па је интересантно зашто да је никад не замењује *везник* но *ако*, док би у свим наведеним примерима *веј* *ако* било врло обично, сасвим на своме месту, и, шта више, у гранама кучкобраторножићкој и васојевићкој једнако често се употребљава са свезом *нако*:

Носићеш ми барјак у сватове *веј ако* не кћенеш. Ада Бџме ћеш се кајат *веј ако* ме не запане да ти се освѣтим. Морѧће дој *веј ако* га Радован не бидне вјдио. Немаш се од чѣса бојат *веј ако* те стра(х) да те оне бѣкве не прѣждру. Немаш куј дома дойт *веј ако* ти мајка цркне. Не нада се другима *веј ако* ти ји(х) ко дѣрује.

§ 274. Поред обичних каузалних свеза *јер*, *иошто* и *кад*, од којих је последња упадљиво чѣста, узрочне реченице се за главне, истина ређе, везују и свезама *ер* и *ел*. А оне, како прва тако и друга, нису ништа друго до гласовно измењено *јер*:

Ја млим да ће дој, *ер* сѣм му казѧ 'е тѣтка ту. Па мѣра 'е да слѣми вратѧ, *ер* није мѣгѧ да по оној лѣтви конѧчи прет кућу. Треба да ји(м) пйшеш, *ер* ће ти се зѣт наљути у крѧве што ји(х) не мѧриш. Мѣгѧ сѣм га, вала, донѣт, *ел* ти је казѧ Пѣтѣр да ни треба. Треба и у њи(х) на слѧву да идѣш, *ел* ти се би наљутили да ји(м) барем тѧдѧн не уљѣжеш у кућу: Не мѣгу дѧнѧс, Бѣгѧ ми, *ел* ме глѧва боли страшно.

Тачно је да другог случаја прелаза *р* у *л* немамо, али се зна да су ти гласови по природи својој и по месту образовања сродни међу собом — јамачно услед тога мала деца обично *р* изговарају као *л* — па се може држати да *ел* у односу према *ер* не садржи у себи никакве друге врсте појава. Не може се то исто потврдити и за свезу *е*, иако у многим реченицама, нарочито ако су подређене негативним, место ње би било обично *јер*:

Не слѣшѧ ти што свѣт говѣри, *е* ћеш се, Бѣгѧ ми, кајат. Немѣ да ѣјеш цање, *е* ће те грозница уфѧтит. Не ѣди без питања, *е* ће мајка да те кѧра. Ниѣсѣм ја крѣв, *е* је ѣн бѣстија. Јеси ли се наљутијо, *е* те нијесѣм чѣка. Ниѣсѣм баш толико задовѣљѣн, *е* се вратѣјо. Ѣни да се ѣуте *е* ји(м) нијесѣм дошѧ на слѧву! Реченице у којима би ову лепо заменила свеза *јер*, а то су од наведених прве три, нису узрочне већ последичне, јер радња њихова исходи из радње главне реченице као последица из узрока. Остале, међутим, од горњих реченица могле би се по онамошњем језичком осећању за главне лепо везати везницима: *ишо*, *зѧшо ишо*, *сѣлога ишо*, по значењу су обично узрочне, а могу бити каткад и последичне.

§ 275. Много чешће од узрочних и означених реченица за последицу *е* везује изјавне реченице, управо оно је најчешћа веза између изјавних и главних реченица од којих зависе. Другим речима, и мало одређеније, за главне реченице с глаголима говорења и осећања споредне се везују свезицом *е*:

Бойм се *е* ће се наљутит. Рёкли су *е* те дбј до сугравёчё. Је ли ти *кѡзѡ* *е* су прбдѡли плѡнину. Мйслијо сь^м *е* си паметни. Причѡли су ми *е* су се помирили. Јѡви ји(м) *е* ћемо проз десет дь^{нѡ} тѡмо. Жѡ ми је *е* не мбгу отис да га видим. Како да ми Мѡрко не кѡже *е* се испросила? Ја нијесь^м знѡла *е* су ви рбђѡци онй у Подгбрицу. Љути се кь^д му се рёчё *е* је он будѡла. Мй смо чўли *е* он главу разбйјо? Ми нйшта прије нијесмо знавѡли *е* је бѡба ўмрла. Је ли ти рёкла *е* ће да се удаё?

У кучкобраторножићкој грани, али само у њој, уколико дату особину њени говорни претставници нису пренели у друге крајеве, узрочне реченице везују се за главну и привидно упитном односно зависноупитном заменицом *зашто* :

Не мбгу ти обећѡт *зашто* не знѡм кь^(д) ћу се врнўт. Нијесь^м мбгла да дбђем *зашто* мё глава бољёла. Треба си онб да пренёсеш *зашто* ти је кѡзѡ Нбвица. Нйје ми мйло што је отишь^ѡ *зашто* знѡм *е* те се свѡдит. Свѡки дь^н је одйјо за овцѡма *зашто* нйје смйјо сёђёт код кўћё. Мбра се одит ў Пећ *зашто* 'е Милйћ поручйјо. Мбгь^ѡ си да не стйгнеш ль^ѡко *зашто* смо те чёкали до десет урь^ѡ. Ббгь^ѡ ми се мёне добрё допѡдѡ *зашто* не дбди љёпше од њё у Подгбрицу.

Нйје по среди веза по сродности или супротности значења узрочних, с једне, и упитних или зависноупитних реченица, с друге стране, колико ни факат да се стварно свезом *зашто* почињу ове реченице. Ту имамо, по моме мишљењу, елипсу у каузалном везнику *зашто што*. Он се, познато је, још увек осећа као израз од три речи — *за што што*, а зна се и да у релативним реченицама испред односне заменице стоји или не стоји показна заменица, за ближу ознаку онога на што се наредна реченица односи. На пр. Учйни *оно што* сам ти заповедио (и без *оно*). Казаћу *онако како* сте ви рекли (и без *онако*). Све ће бити *шѡко како* ви желите (и без *шѡко*). Довољно је само испоредити узрочне реченице са *зашто* и уочити елипсу.

§ 276. Реченице типа :

Пбручи он *ше* му донёсоше рѡло. Пбшьё по једнбм у мљёсец *ше* му купе квѡрь^т кѡфё и кйлу шећёра. Сѡм је отишь^ѡ *и* набѡвијо што му трёба. Трагѡли су *и* нѡшли га. Спрёмйли су се *ше* ји(х) мбгу дочёкат кѡ нѡјљепше. Напѡдала је сйлна кйша *и* мбстови су сви понешёни, —

судёћи по копулативним свезама *и*, *ше*, стоје у самосталном односу; међутим, и *и* и *ше* су у њима копулативно-финалног и копула-

тивно-консекутивног значења, а реченице су као намерне и последичне зависне од радње глаголске у претходним реченицама. Уосталом, тако је сасвим и у књижевном језику и у осталим дијалектима нашим.

§ 277. Ретка је у зависним реченицама употреба свезе *ше* у експликативном значењу, и то само иза глагола *даши* (у значењу учинити):

Ако Бђг да *ше* се здравђо врну из војскђ. Ако св. нећђља да *ше* пребђли, —

а много чешћа у релативним:

Погубиле су се онђ *ше* сте и(х) скорђ купили. Мљавђ съ^ем е ће дђј бђрем онђ *ше* су обећђли. Ускопђсмо онђ *ше* смо рђно сђјјали. Јесу ли то онђ *ше* су се тукли јучђ? Вићђ ли онђ *ше* прђђђше?

§ 278. Дијалекатска је употреба свезе *шек* у каузалном значењу. Ова свеза, иначе турског порекла, врло је честа у нашем језику с темпоралним значењем, а у говорима о којима је реч обична је и с каузалним:

Тђшко јо(ј) 'е, Бђгђ ми, *шек* је на њђга остђла. А не, вала, *шек* је онђко невђљђла. Даће ти, *шек* ти 'е обећђ. Родђће добрђ, *шек* је нашла кђша. Морђће да ји(х) плђти, *шек* се зна да су пђклђне.

Темпоралне свезе: *кад*, на пр., и *иошиђо* у исто време су и узрочне, па се тако према једном, и код свезе *шек*, могло развити и ово друго значење.

И уколико, дакле, с обзиром на све изнете случајеве, има неслагања с другим дијалектима и међу појединим гранама у самом овом дијалекту — све је опет по општем принципу, да се различна модална значења казују различним свезама, једном истом свезом по неколико значења и једно исто значење са по неколико различних свеза.

§ 279. Још један овакав случај од интереса је забележити, наравно уколико је вероватно да је такав. Опет у кучкобраторножићком забележио сам примере: Фалђ ви *коју* сте дђшли и Фалђ и(м) *коју* су дђшли — равно је, ја претпостављам, фалђ ви *шиђо* сте дђшли — како се једино и говори у осталим гранама; као што је у реченицама типа: Они *коју* су дошли = Они *шиђо* су дошли. Може бити да је овде главно нагласити коме се захва-

љује, а не зашто се захваљује, али онда испред односне не би дошао енклитични већ пуни облик личне заменице. Свакојако, важно је било нагласити и ову особеност.¹⁾

Михаило С. Стевановић

Литература

- 1) *Белић д-р Александар*, О српским или хрватским дијалектима, Глас LXXVIII, Београд 1908;
- 2) *Белић д-р Александар*, Дијалекти источне и јужне Србије, Београд 1908;
- 3) *Белић д-р Александар*, Акценатске студије, Београд 1914;
- 4) *Белић д-р Александар*, О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик, Глас 82, Београд 1910;
- 5) *Белић д-р Александар*, О употреби времена у српскохрватском језику, Јужносл. филолог књ. VI, Београд 1926—27;
- 6) *Белић д-р Александар*, Српскохрватски језик (литографисана предавања на Универзитету у Београду);
- 7) *Vidtani Pero*, Dubrovački dijalekat, Rad JAZU 65;
- 8) *Бушовић Данило*, Дијалекат источне Херцеговине, Српски дијал. зборник III;
- 9) *Бушовић Данило*, Прилози проучавању Његошева језика, Јужнословенски филолог књ. IX, Београд 1930;
- 10) *Јовићевић Андрија*, Плав, Гусиње, Велика, Полимље и Шекулар, Насаља српских земаља, књ. X;
- 11) *Лалевић и Прошић*, Васојевићи у турској граници, Насаља српских земаља, књ. 6 и Васојевићи у црногорској граници књ. 5;
- 12) *Караџић Вук*, Пословице, Цетиње 1836;
- 13) *Rešetar d-r Milan*, Der štokavsische Dialekt, Wien 1907;
- 14) *Ровинскиј П.*, Черногорја, Петроград 1888;
- 15) *Ivšić Stjepan*, Šaprinovačko narječje, Rad JAZU, knj. 168;
- 16) *Milas M.* Današnji mostarski dijalekat, Rad JAZU, knj. 153;
- 17) *Leskien d-r. A.* Grammatik der serbokroatischen Sprache I, Heidelberg 1914;

¹⁾ Одељак о акценту изаћи ће у засебној књизи у којој ће и овај одељак доведе бити прештампан.